

T.C

EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim dalı

146246

AVRUPA BİRLİĞİ VE KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

146246

Yedilkhan AKHMETZHAN

DANIŞMANI: Yrd.Doç.Dr.Tanju TOSUN

İZMİR-2004

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Avrupa Birliği ve Kazakistan İlişkileri adlı yüksek lisans tezimin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyamda ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Yedilkhan Akhmetzhan

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 24/12/2003 tarih ve 39/11 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Yedilkhan Akhmetzhan'ın Avrupa Birliği Kazakistan İlişkileri başlıklı tezini incelemiş ve adayı 9 / 3 / 2004 günü saat 10.30 'da süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Tanju Torun

Başarılı

☒

Başarısız

☐

ÜYE

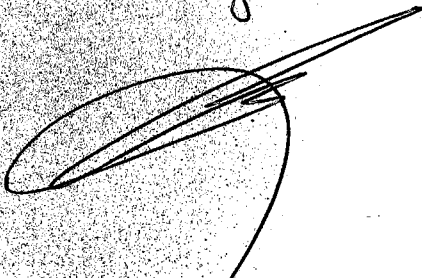
Başarılı

☒

Başarısız

☐

Doç. Dr. Engin BEBER

ÜYE

Başarılı

☒

Başarısız

☐

Yrd. Doç. Dr. Nazmi Ü

Not: Yüksek Lisans Tezi Savunma Süresi asgari 45 dakika - azami 90 dakikadır.

İÇİNDEKİLER.....	I
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI SOSYO-EKONOMİK VE SİYASAL YAPI

I. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER.....	5
A. Kazakistan Siyasal Sisteminin Genel Özellikleri.....	5
B. Siyasal Sistemin Yeniden Yapılandırılması.....	6
C. Çok Partili Yaşama Geçiş.....	8
II. GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARETİ.....	10
A. Ekonomik Yapı.....	10
1. Sovyet Rejiminin İlk Yıllarında Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı.....	10
2. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı.....	11
a) Kazakistan Ruble Bölgesinde.....	12
b) Kazakistan'ın Ruble Bölgesinden Çıkışı.....	13
c) Kazakistan Ekonomisinin Gelişmesi ve Bugünkü Durumu.....	14
B. Ekonomi Politikalarının Temel Nitelikleri.....	15
1. Doğal Kaynaklar.....	16
a) Madenler.....	16
b) Sanayi.....	17
c) Enerji.....	19
d) Tarım.....	21
e) Hayvancılık.....	24
2. Dış Ticaret.....	24

II. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ORTA ASYA İLİŞKİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

I. AVRUPA BİRLİĞİ ORTA ASYA İLİŞKİLERİNİN DİNAMİKLERİ.....	27
A. Orta Asya'nın Geo-Politiki ve Hazar Denizi Enerji Kaynaklarının Önemi.....	27
1. Jeopolitik Değişmeler ve Türk Cumhuriyetleri'nin Uluslararası ve Bölgesel İktisadi Entegrasyon Eğilimleri.....	30
2. Kafkasya Ve Orta Asya Petrol ve Gazının Bugünü ve Geleceği.....	32
B. Avrupa Birliği ve Bağımsız Devletler Topluluğu İlişkileri.....	35

C. Orta Asya'daki Narko-Trafik Problemler ve Avrupa Birliği.....	36
--	----

II. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN GENEL DURUMU VE TACIS PROGRAMI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ YARDIMLARI.....39

A. Türk Cumhuriyetlerine Genel Bir Bakış.....	39
1. Azerbaycan.....	40
2. Özbekistan.....	41
3. Türkmenistan.....	45
4. Kırgızistan.....	49
B. TACIS Programı Çerçevesinde Yapılan Avrupa Birliği Yardımları.....	52
1. Azerbaycan.....	52
2. Özbekistan.....	53
3. Türkmenistan.....	54
4. Kırgızistan.....	55

III. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ EKSENİNDE KAZAKİSTAN'IN DIŞA AÇILMA SÜRECİ

I. KAZAKİSTAN'IN DIŞA AÇILMA SÜRECİ VE DIŞ DÜNYAYLA İLİŞKİLERİ.....57

A. Üye Olunan Uluslararası Kuruluşlar.....	57
B. Bağımsız Devletler Topluluğu İle İlişkileri.....	59
C. Kazakistan'ın Güney ve Doğu Asya Ülkeleri ile İlişkileri.....	67
D. Türkiye ve ABD ile İlişkileri.....	72

II. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN DİNAMİKLERİ.....75

A. Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkilerini Biçimlendiren Siyasi Faktörler.....	75
B. Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkilerini Biçimlendiren İktisadi Faktörler.....	76
C. Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkilerini Biçimlendiren Kültürel Faktörler.....	77

III. AVRUPA BİRLİĞİ VE KAZAKİSTAN ARASINDA ORTAKLIK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASI.....78

IV. TACIS PROGRAMI.....81

A. TACIS Tüzüğü.....	83
B. TACIS Programı Bütçesinin Kaynağı.....	85
C. TACIS Programı Çerçevesinde Öngörülen Programlar.....	86
1. TRACECA Programı.....	86
2. INOGATE Projesi.....	89
V. İLİŞKİLERİN TÜRKİYE EKSENİNDEN ETKİLERİ.....	90
VI. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE EKOLOJİK SORUNLAR	92
A. Aral Denizi ve Su Krizi.....	94
B. Nükleer Deneme Sonrası Semipalatinsk.....	97
VII. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ.....	98
A. Kazakistan Enerji kaynaklarının Avrupa Birliği İçin Taşıdığı Önem.....	98
B. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası.....	101
1. Avrupa Birliği'nin Günümüzdeki Enerji Durumu.....	102
2. Avrupa Birliği Enerji Politikasının Amaçları.....	103
VIII. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	104
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	111
İNTERNET KAYNAKLARI.....	115
ÖZET.....	117
ABSTRACT.....	118

ÖNSÖZ

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Orta Asya'daki çoğu devlet gibi, geçiş döneminin sancılarını yaşamış bir ülkedir. Sahip olduğu maddi kaynakların yanısıra, beşeri sermayesi uluslararası toplumda yerini alabilmesi bakımından önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Bağımsızlığını elde etmesinin ardından, uluslararası toplumla yakınlaşabilme adına çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Avrupa'da yeni bir iktisadi ve siyasi birlik olan Avrupa Birliği ile yakınlaşması bu bağlamda önem taşımaktadır. Kazakistan'ın siyasal elitleri ülkeyi batı ile yakınlaştırma projelerinde Avrupa Birliği ile ilişkilerin güçlendirilmesine özel bir önem vermektedirler.

Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplinde yüksek lisans yapan bir Kazak öğrenci olarak, tez konusunu "Avrupa Birliği Kazakistan İlişkileri" şeklinde seçmemizin temel nedeni, Kazakistan'ın AB ile ilişkilerinin dinamiklerini araştırmak ve ortaya koymaktır. Tezin yazımı sırasında konunun yeni olması nedeniyle kaynak konusunda kimi sıkıntılar yaşamakla birlikte, konunun farklı boyutlarını elimizden geldiği ölçüde ortaya koymaya çalıştık. Bu süreçte maddi güçlükler daha iyi bir çalışmanın ortaya çıkarılması konusunda en büyük engel olmuştur. Buna rağmen, imkanlarımız ölçüsünde bu sorunu aşmaya çalıştık. Tezin yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Tanju Tosun'a bu vesileyle teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca yüksek lisans ders aşamasında Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyelerinden edindiğim bilgiler unutulacak gibi değil.

GİRİŞ

1990'ların başında sürpriz bir şekilde dağılan Sovyetler Birliği, yerini on beş yeni bağımsız devlete bırakmıştır. Bu devletlerin içinde Kazakistan'da yerini almıştır. Kazakistan Cumhuriyeti Orta Asya'nın merkezinde yer alan bir devlettir. Toprakların büyük bir kısmı Asya'da, Jayık (Ural) nehrinin sol tarafında yer alan kısmı ise Avrupa'da yer almaktadır. Kazakistan'ın yüz ölçümü 2,724,900 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Dış sınırların uzunluğu yaklaşık 16 000 km. Kazakistan'ın Rusya ile 6447 km, Çin ile 1460 km, Özbekistan ile 2300 km, Kırgızistan ile 980 km ve son olarak Türkmenistan ile 380 km sınırı bulunmaktadır. Hazar Denizi ile ise 600 km sınırı vardır. Kazakistan çok uluslu bir ülkedir. 120'nin üzerinde millet yaşamaktadır. Kazakistan'daki toplam nüfus 14,9 milyondur. Nüfusun %53,4'nü Kazaklar, %30'nu Ruslar oluşturmaktadır. Kalan %16,6'lık kısmı ise diğer milletler oluşturmaktadır. Kazakistan'da okuma yazma oranı %100'dür.

1986 yılının Aralık ayı, Kazakistan'ın bağımsızlık ve egemenliğine kavuşmasının başlangıcı olmuştur. 1986 yılının Aralık olayları Kazak gençlerinin milli bilincinin ne kadar yüksek olduğunun kanıtıdır. Bu bilinç, yüzyıllarca halkları tutsak yaşamaya mecbur eden totaliter sistem karşısında korkuyu yenenlerin ilklerindendi. Bu gençler kendi halkları adına, artık her halka özgü olan milli gurur hissini ezilmesine izin verilmeyeceğini açıkça ifade etti. Kazak halkının yeni milli tarihindeki dramatik ağırlık taşıyan önemli anların biri de, 1986 Aralığı'nda yaşanan gelişmelerdir. Yeni demokratik düşüncenin ilk filizi, Sovyet sistemi tarafından aşırı milliyetçilik göstergesi olarak tanımlanmıştır.

İktisadi yapının ve siyasi iktidarın hızlı çöküşü, Kazakistan'da siyasi ve ekonomik hayatın istikrarının düzenlemesine hizmet edecek yeni yönetiminin kurulması ihtiyacını doğurmuştur. 24 Nisan 1990'da Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu tarafından Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti makamı kuruldu. Parlamentonun dönem toplantısında yapılan gizli oylama sonucunda, Cumhurbaşkanlığı görevine N. A. Nazarbayev seçildi. Cumhurbaşkanı'nın Semey nükleer poligonundaki denemelerin yasaklanması, II dünya savaşı gazileri ve bu statüye uygun görülen vatandaşların sosyal

haklarının korunması ve yardım yapılması konusundaki kararları, Kazakistan'da demokrasinin gelişiminin göstergeleridir.

1 Aralık 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı ve seçim sonucu itibariyle 10 Aralık tarihinde N. A. Nazarbayev, Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı unvanını elde ederek görevine resmen başlamış oldu. Aynı tarihte alınan bir kararla, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Böylece Kazakistan Cumhuriyeti 25 Ekim 1990'da Egemenliğini, 16 Aralık 1991 tarihinde de Bağımsızlığını ilan etti. Bu Bağımsızlık ile birlikte 70 yıllık Sovyet Hakimiyeti de son bulmuş oldu.

Nüfus itibariyle çok heterojen bir özellik gösteren Kazakistan'da siyasi bütünlük bugüne kadar korunmuş vaziyettedir. Bağımsızlığını kazanmasından sonra Kazakistan zorlu ekonomik şartlarla mücadele etmeye başladı. Merkezi Planlamalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişini hızlandırdı. Bu geçiş döneminde başlıca hedefler; siyasi yapının yeniden tesisi ve katılımcı bir anayasanın hazırlanması, kendi silahlı güçlerinin oluşturulması, Milli güvenliği sağlayıcı askeri ve polis gücünün teşekkülü, iktisadi tam bağımsızlığın kazanılmasıdır. Ayrıca kendi yeraltı ve yerüstü zenginliklerini, kaynaklarını kontrol edebilmesi, milli banka sisteminin kurulup geliştirilmesi, döviz tutabilme, dış ticaret ve anlaşmalar yapıp serbestçe uygulayabilmesi, milli parasını çıkartıp, başta Ruble olmak üzere diğer paralara karşı konvertibl olmasının sağlanması, serbest piyasa ekonomisine geçilmesi; Mülkiyet, serbest teşebbüs, sermaye ve yatırımın korunmasının sağlanması, ülke içinde gerekli ekonomik faaliyetleri yürütecek dış ekonomik ilişkileri sürdürecektir bir tüccar ve müteşebbis sınıfının tesisi, kamu mülkiyetindeki tesislerin halka devri ve özelleştirilmesi, sosyal ve mali altyapının tesisi ve iletişim noksanlığının giderilmesi gibi önemli işlerin de yapılması gerekiyordu. Nazarbayev serbest Pazar ekonomisinin gereği olarak toprak, iş ve mülk sahibi olabilmesi için gerekli kanuni değişiklikleri yaptı. Demokrasinin gereği olan çok partili hayata geçiş, yeni partilerin kurulmasına izin verilerek başlatıldı. Ancak bu geçiş döneminde Kazakistan Cumhuriyeti yeni devlet olmanın dezavantajları ve ekonomik zorluklarla karşılaştı. Kazakistan ekonomisi Rusya'ya bağlı bir ekonomiye sahipti. Çünkü Sovyetlerin iktisadi sistemi "Merkezi Planlama" esasına göre tanzim edilmiş, bu suretle cumhuriyetler birbirlerine bağımlı hale gelmişti.

“Avrupa Birliği ve Kazakistan İlişkileri” adlı çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Sovyetler Birliği sonrası Kazakistan’ın genel durumu ele alınarak, bugüne kadar yaşanan değişiklikler genel hatlarıyla ortaya konuyor. Bu değişiklikler esas olarak ekonomi ve siyasi alanda yaşanmıştır. Kazakistan ekonomisinin Rusya’ya bağımlılık halinden kurtularak serbest Pazar ekonomisine geçiş sürecindeki reformlar ve çabalar bu bölümde alınmaktadır. Kazakistan yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen, ülkede üretim yapabilecek yeterli üretim tesislerinin bulunmaması ülkeyi şu anda tek yönlü ekonomiye itmektedir. Kazakistan çalışmalarını bu yönde yaparak, ülkede üretim yapabilecek fabrikaları kurmaya çalışmaktadır. Kazakistan’daki siyasi alandaki reformlar ise, demokrasinin gelişmesi için yapılan kanun değişikliklerini çok partili yaşama geçişin temelini oluşturan araçlar olarak kabul etmiştir.

Çalışmanın “Avrupa Birliği ve Orta Asya İlişkilerinin Dinamikleri” isimli ikinci bölümünde Orta Asya ülkelerinin genel durumu ele alınarak, Orta Asya’nın ve Hazar Denizi petrolünün önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Avrupa Birliği’nin Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile ilişkileri ve Bağımsız Türk Cumhuriyetleri** ülkelerine TACIS Programı çerçevesinde yapılan yardımlar incelenmektedir. Orta Asya’nın jeopolitik önemi ile birlikte en büyük problemini oluşturan uyuşturucu sorununa da değinilerek, bu sorunu çözmek için Avrupa Birliği’nin yardımlarıyla birlikte oluşturulan programların uygulanmasıyla sorunun nasıl çözüme kavuşturulacağı konusu ele alınmaktadır.

Batı Avrupa, halen dünyanın siyasi ve ekonomik gücünün önemli bir kısmının bulunduğu bir yer olmasının yanı sıra, Asya da son zamanlarda büyüyen siyasal etkinin hayati öneme sahip bir merkezi haline gelmiş bulunmaktadır. Orta Asya’nın stratejik konumu, Hazar bölgesinde bulunan zengin hidrokarbon yatakları, Batı dünyasının söz konusu bölgeye ilgi duymasının başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Hazar petrollerinin Batı Avrupa enerji güvenliği konusunda önemli rol oynaması

* Türk Cumhuriyetleri kavramı yeni bağımsızlığını kazanan (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan) Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin aynı köken ve soydan geldiğini belirten b.r kavramdır. Türk boyları üç ana boya bölünmektedir. Bunlar Kıpçak, Karluk ve Oğuzdur. Günümüz Kıpçak boyunu temsil eden Cumhuriyetler Kazakistan ve Kırgızistan, Karluk boyunu temsil eden ülke ise Özbekistan, Oğuz boyunu temsil eden ülkeler ise Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan’dır.

beklenmektedir. Batı Avrupa’da petrole olan talebin sürekli olarak artması, günümüzde işlenen ve gelecekte yapılacak olan enerji kaynakları nakil hatları, Hazar petrollerinin ağırlıklı olarak Avrupa piyasasında işlem görmesi sonucunu doğuracaktır. Bu nedenle, Avrupa Birliği enerji güvenliği konusunu , eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve Hazar bölgesinde yer alan Türk Cumhuriyetler ile, enerji alanında yapılacak yatırımlar stratejisiyle bağdaştırmak istemektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Kazakistan dış politika doktrininin merkezinde yer alan çok yönlülük esası, yabancı ülkelerle ve uluslararası yakın ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında incelenmektedir.

Rusya’ya olan çok yönlü bağımlılığın azaltılması ve genel olarak Orta Asya bölgesinde nüfuzunu arttırmak isteyen Rusya, ABD ve Çin gibi büyük güçleri dengelemek amacıyla, Kazakistan yönetimi dış politika alanında “çok yönlü” bir politika izlemektedir. Bununla birlikte, Avrasya kıtasının merkezinde yer alan ve Orta Asya’nın kalkanı olarak nitelendirilen Kazakistan, çerçevesinde meydana gelebilecek her türlü menfi gelişmenin önlenmesinin ve çözülmesinin uluslararası işbirliği ile mümkün olacağına inanmaktadır. Bu nedenle, Kazakistan Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye büyük önem vermektedir.

Avrupa Birliği Kazakistan ilişkileri Kazakistan açısından çok önemli yere sahiptir. Bu ilişkiler aslında 1988 yılında Avrupa Birliği ve eski SSCB ile yapılan Ticaret ve İşbirliği Anlaşmasıyla başlamaktadır. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bu anlaşma yerine yeni anlaşmalar yer almıştır. Yapılan bu anlaşmalar çerçevesini Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, TACIS Programı ve TACIS kapsamında yer alan TARCECA, INOGATE Programları belirlemektedir. Çalışmada bu anlaşmalar da değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada: Kazakistan’ın Bağımsızlığını elde ettikten sonraki dönemde, ekonomi kurumundaki değişiklikleri, yaşadığı zorlukları belirterek, Orta Asya’nın önemini ortaya koyarak, Türk Cumhuriyetleri hakkında genel bilgileri vermek ve Kazakistan’ın Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin niteliğini ve ikili ilişkilerin gelişmesinde etkili olan faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

1-BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI SOSYO-EKONOMİK VE SİYASAL YAPI

I. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

A. Kazakistan Siyasal Sisteminin Genel Özellikleri

Kazakistan, 25 Ekim 1990'da Egemenliğini ve 16 Aralık 1991'de Yüksek Sovyet'in kabul ettiği bir kanunla bağımsızlığını ilan etmiştir. 30 Ağustos 1995 tarihinde gerçekleştirilen bir referandumla yeni bir Anayasa kabul edilmiş. Söz konusu Anayasa ile Başkanlık sistemine geçilmiştir¹.

Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Kazakistan'ın temsilci organıdır. Parlamento iki Meclisten oluşmaktadır: Senato ve Alt Meclis. Senato Mebuslarının süresi altı sene, Alt Meclis Mebuslarının süresi ise beş senedir. Parlamento Mebusları Hükümetle aynı zamanda hukuki sorumluluklar vermektedir. Bu sorumluluklar Mecliste uygulanmaktadır.

Parlamento Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine Anayasada değişiklikler yapar, ulusal bütçeyi onaylar, Başbakanın ve Merkez Bank Başkanının belirlenmesinde fikir verir, savaş ve barışla ilgili sorunları çözer, Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine Milli Ordunun Dünyadaki barış ve güvenliği sağlamak için sorumluluklarına karşın kullanmasını kabulü gibi sorumlulukları var. Cumhurbaşkanı Parlamento'yu bu durumlarda dağıtabilir; Hükümete güvensizliğini belirttiği zaman, Parlamento tarafından Başbakanın belirlenmesinde iki kere olumsuz oy kullanmasında, iki Parlamento arasındaki devamlı fikir ayrılığı sonucu ortaya çıkan politik kriz sonucu ve Parlamentonun diğer Hükümet organlarıyla düştüğü anlaşmazlıklar sonucunda dağıtabilir. Parlamento olağan üstü hal ve savaş durumlarında, Cumhurbaşkanı'nın son altı aylık süresine girdiğinde ve son Parlamentonun dağıtılmasından bir sene geçmeden dağıtılamaz.

¹ Kazakistan Ülke Raporu. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Eylül, 1998. Ankara. s 9

Senato kırık 47 sandalyeden oluşuyor. Her ilden, büyük şehirlerden ve Başkentten iki mebus seçiliyor ve yedi mebusu da Cumhurbaşkanı belirliyor. Senato Mebusluğuna otuz yaşını doldurmuş yüksek eğitilmiş ve beş senelik çalışma stajı olan, seçileceği il, büyük şehir ve başkent sınırları içinde en az üç sene ikamet eden, her Kazakistan vatandaşı seçilebilir.

Alt Meclis 77 sandalyeden oluşmakta. Alt Meclis için 67 mebus halk arasından seçilir ve kalan 10 mebusa Partiler tarafından oluşur. Alt Meclis için seçimler genel, eşit ve doğrudan yapılır. Alt Meclis Mebusluğuna yirmi beş yaşını doldurmuş her Kazakistan vatandaşı seçilebilir. Mebusların görevleri yasaları incelemek, Parlamento tarafından kabul edilen yasaların Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilmesinde önerge hazırlamak, Cumhurbaşkanı seçiminin açıklanmasını açıklamak gibi görevleri var. Ayrıca Cumhurbaşkanının görevlerini kötüye kullanmasında ve devlete karşı yapılan ihanetlerde suçlamalarını ileri sürme gibi görevleri var².

B. Siyasal Sistemin Yeniden Yapılandırılması

Kazakistan'daki on yılı kapsayan demokratik değişim ve gelişmeler sosyal hayatın tamamını etkilemiştir. Ancak bunlardan en çok karmaşık olanı siyasal değişimlerdir. Siyasal yaşamın başlıca reformları olarak ilk sırada siyasal sistem ve onun temel kurumlarındaki değişimler gelir ki, bunların sonucunda totaliter rejimden demokrasiye geçilmiştir. Siyasal reformların gerçekleşme sürecinde oldukça başarılı olmuş ve ülkede iç siyasal istikrarın korunarak, etnik ve dini çatışmalar yaşanmamıştır.

Siyasal değişim doğrultusunda ilk aşamada yeni sosyo-politik sistemin yapılandırılması ve iktidar müesseselerinin gelişmeleri ile işbirliği çerçevesinde iktidarın her üç unsurunun yetki çerçevesinin doğru çizilmesi dikkat çekmektedir; ülke içi reformların gelişmesi en çok buna bağlı olarak gerçekleşmiştir³.

Siyasi düzenlemelerin uygulanması, genç egemen devletin gelişmesinin, demokrasi sürecinin derinleşmesinin ve çok uluslu devletin pekişmesinin esasını oluşturdu. Kazakistan'daki sosyo-ekonomik ve siyasi şartlarında, devlet yönetim

² http://www.president.kz/articales/state/state_container.asp?Ing=ru&art=parlam

³ T.B. Umbetaliyeva . "Kazakistan'daki Siyasal Gelişmeler". Avrasya Dosyası, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını. Kış 2001-2002. s 85-86.

sistemini yeniden yapılandırma konusu önemli sorunlar arasında yer almaktaydı. Bu etkenlerden dolayı, Kazakistan'daki siyasi reformlar süreci aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığa kavuşma anından itibaren, siyasi sistemin dönüşüm süreci, bir birini izleyen safhalardan geçti. Siyaset bilimciler, belirli şartlılık payına göre, bu süreci aşağıdaki safhalara ayırmaktadır:

Birinci safhadaki (1990-1993) esas değişimler, yürürlükteki siyasi sistemin dağılmasına yönelik oldu. Bu dönemde Sovyet Parti sistemi yönetimi tamamen çözüldü, tek partinin siyasi monopolü ortadan kaldırıldı, çok partili sistem yerleştirildi. Vatandaşların hak ve özgürlükleri belirli ölçüde genişledi. Söz konusu olan dönemde, ülkede Parlamento-Cumhurbaşkanı şeklindeki yönetim sisteminin oluşumu gerçekleşti.

İkinci safhada (1993-1995) ise, ülkenin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, psikolojik, jeopolitik, elit ve milli özelliklerini dikkate alan, Kazakistan'a özgü bir siyasi sistem modelinin arayış süreci devam etti. Bu dönemde ülkede, iktidar paylaşım prensibi yasayla pekiştirildi. Ayrıca, yasama, yürütme ve yargı organları, devlet iktidarının bağımsız dalları olarak belirlendi. İlk defa ülkenin Yüksek Kurulu'nda alternatif seçimler gerçekleştirildi, iktidarı temsil eden yeni yerel organlar kuruldu.

Üçüncü safhada (1995-1998), Kazakistan'ın siyasi sisteminin gelişmesi Başkanlık yönetim biçimine geçmesini yasal olarak pekiştiren, 1995 yılının Anayasa referandumunda kabul edilen kanunlarla belirlenmeye başladı. Ülkede profesyonel iki meclisli Parlamento ve siyasi sistemin diğer esasları oluşturuldu.

Gelişmenin (1998 Eylülü'nden itibaren) dördüncü safhası da, ülkenin siyasi sistemindeki demokrasi unsurlarının artırılmasıyla nitelendirilir. Bu dönem, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın, Kazakistan halkına hitap edilen mektubunun, yani mesajının yayınlanması ve 1998 yılının sonbaharında Anayasada değişiklikler yapan seçim yasasını değiştiren ve Parlamento yetkilerini genişleten başka kanun hükmünde kararnamelerin kabul edilmesiyle başlamıştır. Üstelik aynı dönemde seçim reformu da yapılmıştır.

Ülkede birbirini takip eden siyasi reformlar sonucunda, kendine özgü bir demokratik sistem oluşturuldu. Devlet yapısının esnasında, ortak devlet iktidarının, yasama, yürütme ve yargı dalında ayrılma ilkesi tasdik edildi. Üstelik, devlet başkanı ve temsili organlarının, genel seçim uygulamasına geçişi gerçekleştirildi. Çok partili

sistemin oluşmasına başlangıç teşkil eden siyasi çeşitlilik, kanunen kabul edilmiştir. Devlet ve devlet dışı medya kuruluşları oluşturuldu. Bunlar halen faaliyet göstermektedirler. Ayrıca, devlet dışı örgütlerin oluşturulması süreci de başlamıştır. Ülkemizde nüfusun tüm etnik gruplarının eşitliği kanunen kabul edilmiştir ve pratikte de uygulanmaktadır. Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet sisteminin onaylanması bir egemen devletin gerçekliğidir. Bunun kanıtı ise, Anayasanın varlığı, Cumhurbaşkanlığı kurumu, Parlamento, Hükümet, Anayasa Mahkemesi, Yargı Sistemi, Emniyet Organları, çeşitli şekilde kanunların varlığıdır. Bağımsızlık yıllarında Kazakistan, hukuk devleti ve sivil toplumun oluşturulmasında belirli ölçüde başarılar elde etti. Kısa bir süre içerisinde Komünist Partinin tek parti diktatörlüğünden, çok partili hayata ve çoğulculuğa geçiş sağlandı. Gerçek demokrasinin göstergesi ise, halkın hak ve özgürlüğünün sağlanması, bağımsız medya kuruluşlarının gelişmesi, sivil toplum kuruluşlarının oluşturulmasıdır⁴.

C. Çok Partili Yaşama Geçiş

Siyasal değişmelerin ikinci önemli unsuru da partileşme sürecini etkileyen seçim sisteminin değişmesiydi. Yetmiş senelik süre içinde Komünist Partinin hakimiyeti başka siyasal kurumların varlığını olanaksız kılmıştı⁵.

Çok partili sistemin oluşmasıyla birlikte, SSCB'nin dağılması ve onun esas gücü olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yıkılışı, yeni bir dönemin açılmasını sağladı⁶.

Ülkedeki sivil toplum örgütlerinin oluşmasının önemli belirtilerinden biri de, çok partililik kurumunun oluşturulmasıydı. Siyasi parti ve hareketlerinin gelişmesi, toplumun siyasi sisteminin etkileyciliğinin kanıtıdır. Üstelik devletin demokratik tabiatının, vatandaşlarının siyasi haklarının sağlamlaşmasının önemli etkeni bu olmaktadır⁷.

⁴ N. A. Nazarbayev. "Öktemşildik Me, Elde Demokrasya Mı?". C: 17 Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 2002. s 325-326.

⁵ T. B. Umbetaliyeva . a.g.e, s 87.

⁶ N. A. Nazarbayev. *Yüzyılların Kavşağında*, C: 17 Bilgi Yayınları. Ankara. 1997. s 162.

⁷ Kozıbayev M. K. Majitov S. F. "Kazakistan Cumhuriyeti". Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara 2002 s 325. C: 17.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde Seçimler Hakkındaki Kanun çerçevesinde yapılan ilk genel seçimleri 1994'ün Mart ayında düzenlenmiştir. Devlet başkanının belirlediği adayların seçiminde çoğunluk prensibi benimsenmişti. Çeşitli Siyasi Partiler ve hareketler bu seçimlere aktif olarak katılmış, sonuçta yasama organının % 48'ni oluşturmuşlardır. Bu anlamda 176 milletvekillerinin 75'i Siyasi Parti ve Hareketlerinden seçilmiştir.

1996'da "Siyasal Partiler Hakkındaki Kanun"un kabul edilmesiyle, örgütlerin faaliyetleri için bazı değişiklikler getirilmiştir. Söz konusu kanun normlarında "kamu örgütleri" ve "siyasal partiler" anlamları tefrik edilmiştir. Bunlardan ilkinin faaliyetlerini yönlendiren ayrı bir yasa çıkarılmıştır.

Ocak 1999 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve Ekim 1999'daki Parlamento seçimleri çok partililiğin ileri gelişmelerinin başlıca etkeni olmuştur. Bunda seçimin yasama süreciyle ilgili bazı değişikliklerinin de büyük etkisi vardır. Yapılan değişikliklere göre, %7'lik barajı aşan partiler parlamentoya temsilci gönderebiliyorlardı.

Kazakistan siyasal hayatındaki dikkat çekici noktalarından birisi, siyasal partilerin ve kamu hareketlerinin tek bir kurum bünyesinde toplanmalarıdır.

Son seçimde önceki seçim kampanyalarından farklı olarak, ülkede ilk kez adaylar kampanyaları sırasında reklam kampanyalarına başvurmuşlardır. Siyasi adaylar arasındaki mücadeleyi içeren tartışma programları tüm ülkede televizyonlardan canlı olarak yayınlanmıştır.

Ülkedeki siyaset bilimcilere göre, gelecekte iki partili sisteme geçme ihtimali vardır, ancak şu anki mevcut partiler henüz zayıftırlar ve henüz bir siyasal güç oluşturmamışlardır⁸.

⁸ T. B.Umbetaliyeva, a.g.e. s 88-90.

II. GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARET

A. Ekonomik Yapı

Kazakistan eski Sovyetler Birliği'ndeki içinde işlenebilir toprakların beşte birine sahip olup önemli tarımsal ürün üreticisi ve ihracatçısı bir ülkedir. Bunun yansısı, ülke önemli ölçüde maden kaynaklarına sahip olup bu sektörde önemli miktarlarda maden çıkarma ve işleme kapasitesini elinde bulundurmaktadır. Eski Sovyetler Birliğindeki krom üretiminin %90'ı, bakır, kurşun, volfram ve çinko rezervlerinin %50'si, kömür üretiminin %20'si, ve altın üretiminde %7'si bu ülkeye aittir. Ayrıca , ülkede metalürji, ağır sanayi için gerekli makine ve makine ekipmanı, petrokimya, tarımsal ürünleri işleme ve tekstil alanında gelişmiş bir sanayi alt yapısı vardır. Kazakistan nihai tüketim mallarının yaklaşık %50'sini, ara mal ve hammadde ihtiyacının %75'ini ithal etmektedir. Ülkenin mal taşımacılığında ağırlıklar demiryollarında olup yaklaşık 14,000 km, insan taşımacılığı daha çok karayolu ve havayolu ile gerçekleştirilmektedir. Kazakistan'da konuşlandırılmış bulunan iki önemli tesis, Bykonur Uzay Merkezi ve Semipalatinsk Nükleer Silah Test Merkezi Ülkenin siyasi ve ekonomik önemini artırmaktadır⁹.

1. Sovyet Rejiminin İlk Yıllarında Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı

Sovyet rejiminin ilk yıllarında, özellikle 1920-30'lu yıllarda diğer halklar gibi Kazak halkı da bilgi uğruna mücadelenin yanı sıra, mülkiyet hakkı ve ekonomik geri kalmışlıkla da mücadele etti. Halk ülkenin imarı ve madenlerin çıkarılmasına, tarımın gelişmesine ve fabrikaların kurulması işine girişti. Tarım reformunun gerçekleşmesinde, eğitimin, bilimin, kültürün gelişmesinde katkıda bulundular.

1940 yılların başlarında Kazakistan'da büyük fabrikalar, demir yolları inşa edilmeye başlandı. Büyük kolhozlar, sovhoslar ortaya çıkmaya başladı. Hayvancılıkta gelişmişti. Tüm bunlar Kazakistan'ın İkinci Dünya Savaşında Sovyetler Birliğine yardım sağlamasına yardımcı oldu. Savaşın dört yılında kömür üretimi savaş öncesine

⁹ T. C. Dışişleri Bakanlığı. a.g.e, s 15

göre % 75 arttı, petrol üretiminde ise iki buçuk kat artış sağlandı. Hafif sanayide ise % 70 artış gözlemlendi¹⁰.

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan büyük bir sanayi ve tarım ülkesi oldu. Büyük enerji, metalürji, yakıt merkezleri, kimyasal ve taşıt üretim birimleri inşa edildi¹¹.

1950'li yıllarda bakir toprakları tarıma açma planı çerçevesinde Kazakistan'da bir kez daha buğday ekimi yaygınlaştırma girişimi yaşanmış, bunun sonucunda daha önce tarımda hakim olan hayvancılığın yerini buğday ve diğer tahılları ekimi almıştır. Bu politika sonucunda Kazakistan, Sovyetler Birliği içerisinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü büyük buğday üreticisi ve Ukrayna ile birlikte Sovyetler Birliğinin net buğday ihracatçısı haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği içerisinde yürütülen bölgesel uzmanlaşma politikaları sonucu Kazakistan, Sovyetler Birliğinin buğday deposu ve yarı mamul üreticisi konumuna yükselmiştir. Bu durum, ülkenin dış ticaret yapısına da yansımıştır. Kazakistan daha çok hammadde ihraç eden, makine gibi sanayi mallarını ithal eden bir ülkedir. Üstelik bağımsızlığın kazanılmasından sonra uygulanan reformların başarısını etkileyebilecek önemli bir husus, bu ülkelerin dış ticaretinin büyük bir kısmını eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yapmasıydı¹².

2. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı

Egemenlik yıllarında Kazakistan ekonomisinin durumu, çoğunlukla ülkede gerçekleştirilen ve yürürlüğe giren reformlar tarafından belirlenmekteydi. Ülke ekonomisi reformlara derin krizler yaşadıktan sonra başladı.

1990'ın ilk yıllarında ekonomik durum, büyük üretim düşüşü, kuruluşlar arasındaki ekonomi bağlantıların bozulması, para sisteminin çöküşü, rubleye güvenin

¹⁰ <http://www.kz/rus/kzinfo/econr.html>

¹¹ O. Söylemez, **Bağımsızlığın 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti**. Türkler Ansiklopedisi. C:17 Yeni Türkiye Yayınları. Ankara 2002 s. 359

¹² A. Somuncuoğlu, **Avrasya Dosyası**. a.g.e, s. 30-32.

kaybolması, mağazaların boş vitrinleri, malların dağıtımında kupon sisteminin uygulanmasıyla tasvir edilebilir¹³.

Bu kötü gidişattan tarım sektörü de payını almıştı. Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'da tahıl ürünü ve baklagiller üretiminde en iyi sonuçla alınmıştı. Bunu o zamanki istatistiklerden öğrenebiliriz. Örneğin, 1990'da tahıl ürünü ve baklagiller üretimi nüfus başına 1702 kilo iken, bu düzey (Kanada 'da 2158 kilo, Danimarka'da 2001kilo, Avustralya'da sadece 1365 kilo, ABD'de 1253 kilo, Avusturya'da 1220 kilo, Fransa'da 1030 kilo idi). Buğday üretiminde ise Kazakistan 967 kiloyla Kanada'dan sonra ikinci sırada idi. Kazakistan'da 1995 yılında buğday, tahıl ürünü ve baklagiller üretiminde nüfus başına 1504 kiloya ulaştı. 2000'li yıllarda ise bu rakam 1978'lere ulaştı¹⁴.

a) Kazakistan Ruble Bölgesinde

Zor ekonomik şartlarda bağımsızlığını elde eden Kazakistan, ekonomik alanda Rusya'nın adımlarını izlemeye devam etmiştir. Bunun sebebi, kendi para birimini ve mali kurumlarını oluşturmak için ne zamana, ne tecrübeye ne de kaynaklara sahip Kazakistan, Rublenin geçerli olduğu para bölgesinin içinde kalmasıydı.

Kazakistan Ruble Bölgesinde bulunurken, para ve kredi politikaları Rusya Merkez Bankası ve Kazakistan Milli Bankası tarafından yürütüldü.

Rusya ekonomisindeki bütün gelişmelerden etkilenen Kazakistan, Ruble Bölgesi'nin enflasyonu artırıcı özelliğinden çok fazla etkilendi. Bunun sebebi, Kazakistan'ın Rusya ile uzun kara sınırına sahip olması ve dış ticaretin büyük bir kısmını Rusya ile yapmasıydı. Yapılan ticaret nedeniyle, Rusya'daki yüksek fiyatlar Kazakistan' da yansıyor. Yine de bu fiyatlar dünya fiyatlarından daha düşüktü, böylece Kazakistan bu fiyatlardan da, ucuz krediden de faydalanıyordu.

Bağımsızlıktan sonraki ilk reform, Kazakistan'la beraber ortak bir para birimi kullanan Rusya böyle bir reforma gittiği için gerçekleşmiştir. 6 Ocak 1992'de fiyatların çoğu serbest bırakılmıştır. Ancak üretici fiyatları açısından enerji ürünleri, ulaşım ve

¹³ N. A.Nazarbayev, a.g.e, s. 326.

¹⁴ <http://www.kz/rus/kzinfo/econr.html>

iletişim fiyatları kontrol altında kalırken, tüketici fiyatları açısından ise temel gıda malları, enerji ürünleri, toplu taşıma araçlarının fiyatları gibi fiyatlar serbestleştirme kapsamına alınmıştır.

1992 yılı boyunca fiyat reformu devam etmiştir. Kömür, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatları altı sekiz kat artırılırken, gaz ve gaz ürünlerinin fiyatları neredeyse yirmi kat artırılmıştır.

Kazakistan, Ruble Bölgesinde olduğu için, Rusya'nın "şok terapisi" kapsamında giriştiği bu fiyat reformunu izlemek zorunda kalmıştır. Daha sonra ise, bazı yorumlara göre, Rusya'da yapılan reform terapısiz şok olarak nitelendirilmiştir.

Bir taraftan Ruble Bölgesinde kalmaya çalışan, diğer yandan da Sovyet Rublenin tedavülden kaldırılacağından korkan Kazakistan'ın istemediği gelişme Ağustos 1993'te gerçekleşmiş; yeni Rus Rubleleri tedavüle girmiştir. Bu gelişmelerden sonra Rusya ve Kazakistan arasında başlayan görüşmelerde, Kazakistan'ı bölgesinin dışına itmeye çalışan Rusya, Kazakistan'ın kabul edemeyeceği şartlar öne sürmüştür. Bunlar; Rusya Merkez Bankasının parayla ilgili kararlarının Kazakistan'da aynen uygulanması, Sovyet Rublesinin yeni Rublelere olan değişim oranının yüksek tutulması ve Kazakistan'ın altın ve döviz rezervlerinin Rusya tarafından kontrol edilmesidir. Sonunda Kazakistan bir seçim yapmak zorunda kalmış ve Kasım 1993'te milli para birimi Tenge'yi tanıtarak para sistemini Rusya'dan ayırmıştır¹⁵.

b) Kazakistan'ın Ruble Bölgesinden Çıkışı

Ülkenin ruble bölgesinden çıkartılması 15 Kasım 1993 tarihinde kendi parası Tenge'nin tedavüle sokulmasını zorunlu kılmış, Ocak 1994'te IMF destekli istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Ancak çiftçi borçlarının geri ödenmesinin ertelenmesi sonucu ekonomide hiperenflasyon yaşanmıştır. Temmuz 1994'te yıllık enflasyon oranı yaklaşık %300'lere tırmanmıştır. Kazakistan Milli Bankası daha sonra bağımsızlığını ilan etmiş ve 1994 yılı ortası itibariyle sıkı para politikası izlenmeye

¹⁵ Somuncuoğlu, a.g.e, s.33-36.

başlamıştır.1994 yılında yıllık enflasyon %1880 olarak gerçekleşmiş, 1997 yılında ise %20 altına düşmüştür¹⁶.

c) Kazakistan Ekonomisinin Gelişmesi ve Bugünkü Durumu

Kazakistan ham madde kaynakları zengin olup, ülkede 155 kömür ve 102 ortaya çıkarılmış yakıt, taşkömürü ve linyit yatakları mevcuttur. Petrol ve gaz yatakları da vardır. Hazar Denizinin altında Orta Asya'nın en büyük petrol ve gaz yatakları mevcuttur.

Kazakistan ekonomik büyüme sebebiyle beş bölgeye ayrılmıştır.

- Batı Kazakistan Ekonomik Bölgesi; petrol, gaz , petro kimya, hayvancılık üretiminde, metalürjik ve balık endüstrisinde uzmanlaşması ve işletilmesinden sorumludur.

- Güney Kazakistan Ekonomik Bölgesi; renkli madenler endüstrisi, metalürji, kimya ve çimento sanayisi, sulu ziraat, üzümculük ve karagül koyun yetiştirmesinde uzmanlaşması ve işletilmesinden sorumludur.

- Orta Kazakistan Ekonomik Bölgesi; kömür üretimi, demir filizi ve başka rezervler, gelişmiş metalürji sanayisi, güçlü yakıt-enerji kompleksinin uzmanlaşması ve işletilmesinden sorumludur.

- Kuzey Kazakistan Zirai Endüstri Bölgesi; buğday üretimi yanı sıra, süt, et, gelişmiş makine yapımı, madencilik ve değerlendirme sanayisinin uzmanlaşması ve işletilmesinden sorumludur.

- Doğu Kazakistan Ekonomik Bölgesi; renkli madenler endüstrisi, makine yapımı ve gıda sanayisinin uzmanlaşması ve gelişmesinden sorumludur. Kazakistan'a yabancı sermayede gelmekte, 1999 yılında ülkeye 1 799,3 milyon dolar yatırım yapılmıştır¹⁷.

1999 yılında Rusya krizinin olumsuz etkilerinden sıyrılmaya başlayan Kazakistan ekonomisi, büyümeye geçmiş ve %1,9 büyümüştür. Krizden sonraki

¹⁶ T. C. Dışişleri Bakanlığı, a.g.e. s. 17

¹⁷ <http://www.parlam.kz/DepCase-asp?Palata=Kaz&In=>

toparlanma giderek hızlanmış ve 2000 yılında Kazakistan % 9.6 ile 1994 yılından beri en yüksek büyüme oranı yakalamıştır.

Kazakistan ekonomisinin krizden bu kadar hızlı çıkışının birkaç sebebi mevcuttur. Bunlardan en önemlisi hammadde dünya fiyatlarının ve özellikle petrol fiyatlarının yüksek olmasıdır. 1998 Rusya krizinden sonra artışa geçen petrol fiyatları petrol ihraç eden ülkelerin ekonomileri üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Diğer bir sebep ise, krizin etkilerinde saklıdır. Kazakistan'ın uygulamak zorunda kaldığı Tenge devalüasyonu Kazakistan mallarının yabancı mallar karşısındaki rekabet gücünü arttırmıştır. Böylece devalüasyonun ithal ikamesi etkileri olmuştur. Üstelik kriz dolayısıyla halkın alım gücü düşmüş, bunun sonucunda yabancı mallar karşısında ucuzlayan yerli mallar tercih edilmiştir. Bazı imalat alt sektörlerinde büyümenin sebebi ise 1998 yılında uygulamaya konan Yeni Sanayi Politikası'nın sonucu olabilir.

Kazakistan ekonomisi sanayi sektörünün içinde imalat sanayiinin payı azalırken, özellikle petrol ve diğer doğal kaynakların çıkarımının ağırlığı artmıştır.

Bugün Kazakistan'ın ekonomisi gittikçe tek yanlı bir yapıya kaymakta, hammadde çıkarılmasına dayanır hale gelmektedir. Bu anlamda Kazakistan'ın ekonomisi petrol fiyatlarına bağımlı hale gelmektedir¹⁸.

B. Ekonomi Politikalarının Temel Nitelikleri

Kazakistan bağımsızlığını ilan etmesinden kısa bir süre sonra bir dizi ekonomik reformlar başlatarak, merkezi planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş ve yabancı sermayeyi çekmek için çabalarını artırmıştır. Bu reformlar; kamu tüketiciliğini ortadan kaldırma, özelleştirme, borçların yeniden yapılandırılması, bankacılık reformu, ticarete liberalleşme (serbestleşme), yatırımların teşviki kanununun çıkarılması, gümrük ve vergi reformları şeklinde özetlenebilir. Kazakistan yer altı, yerüstü zenginlikleri bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Başlıca yer altı kaynakları; petrol ve doğal gaz olmak üzere, krom, volfram, çinko, bakır, altın, demir, kömürdür. Ülkede üretilen başlıca tarım ürünleri ise, buğday, pamuk, şeker pancarı ve hayvancılıktır.

¹⁸ Somuncuoğlu, a.g.e, s. 46-49.

Temel sanayi dalları ise, tarımsal sanayiler, metalürji, hafif sanayi, petro kimyasallar ve tekstildir¹⁹.

1. Doğal Kaynaklar

a) Madenler

Kazakistan bağımsızlığının ardından ekonominin yönetimini düzenleyecek değişikliklere yönelmiştir. Bu sebepten Kazakistan ekonomisinin yönetimini en iyi şekilde değerlendirmenin yolları araştırılmış ve Jeoloji Bakanlığının da bu doğrultuda değişmiştir.

Kazakistan'ın piyasa ekonomisine girişi jeoloji sektöründe de piyasa yönelimli bir sistem getirmiştir. Devlet finansmanı genel jeoloji çalışmalarında ve bunun dışında bölgesel operasyonlarda önemli bir destek sağlamaktadır.

Jeoloji Bakanlığının görev ve sorumlulukları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

- Devletin yer altı rezervleri fonlarını kontrol etmek,
- Sahip olunan bütün yer altı kaynaklarını üretimi ve araştırılması için uluslararası işbirliği çerçevesinde yabancı yatırımcılarla ortak çalışmak,
- Ülkenin sahip olduğu yer altı kaynaklarını korumak,
- Jeolojik haritaların çizimi ve düzenlenmesini yapmak.

Jeoloji Bakanlığı, Kazakistan yer altı kaynakları veri tabanlarının oluşturulması ve jeolojik araştırmalarda devlet tescil ve finansman prosedürlerinin belirlenmesinden de sorumludur.

Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde en zengin yer altı kaynaklarına sahip olan ülke Kazakistan'dır. Başlıca yer altı kaynakları; krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, krom, fosfat, titanyum, kömür, bakır, petrol ve bordur²⁰.

Kazakistan'ın endüstriyel üretimindeki artış, büyük ölçüde metal sanayiine dayanmaktadır. Özellikle, alüminyum, krom, bakır ve altın sektöründe yabancı

¹⁹ E. Çarıkçı, "Bağımsızlıktan Bugüne Kazakistan'daki Ekonomik Gelişmeler". Türkler Ansiklopedisi. C: 17, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara 2002. s 389.

²⁰ T. C. Dışişleri Bakanlığı, a. g. e. s. 18-20

firmaların faaliyetlerinde önemli ölçüde artış olmuştur. 1999-2000 yıllarında Kazakistan'ın ihracatında metallerin payı %30 dolayında seyretmektedir.

Demir dışı metal sektöründe metal bazında rezervler; bakır 23 milyon ton, altın 285 ton, kurşun 9 milyon ton, gümüş 15 bin ton ve çinko ise 26 milyon tondur. Kazakistan hükümeti kuruluşlardaki hisselerin büyük bölümünü satma veya yönetimi devretme kararı almıştır. Demir dışı metal sanayiindeki büyük şirketlerin birçoğu özelleştirilmiştir²¹.

b) Sanayi

Kazakistan geniş bir tarım ülkesi olması yanında; sanayi kuruluşlarının sayısal dağılımı bakımından belli sanayi dallarının yoğunlaştığı bir ülke görünümüne de sahiptir.

Kazakistan'ın bağımsız devlet olmasıyla başlatılan ekonomik ve yapısal değişimlerin sanayide de vazgeçilmeyen etkileri vardır. Üretim boyut ve hedeflerini eski Sovyetler Birliği sistemine göre belirlemiş bir sanayiinin, bugünkü ülkesel gereksinimlere göre çalıştırılmasının çeşitli güçlükleri olması doğaldır. Özelleştirme çalışmaları sanayi alanında da sürdürülmektedir. Genel olarak, sanayi işletmelerinde kapasite küçültmeleri, sanayi işyeri sayılarının artması, ürün kalitesinin yükseltilmesi ve üretimin ekonomik duruma getirilmesi hedeflenmektedir.

b.a) Hafif Sanayi

Kazakistan'ın gıda dışı hafif sanayi ürünleri üretiminde 1990 yılından bu yana önemli düşüşler yaşanmıştır. Özellikle 1993 ve 1994 yılları arasındaki düşüşler çok daha belirgin düzeydedir. Yüksek enflasyon karşısında küçülen aile gelirleri, yükselen sanayi ürünleri fiyatlarını karşılayamadığından, sanayi ürünlerine talep azalmış; bu ise üretimin daha da azalmasına yol açmıştır²².

²¹ E. Çarıkçı, a. g. e. s. 392

²² Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. Kazakistan. "Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, Ankara. 1996, s. 98-102

b.b) Demir Çelik Sanayii

Kazakistan Rusya, Ukrayna, ABD, Avustralya, Brezilya, Kanada ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra demir filizi rezervleri bakımından sekizinci sırada gelmektedir. Kazakistan'ın bu rezervleri bakımından dünyadaki payı ise %6'yı oluşturuyor. Kazakistan demir filizinin, kalitesi, elde edilmesi ve işletilmesi bakımından rekabet pazarında en büyük avantajı oluşturuyor. 8,7 milyar ton yerli demir filiz rezervlerinin %73,3 civarı kolay elde edilebilir türdendir. Kazakistan'ın 1999 yılı ihracat payının %4'nü, demir filizi ve buna dahil olarak krom ve manganez cevherleri oluşturdu. Bu cevherlerin hemen hemen %90'ı BDT ülkelerine ve genel olarak da Rusya'ya ihraç edildi. Kazakistan demir çelik sanayisinin gelişiminde dünyadaki finans krizleri (Asya ve Rusya'daki) ve nispeten metalürji sanayiindeki düşük teknolojik düzeyleri çok olumsuz etkiler yapmıştır. Ama bu olumsuz etkilere ve zorluklara rağmen Kazakistan demir çelik sanayii geleceğe güven veriyor ve önemli gücü teşkil ediyor. Buna son yıllarda demir çelik sanayisinde ihracatta meydana gelen sabit eğilimleri delil olarak gösterebiliriz: 1995 yılındaki %1 düzeyinden 1997 yılındaki %1,4'e yükselmesine kadar. Kazakistan demir çelikle beraber çok çeşitli ürünleri ihraç ediyor, haddelenmiş demir, ergitip kaynaştırılmış demir, paslanmaz çelik ve dökme demir boruları buna dahildir. Demir çelik sanayisi ve ürünleri 1998 yılında ihracattaki payın %15'i oluşturdu. Kazakistan demir çelik sanayisinin başlıca ithalatçı ülkeleri Çin, Hollanda, Estonya ve Türkiye'dir²³.

b.c) Bitkisel Üretim Sanayii

Bitkisel üretimde çeşitlilik olmakla birlikte, hububat üretiminin ağırlığı oldukça fazladır. Hububat üretiminde buğdayın ağırlığı %60, ikinci önemli hububat olan arpanın ağırlığı %28'dir. Geri kalan hububat alanlarında darı, yulaf, çavdar, mısır ve pirinç üretilmektedir. Bitkisel üretimde verim, bölgelere göre önemli değişiklikler göstermektedir. Verimdeki değişikliklerin en önemli nedeni yağmurun miktarı ve

²³ <http://www.kazakhstan-gateway.kz/russion/economy/natural/resocerces/fero>

dağılımıdır. Diğer önemli bitkiler, yağlı tohumlar, pamuk, şeker pancarı, meyve ve sebzelerdir²⁴.

Ülkenin şeker ve bitkisel yağlarda üretim açıkları vardır. Şeker üretimi, şeker fabrikalarının bulunduğu Cambıl, Taldıkorgan, Almatı'da yapılmaktadır. Bitkisel yağ üretimi, Güney Kazakistan, Doğu Kazakistan, Semipalatinsk, Pavlodar Vilayetlerinde önemli boyutlarda olup, öteki vilayetlerin de az miktarda üretimleri vardır²⁵.

c) Enerji

Bugün Kazakistan'da on dört petrol havzalarının var olduğu bilinmektedir. Ama şimdilik sadece yüz altmış petrol ve gaz yatakları keşfedilmiş bulunmakta çıkarılacak yedek petrol rezervleri ise 2,7 milyar tonu oluşturmaktadır. Bu keşfedilmiş petrol yataklarının hemen hepsi işletilmiyor. Bu petrol yatakları bilinçli kullanıldığı ve işletildiği zaman, Kazakistan petrol gücü Birleşik Arap Ülkeleri'nden, Kuveyt'ten, Suudi Arabistan'dan geri kalmayacak.

Son uzay çekimlerinden ve yer üstü araştırmalarından anlaşılabildiği üzere, esas etkili petrol yataklarının Batı Kazakistan'da Hazar Denizi'nin kıyılarında Tengiz, Prorva, Kalamkas, Karajanbas bölgelerinde olduğu, fakat bu bölgedeki petrol yatakları Hazar Denizi'nin Kuzey Bölgesindeki oluşan petrol rezervlerinin 3-3,5 milyar ton petrol ve 2-2,5 trilyon metre küp gaz rezervlerinin çekirdeğinin kenarı olduğu tahmin ediliyor. Kazakistan'da günümüzde sadece üç tane petrol çıkaran tesisler mevcuttur. Bunlarda çok az verimle çalışıyor. Atırau şehrindeki fabrika 1945 yılında inşa edilmiş ve yılda sadece 5,2 milyon ton üretebilme kapasitesine sahiptir. 1970'lerde inşa edilen Pavlodar şehrindeki fabrikada yılda 8 milyon ton ve Şimkent şehrindeki fabrikada ise yılda 6,2 milyon ton petrol üretebilme kapasitesine sahip tesis bulunuyor. Bununla beraber, Kazakistan'da boydan boya geçen petrol boru hattı olmadığı için Pavlodar şehrindeki tesiste üretilen petrolün hemen hepsi ve Şimkent şehrindeki fabrikada üretilen petrolün yarısı Rusya'nın Sibirya bölgesinden tek bir petrol boru hattı ile gelen ham petrollerle

²⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, a. g. e, s. 27-28.

²⁵ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, a. g. e. s. 104-105

destekleniliyor. Kazakistan'da çıkarılan ham petrolün büyük kısmı şimdilik Rusya'ya gitmektedir²⁶.

Kazakistan'ın ekonomik büyümedeki en önemli unsurunu oluşturan, uluslar arası ekonomik alanda etkili, zengin yer altı kaynakları ve gücü büyük rol oynuyor. Kazakistan yakıt ve enerji üretme bakımından uluslararası pazarda rekabet etme gücüne sahiptir. Ülkenin ekonomik önemini zengin hidrokarbon hammadde rezervleri oluşturuyor. Kazakistan keşfedilmiş rezervleri bakımından dünyada on üçüncü sırada yer almaktadır. Kazakistan'daki petrol ve gaz rezervleri genel olarak Hazar Denizi'nin kıyılarında yoğunlaşmıştır. Geniş petrol ve gaz rezervleri sayesinde Kazakistan büyük ölçüde yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeye başarmıştır.

Yabancı sermaye iklimi, petrol ve gaz sektöründe uygun faktörlerle beraber nitelendiriliyor. Yabancı Sermaye Kanunlarında, petrolün, normal işletmede tabii kullanım açısından lisans çıkarılmasında ve işletilmesinde, yabancı yatırımcılar için hukuki alan tesis edilmiştir. Ayrıca petrol çıkarma alanındaki mevcut vergi ve tarife sistemi ile beraber devlet yönetim yapısı da basitleştirildi. Nihayet, Kazakistan'ın coğrafik durumu da, Avrupa'nın on büyük ihracatçı pazarına geçmesi için bulunmaz bir fırsattır. Petrol hacmi bakımından Kazakistan dünyada yirmi altıncı sırada bulunuyor. Nitekim 1999 yılında 27 milyon ton çıkararak, dünyada yirmi altıncı sırada yer almıştır. Kazakistan petrol, gaz ve mahsullerinin en büyük ithalatçı ülkeleri Rusya, İngiltere, Ukrayna, İsviçre ve İtalya'dır. Ama Kazakistan petrolünün sınırlı miktarı dünya pazarına ihraç ediliyor. Hidrokarbon ve hammadde zengini Rusya ve Fars havuzu ülkeleri dünya pazarında Kazakistan için büyük bir rekabeti oluşturuyorlar. Aynı zamanda Kazakistan petrolünün pazarlara sürümünde ulaştırma ile birlikte petrol işletme kapasitesinin çok düşük olması sebebiyle sorunlar doğmaktadır. Bununla beraber, Hazar Denizi'nin statüsünün belli olmaması da bu problemlerin içinde yerini alıyor. Sonuç olarak, Kazakistan için geniş ve uzun vadeli yatırımları ve Hazar petrolünün işletilmesindeki zor şartları göz önüne alarak pahalı ve yeni teknolojilerin alınması gereklidir. Bu suretle uzun vadeli ekonomik büyümede Kazakistan için petrol sanayisi başlıca gelir kaynağı olur²⁷.

²⁶ <http://www.kz/rus/kzinfo/naturr.html>

²⁷ <http://www.kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/natural/resouces/oilan>

d) Tarım

Kazakistan, öncelikle uygun tabiat koşulları ve geniş toprakları sayesinde, tarım ve hayvancılık sektörünün gelişmesinde güçlü potansiyele sahiptir. Kazakistan'da özellikle son dönemde, aktif olarak tarım ve hayvancılık sektörü gelişmektedir.

Bu ülkede 1920'lere kadar tarımcılık sektörünün büyük çoğunluğunu ev hayvancılığı oluşturuyordu. Deri, yün, et, süt gibi ürünler ev hayvancılığındaki ve hayvancılık sektöründe önemli ürünleri oluşturmuştur. Sovyetler Birliği zamanında tarımcılık yaygın olmaya başladı. O dönemde Kazakistan eski Sovyetler birliği ülkeleri arasında tohum üretiminde önemli yer tutuyordu. Şu anda Kazakistan'da tohum üretiminde Kuzey ve Orta Kazakistan bölgeleri oluşturuyor. Tohum üretimi dışında Kazakistan'ın Güney bölgesinde pirinç ve sulanabilir topraklarda pamuk ürünleri de üretilmektedir²⁸.

Kazakistan'ın 35 milyon hektar toprağı sürölüp ekilebilir özelliğı sahip olup bu toprağın 23 milyon hektarı ise hububat ekiminde kullanılıyor. Kişı başına yaklaşık 12 hektar tarım ve 2 hektar civarında sürölüp ekilebilir toprak düşmektedir. Güney bölgede temel hububat ürünlerini, buğday, arpa, sanayi bitkileri olarak ayçiçeğı, pamuk, pirinç, şeker pancarı ve sigara tütünü oluşturuyor. Kazakistan'da büyük ölçüde bağ ve üzüm bahçesi bulunuyor ve aynı zamanda büyük ölçüde sebze yetiştiriliyor. Kazakistan, Sovyetler Birliği zamanında tohum üretiminde önemli bir aşamalar kaydetmişti. Şu anda ise Kazakistan dünya pazarındaki tohum üretiminin yaklaşık %1'i ve ihracatta ise %1,4'ünü elinde bulunduruyor²⁹.

Tarım sektörünün GSYİH'daki payı 1990 yılında %34,9 iken, 2000 yılında %8,62'ye inmiş olmasına rağmen, istihdamdaki payı ise %22 dolayında seyretmektedir. Başlıca tarımsal ürünler: tahıl, et ve yündür. Tarımsal alanların yüksek kalitesine rağmen, iklim şartlarının değışkenliğı sebebi ile bazı yıllarda tarımsal üretim düşmektedir. Aral Gölü'nün kurumakta oluşu da özellikle Güney Kazakistan'ın Çimkent ve Kızıl-Orda bölgelerindeki pamuk üretimini olumsuz yönde etkilemektedir.

²⁸ <http://www.kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/agriculture/index.htm>

²⁹ <http://www.kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/agriculture/plantgrowin>

Tarımsal arazi için serbest mülkiyet haklarının yaygın olmaması ve buna bağlı olarak iyi işleyen bir arazi piyasasının gelişmemesi gerçek anlamda tarımsal üretimin artmasını engellemektedir. Tarım ve gıda ürünlerinin 2000 yılında toplam ihracat içindeki payı %6 (550 milyon dolar) olup, bu ihracatın neredeyse tamamı hububattan oluşmaktadır. 1999 yılında gıda maddeleri ithalatının toplam ithalat içindeki payı ise %5 'tir.

Finansman ve kredi yokluğu Kazakistan tarımının gelişmesini önleyen en önemli etkidir. Finansman güçlüklerinden dolayı tohumluk, gübre, tarım ilacı ve uygun mekanizasyon gibi verim arttırıcı girdiler yeterince kullanılmamaktadır. Özelleştirilen tarım işletmeleri ülkenin ihtiyaç duyduğu verim ve üretim düzeyine çıkarılamamıştır. Kazakistan hükümeti tarafından öngörülen programlarda tarım ürünlerinin, özellikle et ve süt ürünlerinin işlenmesi öncelikli konulardır. Ancak üretim teknolojisinin yenilenmesi için bu sektöre yeterli miktarda Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımı bir türlü çekilmemektedir³⁰.

Kazakistan'da ekili saha yaklaşık 35 milyon hektardır. Bu sahanın yaklaşık 32 milyon hektarında doğal yağış koşullarında üretim yapılır. Bu alanın %65'inde tahıl, %32'sinde yem bitkileri, %3'ünde yağlı tohumlu bitkiler ile diğer ürünler yetiştirilir. Halen ekili alanın yaklaşık 17 milyon hektarı, 1950'li yıllarda "Bakır Topraklar Kampanyası" sırasında meralardan tahıl üretimine açılmıştır. Bu arazinin büyük bir kısmı su tutma kapasitesi düşük, çöl karakterindeki steplerden oluşmaktadır. Bu arazilere hektara verim çok düşüktür (500 kg/ha.). Aynı zamanda, yetiştirme teknikleri de düşük verimin ve toprak yapısının bozulmasının ana nedenlerinden birisidir. Arazinin büyük kısmında yazlık buğday ekilir ve arazi kışın boş bırakılır. Bu durum su ve rüzgar erozyonuna neden olmaktadır. Ayrıca aşırı hayvan otlatılması nedeniyle toprakta yeterli organik madde birikmediği bu topraklar daha da verimsiz duruma gelmektedir. Doğal yağışın hakim olduğu bölgelerde, tarımda kimyasal gübre kullanımı da sınırlı olduğundan, toprak verimliliği azalmaktadır.

Özellikle son yıllarda ortaya çıkan bu sorun ile ilgili olarak, marjinal arazilerin bir kısmında 1985 yılından bu yana üretimden vazgeçilmiştir. O zamandan bu yana tahıl ekim alanı 1,6 milyon hektar (%11,5) azaltılmıştır. Buğday ekim alanı, aynı sürede 16,2

³⁰ E. Çarıkçı, a. g. e, s. 392

milyon hektardan 12,7 milyon hektara indirilerek %21 azaltılmıştır. Buğday ekiminden vazgeçilen arazinin büyük kısmı sığır besisinde kullanılmak üzere arpa ve yulaf ekimine tahsis edilmiştir. Hükümet konuya ilişkin olarak 2000 yılı ve sonrasını hedefleyen tarım planında önümüzdeki 5 yılda yukarıda sözü edilen marjinal arazilerden 4,5 ile 6,5 milyon hektarında tarım yapılmasından vazgeçilmesi öngörülmektedir. Tahıl üretiminden vazgeçilerek, bu arazinin tekrar çayır-meraya dönüştürülmesi veya yem bitkilerine ayrılması söz konusudur. Sözü edilen planlama raporuna göre, bir kısım arazide hububat tarımından vazgeçilmesi suretiyle kaybedilecek ürünün geri kalan arazide yapılacak tarımda verimi artırmak suretiyle telefi edilmesi düşünülmektedir. Bu şekilde verim artışı doğal olarak kimyasal gübrelerin ve ıslah edilmiş tohumların etkili şekilde kullanımını gerektirecektir. Azaltılmış toprak işlemlerini öngören yeni teknolojiler, Kuzey Kazakistan'da sınırlı oranda yapılan bazı deneme sonuçlarına göre toprak muhafazası açısından ümidin var olduğu görülmektedir³¹.

Ekilen toprakların %6,5' ine denk düşen edilen 2,4 milyon hektar arazi sulanmaktadır. Kazakistan'da sulama şebekeleri Sovyetler Birliği dönemindeki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi geniş çaplı sulama şebekeleri olmamakla birlikte, bazı sulama altyapıları, suyu tuzak kaynaklardan taşıyan iddialı mühendislik yapılarından oluşmaktadır. Örneğin, ülkenin merkezinde Karaganda şehri yakınlarındaki 50.000 hektarlık sulama şebekesine su, 450 kilometre uzunluğunda ve suyu 250 metre yüksekliğe pompalayan 35 pompa istasyonu vasıtasıyla gelmektedir.

Çevre sorunları ve suyun etkin olarak kullanılmasını sağlamalı ve sulama alanlarının kullanımının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kuzeydeki değerli sulama arazileri hayvancılık için yem üretimi amacıyla kullanılmaktadır. Güneyde, Aral Gölü havzası ise uygulanan sulama teknikleri sonucu kirlenmekte ve önemli oranda suyun buharlaşmasına neden olmaktadır.

Kurumaya yüz tutan Aral Gölü yalnız başına bir sorun olmasa da, sınırsız su kullanımı bu alanda sulama sistemlerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Aral Gölü'nün giderek küçülmesi, tuzluluğun tehlikeli ölçülerde artması, suda canlı hayatın giderek azalması, tuzluluğun ve kum fırtınalarının yol açtığı

³¹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, a. g. e, s. 26-27

insan sağılığı sorunları Aral Gölü'nün sulama amaçlı olarak bundan böyle kullanılmamasını gündeme getirmektedir³².

e) Hayvancılık

Kazakistan'da hayvancılık geleneksel ve yaygın olarak iştiğal edilen bir sektördür. Hayvancılıkta en çok koyunculuk ön sırada yer alıyor ardından inek, domuz, at, deve yetiştiriciliğı geliyor. Altay Dağı bölgesinde ise Maral yetiştiren çiftlikler bulunuyor. Aynı zamanda tavuk çiftlikleri de önemli ölçüde gelişmiştir.

2000 yılında üretimin %89'unu et ve süt ürünü paylaştı. Tarım sektörü %70, çiftlikler %1, halk %2 et üretimini azalttı. Aynı yıl süt üretiminde geçen yıla göre %6, yumurtada %12, koyun derisinde %3 oranında yükseldi³³.

Küçükbaş hayvancılık koyun ve keçi ağırlıklı olup, gelişme potansiyeli ve ihraç imkanı vardır. Ayrıca, yakın gelecekte sektörü, üretim azalması ve düşük verimlilik sorunları beklemektedir. Üretimde düşme, daha çok yem ve zirai ilaç girdilerinin bulunmaması ve tarım ticaret hadlerinin gerilemesinden kaynaklanmaktadır. Önemli oranda yeşil yem tahsisine rağmen, sığır ve süt ineğı verimleri oldukça düşük düzeylerdeydir. Süt sağımı genellikle el ile yapılmakta, hijyenik koşullar ise yetersiz kalmaktadır³⁴.

2. Dış Ticaret

Dünyada 105 ülkenin resmi olarak tanıdığı Kazakistan, dünya ekonomisi içinde yerini almaya çalışmaktadır. 70'ten aşkın ülke ile diplomatik ilişkiler kurulmuş olup, 100'den fazla ülke ile yaklaşık 700 kadar devletlerarası veya hükümetler arası anlaşmaya imza atılmış ve bu amaca yönelik gerekli hukuki altyapı hazırlandı.

Kazakistan'ın zengin maden yatakları ile dünya piyasasına çıkmasıyla birlikte diğer ülkelerde bu fırsatı değerlendirmek için devletler düzeyinde ekonomik, bilimsel, kültürel ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu Kazakistan'ın bağımsız dış ekonomi

³² T.C. Dışışleri Bakanlığı, a. g. e, s. 28-29

³³ <http://kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/agricultura/livestockbr>

³⁴ T.C. Dışışleri Bakanlığı, a. g. e, s. 31

politikası geliştirme ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme yönünde cesaret vericidir. Kazakistan'ın yaklaşık 124 ülke ile ticari ilişkisi vardır. Son dönemde BDT içindeki ticari işbirliği azalmaya başladı. Bunda da madenlerin üretiminde yeni teknolojiye geçilmemesi ve bu madenlerin dış piyasada daha uygun fiyatlara bulunabilmesi önemli rol oynamaktadır. 1995'te Kazakistan'ın yıllık ticaret hacmi 8.7 milyar doları bulurken, bunun yaklaşık 5 milyar dolarlık kısmı ihracattan edildi. 1995'te yabancı ülkelerle olan ticaret hacmi %40, 1996 yılının ilk yarısında ise %56 arttı. İhraç ürünlerinin %42'si Rusya'ya, %10'u Hollanda'ya, %6'sı Çin'e, %4'ü İsviçre'ye, %3'ü Almanya ve Özbekistan'a gerçekleştirildi. İhraç malları arasında, metal ve metal ürünleri, mineral ürünler, kimyasal maddeler, makine ve ekipmanları, ulaşım araçları ve parçaları sayılabilir.

Kazakistan'daki yabancı iştirakçilerin ve yabancı ortaklı işletmelerin sayısı 800'ün üzerinde ve işlem hacmi de 600 milyon doların üstündedir. Chevron, British gas, Agip, Mobil, Samsung gibi kuruluşlar Kazakistan'ın en büyük ve etkili yabancı iştirakçileri arasındadır. %100 yabancı sermaye ile çalışan işletmelerin sayısı da 168'dir. Yabancı sermaye girişinde, doğrudan yabancı sermaye, ihracat kredisi ve devlete yapılan resmi yardımlar olmak üzere üç yol bulunmaktadır. 1994'teki 491 ortak işletme sayısı 1995'te 736'ya, aynı yılın ikinci yarısında da bu sayı 817'ye ulaştı. Kazakistan Devlet İstatistik Komitesi'nin 1996 rakamlarına göre Kazakistan ekonomisindeki doğrudan yabancı sermaye giriş hacmi 3 milyar 173 milyon 600 bin dolar oldu. Bu rakama petrol üretimi ve işletimi için harcanan 1 milyar 787 milyon dolar da dahildir. Ferrus metalürji üretimi için yapılan yatırım miktarı 185.9 milyon dolar bulurken, gaz sanayiine 154.8 milyon dolar, iletişime 9.9 milyon dolarlık yatırım yapıldı. Amerika Birleşik Devletleri yatırımda %51.2 ile ilk sırayı alırken, onu %12.4 ile Kore, %6.7 ile İngiltere, %6.6 ile Türkiye, %5.2 ile Fransa, %2.9 ile Japonya, %2 ile İtalya, %1.6 ile Kanada, %1.3 ile Çek, %1.2 ile Norveç, %1.2 ile Hollanda ve %7.4 ile de diğer ülkeler izlemişlerdir.

Kazakistan anayasası yabancı yatırımcıların ülkedeki her türlü özelleştirmeye katılmalarına imkan tanımaktadır. Kazakistan 1992 yılında 17 ülkeden 22 milyar dolarlık ihracat kredisi aldı. Alınan kredinin sağlıklı olarak kullanabilmesi için hükümet

sıkı tedbirler aldı. Bu tedbirler ile hükümet iki tarafın riskini azaltmak için bankacılık uygulamalarında düzenlemelere gitti³⁵.

³⁵ O. Söylemez, a. g. e, s. 360-361

II BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ORTA ASYA İLİŞKİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

I. AVRUPA BİRLİĞİ VE ORTA ASYA İLİŞKİLERİNİN DİNAMİKLERİ

A. Orta Asya'nın Geo-Politigi ve Hazar Denizi Enerji Kaynaklarının Önemi

Orta Asya'nın bugünkü meseleleri, şüphesiz tarihin belli bir seyrinde meydana gelmiştir. Tarihte sebebi olmayan bir olay mümkün değildir. buna göre, bugün Orta Asya'sını meydana getiren de yine tarihteki Orta Asya'dır. Dolayısıyla bugünü daha iyi anlayabilmek için, tarihe kısaca bir bakmak olayların başladığı anılara gidip, güncel durumda olan meseleleri aydınlatacak bir analiz yapmak faydalı olacaktır.

Orta Asya'da bugünde olduğu gibi tarih boyunca yaşayan en büyük grup Türklerdir. Nitekim Ata yurdu tabiriyle anılan Orta Asya aynı zamanda Rusya, Çin, Hindistan ve bugün Afganistan, Pakistan daha geniş tabiriyle Avrasya ülkelerinin tarihten bugüne gelen hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. İslam İmparatorluğu döneminde Arapların İran üzerinden Orta Asya'ya geçişlerinde, Talas Meydan savaşı bir dönüm noktasıdır. Bu savaşta Müslüman Araplar ve Çinliler karşı karşıya gelmişler ve Orta Asya hakimiyeti için çarpışmışlardır. Bu savaşta Türklerin Müslüman Arapların tarafını tutması ile, Orta Asya'nın tarihi değişimi başlar. Bu andan asırlar boyunca Türklerin İslam dininin önemli bir unsuru olarak tüm Asya'da olduğu gibi Orta Asya'ya da devamlı hakim oldukları görülmektedir. Ancak coğrafi keşifler, sömürge yarışları ve Türk-İslam Medeniyetinin evrensel anlamda gerilemeye başlaması gibi nedenlerden özellikle 18. yüzyıldan itibaren Asya'da çeşitli hakimiyet kavgası içinde oldular. Bu zamanlarda çoğunluğu Müslüman olan buradaki devlet ve topluluklar devamlı bir sömürge altında kaldılar. 1. Dünya Savaşından önce, artık bir zamanların en muhteşem memleketi olan Orta Asya medeniyetinin tüm zenginlikleri dağılmış ve başta Avrupa olmak üzere yer değiştirmişti. Gerileme dönemlerinde Orta Asya'da temelde Müslümanların birleşmesine dayanan bir siyaseti II. Abdülhamit izlemişti. Ancak I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşu Orta Asya siyasetinde Türklerin güçsüz politikaları oldu. bu büyük gerileme Orta Asya Türklerinin ve bir çok İslam unsurunun Çin, Rusya, İngiltere gibi büyük devletlerin

hakimiyeti altında kaldılar. Rusya'da 1917 Bolşevik Devrimi dengeleri nitekim bozmüş ve bugünün önemli meselesi olan Orta Asya'nın başlangıcı olmuştu. Nitekim Petrol ve Doğal Gaz kaynaklarının önemli bir kısmı bu bölgede olduğundan Kapitalist ABD, Komünist Rusya ile amansız bir kavgaya girdi. Diğer kapitalist ülkelerinde bu mücadeleye katılımı ile Orta Asya evrensel bir mesele halindeydi. Bu Ruslar Bolşevik ihtilali ile başlayan ideolojik yayılmalarında Lenin'in ve daha sonra Stalin'in önderliğinde yıllar süren bir fetih politikasına başladılar. Bunun ardından 1949 yılında milliyetçi Çan-Kay-Şeki deviren Mao, Komünist Çin olarak ta bilinen Çin Halk Cumhuriyetini kurdu. Bu anda en kalabalık unsuru Türkler olan Orta Asya bir yandan Rusya'nın hakimiyeti altında iken diğer yandan Çin'in ideolojik hareketlerinden de etkileniyordu. Devletlerin bu şekilde bloklaşmaları daha sonra yeni bir dünya savaşını ortaya çıkardı. Bu II. Dünya Savaşı bir çok devlet için olduğu gibi Orta Asya için de bir çok değişim meydana getirdi. Soğuk savaş döneminde 70'li yıllarında İran devrimi ile Orta Asya'nın kapısı olan Horasan ülkesi de batı için büyük bir tehlike durumuna geldi. İran'daki yeni Hümeyni iktidarına karşı en sert tepki ABD'den geliyordu. Bu zamanlarda NATO gücü Türkiye üzerinde yoğunlaşırken, temel Politika arasında siyasi mücadeleler Gorbaçov'un dönemine kadar sürmüştü. Gorbaçov'un iktidarı zamanında iki Komünist ülke olan Çin ve Rusya arasındaki yakınlaşma ABD ve diğer batılı devletlere de yansırken 80'li yılların sonuna kadar aşama aşama uzlaşmaya dönüşüp, soğuk savaşın bitmesini sağladı.ancak Rusya'nın baskısı ve Çin'in özellikle Doğu Türkistan'da hakimiyetini tutma gayretleri devam etti. 1991 yılı gelip, SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya siyaseti oldukça kesin bir şekilde değişmeye başladı. Nitekim bu dağılma Orta Asya'da bağımsız Türk Devletlerinin kurulmasını sağladı. Bu durum, başta Hazar Petrolleri olmak üzere çeşitli sebeplerden dünya devletlerini harekete geçirmiş, Orta Asya'da siyasi bir hakimiyet yarışını başlatmıştı. Türkiye'de son yıllarda Orta Asya siyasetinde ilerleme kaydederek, gelişmelerin dışında kalmamaya özen göstermektedirler. Nitekim Hazar Petrollerinin uluslararası bir önemi vardır. Ayrıca 21 yy. dünyasının temel maddesi olan Petrolün ülkesi Orta Asya olduğundan bir çok büyük ve küçük devlet Orta Asya politikasının içindedir¹.

¹ <http://biltav2001.kolayweb.com/tez2.html>

Orta Asya ve Transkafkasya, içerdikleri zengin petrol rezervleri açısından bir ikinci Basra Körfezi konumuna gelebilir. Hazar Denizi ve Orta Asya'da tahminen 40 milyar varillik bir petrol rezervi var. Önümüzdeki yıllarda araştırmaların kesinlik kazanmasıyla bu rakamın 100 ile 2000 milyar varil civarında bir seviyeye çıkacağı bekleniyor. Basra Körfezinde Kuveyt'in toplam petrol rezervlerinin 97 milyar varil olduğunu düşünürsek, bölgenin uluslar arası rekabet ortamında gün geçtikçe neden daha fazla önem kazandığını anlayabiliriz.

Tüm dünya için Orta Asya petrolü dünyada varolan diğer kaynaklara önemli bir alternatif sunuyor. Tüm dünyada enerji ihtiyacı her geçen gün artmakta. Uluslararası Enerji Komisyonunun araştırmalarına göre yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti'nin petrol ihtiyacı 2010 senesine kadar senelik %5'lik bir hızla artacak ve son yirmi sene içinde yeni petrol rezervleri keşfedilmiş olsa bile Hazar Denizi ve Orta Asya petrolünün önemi coğrafi konumu itibariyle tartışılmaz. Çünkü Orta Asya ve Transkafkasya yeniden canlanan eski ticaret yollarının kavşak noktasında. Transkafkasya ve Orta Asya petrolünün Dünya Pazarına ulaştırılması üzerinde tarihin bu devresi için uzun sayılabilecek bir süredir planlar ve projeler üzerinde düşünülüyor ve boru hatlarının geçiş yerleri kısmen uluslararası anlaşmalarla belirlendi².

Bu sebeple Avrupa Birliği'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinin her açıdan geliştirecek yeni bir Avrupa Birliği stratejisi formüle edilmesi konusunda artan bir ihtiyaç söz konusudur ve enerji işbirliği bu alanda mükemmel bir fırsat sunmaktadır. Hazar Denizi havzasında, önümüzdeki yüzyılda dünyanın ihtiyacının bir kısmına cevap verebilecek olan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu rezervler Batının Ortadoğu petrolüne bağımlılığını azaltabilir ve onlara daha ucuz enerji girdisi sağlayabilir. Avrupa Birliği'nin günümüzdeki kaynak arzının geleneksel alanı olan Rusya, Norveç ve Cezayir'in, yüksek maliyetleri de göz önünde bulundurulursa, gelecekteki enerji sıkıntısına cevap veremeyecekleri tahmin edilmektedir. Yine gelecek yüzyılın başında OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) Avrupa'sının OPEC petrolüne bağımlılığı, özellikle yerli üretimdeki azalışın sonucu olarak % 75 civarında olacaktır. İngiltere ve İrlanda dışında önemli hidrokarbon kaynaklarının bulunmadığı Avrupa Birliği'nde 2020 yılı itibariyle enerji ithalatının % 60 olarak gerçekleşeceği (%)

² <http://www.turkey.net/mbinay/news/analiz2.htm>

60-70 gaz, % 90 petrol ve % 80 kömür) konusunda tahminler yapılmaktadır. Bu söylenenler, Avrupa Birliği'nin bölge ülkeleriyle daha güçlü ilişkiler kurmasını gerektirmektedir. Avrupa Birliği uzun dönemde bu bölgedeki enerji kaynaklarını kullanmak istemektedir. Ancak bölgenin Avrupa pazarına coğrafi olarak uzak bulunması ulaşım sorununu da gündeme getirmektedir. Bu nedenle, enerji ve ulaştırma sektörleri bundan sonraki ilişkilerin önemli bir bölümünü oluşturacaktır³.

1. Jeopolitik Değişmeler ve Türk Cumhuriyetleri'nin Uluslararası ve Bölgesel İktisadi Entegrasyon Eğilimleri

Sovyet Devleti'nin dağılması dünyanın 1/6'nı kapsayan büyük bir iktisadi mekanda, bu sıradan onun terkiibinde olan Türk Cumhuriyetleri'nin yerleştiği alanda jeopolitik durumu kökünden değiştirdi. Bu devletin terkiibindeki diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan oluşan Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarına kavuşarak dünya üretim sisteminin hür ve eşit hakları olan sujesine dönüştüler. Piyasa ekonomisinin oluşturulması stratejisini benimseyen bu cumhuriyetlerin sosyal ve ekonomik hayatları bağımsızlık illerinde derin dönüşüme maruz kalmıştır. Bu ülkelerin hepsinde Sovyet sonrası dönemde bütün ekonomik ilişkilerin köklü şekilde yeniden kurulması süreci başlamıştır. Egemenlik, bu cumhuriyetlere dünya pazarına bağımsız çıkış ve kendi dış ekonomik ilişkilerini yeni prensipler temelinde kurma olanağı tanımıştır. Ancak, karışık ve sert kanunlara sahip olan dünya pazarı ile ilk ilişkiler bu ülkelerin dünya üretim ilişkileri sisteminde ne kadar ciddi problemlerle yüzleştiğini ortaya koymuştur. Sovyet dahili planlı, bölge sistemi ve geleneksel pazarların kaybı, ortak para alanının ortadan kalkması ve dünya pazarına hammaddeden başka rekabet edebilecek ürün çıkarılmaması bu ülkelerin ekonomisini uzun süreli ve derin sosyal, ekonomik buhran durumuna sokmuştur.

Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri hayati önem taşıyan birçok iktisadi mesele bakımından dünyanın yakın ve uzak, büyük ve küçük devletlerinin, uluslararası ve bölgesel örgütlerinin ilgisini çeken doğal bir merkeze dönüşmüştür. Enerji rezervleri ile zengin olan bu jeopolitik coğrafyada dünyanın birçok devletinin çıkarları çatışmaktadır

³ Avrasya Dosyası. Sayı: 19. İlkbahar-Yaz, 2001. Ankara, s. 79-80

ve bu devletler üzerinde nüfuz alanı uğrunda ciddi mücadeleler yaşanmaktadır. 19.yy sonu ve 20. yy başında büyük devletlerin burada yürüttükleri “büyük oyun”, şimdi başka yöntemlerle yürütülmektedir. Bu nüfuz mücadelesine neredeyse dünyanın bütün büyük devletleri bu veya diğer şekilde katılmaktadırlar. Bölgesel ölçekte, Sovyet sonrası Türk cumhuriyetleri zengin pazarı uğrunda mücadele bölgede mevcut üç güç merkezi, Rusya, Türkiye ve İran arasında süregitmektedir.

Dünyanın jeopolitik araştırmalarında Sovyetler Birliği sonrası Türk Cumhuriyetleri’nde Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan da jeopolitik merkezlere dahil edilmeye başlanmıştır. Bilindiği gibi jeopolitik merkezlere devletler sahip oldukları güce göre değil, onların yerleştiği mekanın zaruriliği ve faal güç merkezlerinin çıkarlarının ağırlığı bakımından ait edilmektedir. Sovyetler Birliği sonrası Türk Cumhuriyetleri’nin siyasi bağımsızlık elde etmesi dış dünyayla mevcut olmuş eski ilişkiler sistemine yeniden bakılması ve eşit haklı, karşılıklı çıkara dayalı ilişkilerin oluşturulması için yollar aranmasında dönüş yarattı. Egemenlik ve jeopolitik durumu bu devletlerin zengin doğal kaynaklarının milli çıkarlara yönlendirilmesi, kendi ihtiyaçlarını sağlayan üretim mekanizmalarının oluşturulması, dış ilişkilerin verimliliğinin artırılması ve sıklaştırılması, uluslararası işbölümünün fırsatlarından kendi haklarının çıkarına uygun olarak yararlanılması için faydalı ortam sağladı.

Tarihi araştırmalar entegrasyon oluşumlarının çoğunlukla muharebe ve diğer sosyal, ekonomik sarsıntıdan sonra hızlandığını ortaya çıkarmaktadır. Avrupa Birliği, İkinci dünya Savaşı’ndan sonra bu devletlerin ABD’nin rekabetine karşı birlikte hareket etmek ihtiyacından oluşmuştur. SSCB’nin dağılması da bu ülkelerde entegrasyon döneminin sorunu haline dönüştürmüştür.

Bağımsızlık ilanının gerçekleştiği ilk günlerden itibaren yaşama geçirilen uygulamalar bu ülkelerin hepsinin dış ekonomik ilişkiler alanında bu veya diğer düzeyde “açık kapı” siyaseti yürüterek dünya pazarı ile entegrasyonuna çalıştıklarını göstermektedir. Bu süreç iki temel yönde ortaya çıkmaktadır: küreselleşme ve bunun bir parçası gibi olan bölgeselleşme. Rusya tarafından yürütülen siyasi, ekonomik ve askeri baskılara bakmayarak zengin enerji ve diğer doğal kaynakların tüketilmesinde gelişmiş sanayi ülkeleriyle ve büyük çok uluslu şirketlerle artan işbirliği, TRACEKA programının işlenip hayata geçirilmeye başlanması bu ülkelerin küresel üretim

sisteminin ayrılmaz parçasına dönüşmeye başladığını göstermektedir. Türk Cumhuriyetleri aynı zamanda bölgedeki devletlerle işbirliğine büyük önem vermektedirler. Burada bölgesel iktisadi entegrasyon üç temel yönde gelişmektedir.

1-Bağımsız Devletler Topluluğu

2-Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (ECO)

3-Türkiye başta olmak üzere Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliği.

Bu üç yönden yalnız ilk ikisi örgütlenmiştir. Son iki yönde Türkiye Cumhuriyeti faal olarak katılmaktadır⁴.

2. Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal Gazının Bugünü ve Geleceği

Hazar ve Orta Asya Bölgesi'nde yer alan Azerbaycan, İran, Kazakistan, Özbekistan, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan, günümüzün en büyük enerji üreticileri arasında sayılmaktadır. Buna rağmen, Hazar Bölgesi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bir kısmı henüz geliştirilmemiş ve hatta Bölgenin önemli bir kısmında rezerv tespiti dahi tamamlanmamıştır. Genel olarak ele alındığında, Hazar Bölgesi'nin yeni bir Orta Doğu olmadığı ancak, yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batının elindeki en önemli petrol sahası olan Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğu bilinmektedir. Mevcut durumda, Hazar Bölgesi'nin belirlenen petrol ve gaz rezervleri, Kuzey Denizi'nin petrol rezervleri ve Kuzey Amerika'nın gaz rezervleri ile mukayese edilebilecek durumdadır. Ancak, bölgenin tahmini petrol rezervlerinin Suudi Arabistan rezervlerine, tahmini doğal gaz rezervlerinin ise İran rezervlerine eşit olduğuna inananlar da bulunmaktadır.

Bugün Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan hazar Bölgesi'ndeki temel enerji üreticisi ülkelerdir. Ancak, önde gelen ham petrol ve doğal gaz üreticilerinden Rusya Federasyonu ve İran'ın, Hazar kıyısında önemli sayılabilecek bir petrol rezervi bulunmamaktadır. Esasen, Kafkasya ve Orta Asya Bölgesi'ne ait toplam rezerv rakamları, en önemli dört ülke olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan rezervlerinden oluşmaktadır. Hazar Dörtlüsü olarak da adlandırılan bu ülkelerin kesin olmayan hidrokarbon rezerv potansiyelinin, 15-200

⁴ Avrasya Dosyası. Baskı Grafiker Ltd. Şti. Sayı 1, C: 7. İlkbahar 2001. Ankara, s. 92-94

milyar varil ham petrol ve 6,5-18 trilyon m³ doğal gazdan oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu rakamlar, dünya petrol rezervlerinin sırasıyla % 2,17'sine, dünya doğal gaz rezervlerinin ise %5,12'sine tekabül etmektedir. Bu rezervin ekonomik değerinin günümüz ham petrol fiyatlarıyla (Dolar/varil) 4-5 trilyon Dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.

2000 yılı itibariyle bölge ülkelerinin ispatlanmış ham petrol ve doğal gaz rezervlerine bakıldığında, ham petrol rezervleri açısından Kazakistan, doğal gaz rezervleri açısından ise Türkmenistan'ın en zengin ülkeler olduğu gözlenmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın iyimser senaryosuna göre, Hazar Bölgesi toplam ham petrol üretimi, 2010'da 194 milyon ton ve 2020'de 308 milyon ton düzeyine çıkacaktır. Üretim artışına paralel olarak, bölgenin ham petrol ihracatının da hızla artarak, 2010 yılında 117 milyon ton ve 2020 yılında ise 180 milyon ton civarına ulaşması beklenmektedir.

2000 yılında toplam 112 milyar m³ olan bölgenin doğal gaz üretiminin 2010 yılında 200 milyar m³'e yükselmesi beklenmektedir. Buna paralel olarak, bölgenin doğal gaz ihracatının da hızla artması ve 2010 yılında 84 milyar m³'e yükselmesi beklenmektedir.

Yukarıdaki ele alınan petrol ve doğal gaz değerlerine bakıldığında, önümüzdeki 20 yıl içinde, Hazar Bölgesi ham petrol ve doğal gaz ihracat potansiyelinin hızla artacağı anlaşılmaktadır.

Bölgenin ihracat potansiyeline cevap verebilmek için, bölgede faaliyette bulunan uluslararası enerji şirketleri ve hükümetler, çeşitli alternatif boru hattı güzergahları araştırmakta ve önermektedirler. Daha önce de tartışıldığı gibi, bazı seçenekler politik olarak tercih edilmelerine rağmen ekonomik yönden zayıf projelerdir. Enerji şirketlerine daha cazip bazı seçeneklerin ise politik yönden yapılabilirliği söz konusu değildir. yapılan analizler, Hazar Bölgesi ile ilgilenen pek çok Batılı ülke açısından en önemli faktörlerden birisinin, kapalı enerji havzalarında yer alan hidrokarbon kaynaklarını büyük piyasalara taşıyacak, makul fiyatlı ve uygun bir boru hattı sisteminin bulunabilirliği olduğunu göstermektedir.

Söz konusu sistemin inşa edilmesi bir yandan büyük miktarda sermaye gerektirmesi öte yandan bölgenin karmaşık jeopolitik nedeniyle hiç de basit bir mesele

değildir. Şu bir gerçek ki, hangi boru hattı inşa edilirse edilsin, bundan en büyük zararı OPEC görecektir. OPEC düşük petrol fiyatları ile mücadele etmekle birlikte, Hazar Bölgesi'nden gelecek ilave petrolün dünya petrolü fiyatları üzerinde büyük bir baskı oluşturacağı aşikardır. Bu nedenle, OPEC'in en güçlü ülkesi olan Suudi Arabistan'ın, çok uluslu şirketlerin bu ülkeye geri dönmelerini kolaylaştıracak birtakım adımlar atması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Bu yönden bir yaklaşım, kuşkusuz, Hazar Bölgesi'ne yönelik beklentilerin tamamıyla değişmesine neden olacaktır.

Temel olarak aynı nedenden dolayı, Avrupa Birliği, petrol ithal eden bölge veya ülke olarak daima kazanan tarafta yer almaktadır. Petrol piyasasının küresel yapısından ötürü, petrolün nereden gönderildiğinin hiçbir önemi bulunmamaktadır. Petrol, örneğin en dinamik piyasalardan biri olan Güney Doğu Asya piyasalarına, Çin üzerinden veya İran Körfezi'nden gönderilse bile, dünya petrol fiyatları mevcut koşullar ve önceden tahmin edilen piyasa dinamikleri nedeniyle düşecektir.

Önümüzdeki 20 yıl içinde Hazar Bölgesi ham petrol ihracat potansiyelinin hızla artacağı anlaşılmaktadır. Bölgedeki üç büyük uluslararası ortak girişim olan Azerbaycan'daki AIOC (Azeri-Çırac-Güneşli), Kazakistan'daki Tengizchevroil (Tengiz) ve Agip KCO (Kaşagan) benzeri konsorsiyumların faaliyetleri sayesinde, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde üretimin 3.5-4 milyon varil/gün ve ihracatın 2.5-3 milyon varil/güne ulaşması beklenmektedir. Bu rakam aynı dönem için 95 milyon varil/gün dolayında olması beklenen dünya toplam ham petrol üretiminin %4'ünü oluşturacaktır.

Bu da gösteriyor ki, Hazar Bölgesi yeni bir Orta Doğu olmasa da, 4-6 milyon varil/gün üretim kapasitesine sahip; üstelik, stratejik açıdan Batının elindeki en önemli petrol sahası olan Kuzey Denizi'ne yaklaşık olarak eşit bir kapasiteyi dünya enerji piyasalarına sunacaktır. Bu sayede enerji arz güvenliğine çok büyük önem veren Batı, sorunlu Orta Doğu Bölgesi'ne bağımlılıktan kaynaklanabilecek olası arz kesintileri karşısında Hazar Havzası petrolleriyle çok kritik bir denge sağlamış olacaktır⁵.

⁵ Avrasya Dosyası, Baskı Yorum Matbaası, C: 7., Sayı 4, Kış 2001-2002, Ankara, s. 233-240

B. Avrupa Birliği ve Bağımsız Devletler Topluluğu İlişkileri

AB, Sovyetler Birliği dağılmasından sonra Bağımsız Devletler Topluluğunu oluşturan ülkeler ile 1989 tarihli Ticaret ve İşbirliği Anlaşmasının yerini alan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarını imzalamıştır. Genel olarak mal ticareti, siyasal işbirliği ve çeşitli ticari hükümleri içeren anlaşmalar, Türkmenistan, ve Tacikistan dışındaki tüm ülkelerle imzalanmış ancak bunlardan yalnızca Rusya Federasyonu ve Ukrayna ile yapılan anlaşmalar yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bu anlaşmaların ticari hükümleri tarafların birbirlerine “ticaretten en fazla gözetilen ülke” (MFN) muamelesi yapmalarını öngörmektedir. Ayrıca, anlaşmaların bir bölümü (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova ve Kazakistan), gerekli koşullar oluştuğunda taraflar arasında serbest ticaret alanları oluşturulmasına yönelik müzakerelerin başlatılmasını hedefleyen hükümler de içermektedirler. AB halen BDT ülkeleri ve Gürcistan’a Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi çerçevesinde tavizli rejim uygulamaktadır. AB, 1990 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Konsey toplantısı sonucunda BDT üyesi 11 ülke ve Gürcistan’da sürdürülen ekonomik reform ve kalkınma sürecine destek olmak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmelerine yardımcı olmak üzere TACİS Programını oluşturmuştur.

Programın üç temel hedefi vardır:

- piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçiş,
- her düzeyde ortaklığın ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi,
- program kapsamındaki ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu⁶.

Avrupa Birliği ve bu Birliğe dahil olan ülkelerle ve Avrupa’nın doğusunda yer alan ve Orta Asya ülkeleriyle uzun süreli işbirliği kurmaya özen gösteriyorlar. Aynı zamanda hem Avrupa Birliği hem de Orta Asya ülkeleri bu ilişkilerin kurulmasının önemli olduğunu belirtiyorlar. Böyle Ortaklık ve İşbirlikleri ilişkileri ticaret, enerji, yolsuzluklarla mücadele ve ekoloji bölgelerinde iki taraf içinde çok büyük bir fayda sağlar. Ortaklık ilişkileri 1990’ların başlarında başladı ve bu ülkelere Avrupa Birliği yardım yapmak için TACIS Programını ortaya çıkardı. 1999 yılına kadar bu ülkelere TACIS Programı çerçevesinde 4.226 milyon ECU dolayında yardım yapıldı. Ama bu

⁶ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı. *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını. Ekim 1999, Ankara. 4 Baskı. s. 143-145

yıllar arasında TACIS çok değişti ve şu anda TACIS Programı sadece teknik yardım programı değil. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Bağımsızlıklarını kazanan her bir ülke bugüne kadar gelişti ve kendilerinin belirlediği programlarla ve tempoyla gelişecektir. şuanda TACIS Programının en büyük amacı, bu ülkelere Pazar ekonomisi ve demokrasiye geçiş ve hukuk temelinin oluşması için yardımda bulunmak. Ocak 2000'den 2006 yılının son günlerine kadar devam edecek olan TACIS Programının yeni dönem faaliyetleri başladı. Bu dönemlerde 3.138 milyon ECU dolayında yardım yapılması planlanıyor. Bu etapta son on yılın başarıları ve tecrübelerin düzenlemeleri yer alacak. Ayrıca TACIS Programı dar alandaki projelerin gerçekleştirilmesinde ve bu projelerden daha da verimli sonuç alabilmek için merkezleştirilecek. Büyük projelerin yapılmasında eskisine göre her iki taraf kendi aralarında yapılacak olan toplantıyla karara bağlayacaklar. Ayrıca, teknik yardımın yapılmasının ilk gününden beri Avrupa Birliğinin Orta Asya lkeleriyle ilişkileri bağımsız ülkeler gibi ve bağımsızlıklarının pekişmesi için açık ve politik aktif olarak yapıldı. En önemli amaçlarından biri ise Avrupa Birliği ile partner ülkeler arasında sağlam ticari ilişkilerin kurulmasını sağlamak. Ama en baştaki amaç ise Avrupa ve bütün partner ülkeler arasında dünya adına güvenli bir serbest ticari bölgesinin kurulması için politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin yapılmasını sađlamaktır⁷.

C. Orta Asya'daki Narko-Trafik Problemler ve Avrupa Birliği

1990'cı yılların başından beri Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte bu bölgedeki ülkelerin her geçen gün hem politik hem de ekonomik olarak uluslararası toplumlarla ilişki kurmaya başladılar. şu anda bu ülkelerin önünde çok büyük bir mesele var-güçlü, başarılı ekonomik ve politik bağımsız ülke halini almak. Bunun en yararlı yolu ise bölgesel ortaklık ve işbirliğin kurulması ve bu yöndeki teşviklerle olabilir. Böyle bir ortaklık ve iş birlikten söz edebilmek için ilk önce bölgedeki istikrarın devamlı olması ve hem Orta Asya bölgesinde yer alan ülkeler arasında hem de diğer bütün dünya ülkeleriyle sağlam ilişkilerin kurulmasını sağlamaktan ibarettir. Jeopolitik yönden baktığımızda Orta Asya

⁷ http://europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/publication/tacis_leaf_ru.pdf

bölgesinde yer alan ülkeler arasında sosyokültürel ve tarihi ilişkiler açısından yakınlık söz konusudur.

Orta Asya bölgesindeki durum sabit olmayan mevcudiyet yüzünden başta gelen tehlike, yani problemler içinde uyuşturucu maddelerinin kanun dışı nakliyatıdır. Şuan ki gerçekler içinde Orta Asya ülkelerinin kendi aralarındaki bu problem karşısında iş birliği kurarak mücadele etmek oluyor. Orta Asya bu uyuşturucu maddelerin Avrupa'ya taşınmasında en çok kullanılan trafiktir. Uyuşturucunun taşınmasında kullanılan en önemli yollar ise Afganistan'dan İran'a, İran'dan Türkiye'ye, Türkiye'den Avrupa'ya (batı trafiği); Afganistan'dan Pakistan'a, Pakistan'dan Hindistan'a, Hindistan'dan dünyaya (doğu trafiği); ve son olarak da Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan üzere Kazakistan'a, Kazakistan'dan Rusya'ya, Rusya'dan da Avrupa'ya (kuzey trafiği). Opiyum ve geroinin taşınmasında en çok kullanan yol ise İran üzeri Türkiye'ye ve Türkiye'den de Avrupa'ya. Bu yol aktif olarak kullanılmasına rağmen yavaş yavaş kendi önemini yitirmektedir.

Çağdaş uluslararası ilişkilerde Avrupa Birliği modeli bir çok ülkeye entegrasyon modeli olabilir ve oluyor, bu ülkeler içinde de aynı jeopolitik ve ekonomik bölgede yer alan Orta Asya ülkeleri yer alıyor. Bu yoldan hareket ederek şu anda bu bölgede Avrupa Birliğinin yardımıyla bu kanun dışı uyuşturucu maddelerinin taşınmasını önlemek için işbirlikleri yapılıyor. Bu işbirliğin içinde eski Sovyetler Birliğinde yer alan beş ülkenin uyuşturucuya karşı birleşme söz konusudur. Avrupa Birliği TACIS Programının müdürü Brayin Toll'un bu konuda yardım etmekte kararlı olduğunu belirterek bu problemin kendilerini de çok ilgilendirdiğini belirten sözleri söyledi ve arıca 1999 yılında Afganistan'da dünyadaki opiyum üretimi toplamının %75'ini belirtti. Bu rakam 4600 ton opiyumu oluşturuyor-geçen yılki üretimin iki katını oluşturuyor. Bununla beraber uzmanların görüşüne göre uyuşturucuların %65'i Orta Asya üzerinden Rusya'ya oradan da Avrupa'ya, Avrupa'dan da dünya pazarına sürüldüğünü belirttiler. Büyük bir kısmı ise, yani 2000 tonu Avrupa pazarına sürülüyor.

2001 yılından başlayarak Avrupa Birliği ve Orta Asya ülkelerinin hükümet organlarıyla beraber kesin adımlarla bu problemler karşısında iyi organize olması için yardımlar yapılıyor. Buna bağlı olarak Avrupa Birliğiyle Orta Asya ülkeleri hükümetleri arasında uyuşturucuya karşı hareket planı yapıldı. Bu plan Orta Asya için politik belge

konumundadır. Bu plan çerçevesinde Avrupa Birliği ve Orta Asya ülkeleri arasında Orta Asya üzerinden kanun dışı uyuşturucu maddelerinin taşınmasına karşı mücadele programı (CADAP-Central Asian Drug Action Program) hazırlandı. Bu programın ofisi Kazakistan Cumhuriyeti Avrupa Birliği Komisyonu temsilciliğinde üstlenmiştir. CADAP uluslararası yaklaşıma sahip. CADAP Programının en baştaki amacı aynı zamanda Orta Asya bölgesine kanun dışı uyuşturucuların girmesine karşı ve uyuşturucuların bu bölgelerden Avrupa'ya taşınmasına önlemek için mücadele etmektir. Bu program ilk önce Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan'da uygulanacak daha sonra Türkmenistan ve Tacikistan'da uygulanacak. CADAP Programının en büyük amacı bu bölgedeki ülkelerin kendi çapında temizleme filtresini sağlamak gibi genel bir sistemi oluşturmaktır.

İlk derecede CADAP Programının benimsetme alanı şunlardır:

- Almatı, Aşkabat, Bişkek, Taşkent havaalanlarının kontrol noktaları hizmetleri çalışmalarının iyileştirilmesi;
- Türkmenistan'daki Türkmenbaşı limanında kontrol noktalarını artırmak. İkinci derecedeki hedef-bunlar Aksay ve Atırau (Kazakistan), Çiliken ve Bekdaş (Türkmenistan) limanları;
- Her beş Orta Asya ülkelerinin emniyet organları arasında işbirliği güçlendirmek;
- Milli İstihbarat Kurumları, Gümrük, İçişleri Bakanlığı, Sınır güçleri aralarındaki birbirlerine yardım etme çalışmalarında koordinasyonu sağlamak için birleşik enformasyon şebekesini kurmak;
- Partner ülkeler arasındaki kuruluşların yeni ve ileri teknoloji sistemlerinin girişinde yardımda bulunmak ve işletmek için gerekli bilim ve yeteneği sağlamak⁸.

⁸ J. İbrashev, E. Ensebayev, *Evropeyski Soyuz Vo Vneshney Politike Kazahstana*. 2001, Almatı, s. 206-212

II. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN GENEL DURUMU VE TACIS PROGRAMI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ YARDIMLARI

1990 yılı Aralık ayında Roma’da yapılan Avrupa Birliği Zirve toplantısında, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri’ni ekonomik reformlar hususunda desteklemek için karar alındı ve böyle bir Avrupa Birliği desteğinin teknik yardım programı olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu toplantı TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım) Programının başlangıç noktasını oluşturmuştur. TACIS, Sovyetler Birliği’nin sonra kurulan 12 yeni devlet ile Moğolistan’daki siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini desteklemek amacıyla 1991 yılından beri yürütülmekte olan bir yardım programıdır. 1991-1999 yılları arasında Program çerçevesinde söz konusu ülkelere 4 milyar 226 milyon EURO tutarında karşılıksız yardım yapılmış ve 3000’den fazla projenin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Sağlanan yardım, öncelikle uzmanlık ve bilgi aktarımı (devlet ve özel sektör kuruluşlarına yönetim konusunda danışmanlık yapmak, ekspres grupları göndermek, eğitim vermek, hukuki altyapı oluşturmak, partnerlik ilişkilerini geliştirmek, uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde pilot projeleri desteklemek) şeklinde gerçekleşmektedir. TACIS Programı Avrupa Birliği’nin Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle mali işbirliğin temel aracıdır. Diğer taraftan Program, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmalarının uygulanmasına yardımcı olma fonksiyonunu da üstlenmiştir⁹.

A. Türk Cumhuriyetlerine Genel Bir Bakış

1. Azerbaycan

Yüzölçümü 33.774 milkmare olup eski Sovyetler Birliği toplam yüzölçümünün % 0.4’ü kadardır. Nüfusu 7 milyon (1989 sayımı) olup eski Sovyetler Birliği’nin toplam nüfusunun % 2.5 kadardır. Türkçe konuşan Azerîlerin kültürel ve tarihsel olarak Türkiye ve İran’la bağları vardır. 10 ve 12. yüzyıllarda Türk Kabileleri Azerbaycan’ı ele geçirdiler ve mevcut Pers çoğunluk nüfusu asimile ettiler. Perslerin politik nüfuzu

⁹ Avrasya Etütleri. Sayı: 21. Kış 2002. Ankara, s. 63-64

muhafaza etmesine rağmen, Türkler sayısal ve kültürel etkinliklerini devam ettirdiler. 1812 ve 1828 yılları arasında Pers İmparatorluğu ve Rusya bir sınır anlaşması imzaladı. Azerbaycan toprağı iki ülke arasında bölüşüldü. 1917'de Rusya'daki Bolşevik Devriminden sonra Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Ancak 1920'de savaştığı Bolşeviklere teslim oldu. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan 1922'de Sovyet Transkafkasya Cumhuriyetine katıldı. Azerbaycan 1936 yılında bir cumhuriyet kurdu. 1909 ve 1946 yılları arasında Sovyetler Birliğı, İran Azerbaycan'ı üzerinde kontrol tesis etmek için başarısız girişimlerde bulundu.

Stalin dönemi sırasında Azerbaycan, diğer cumhuriyetlerde de olduğu gibi devletleştirme ve politik düzenlemelere katlanmak zorunda kaldı. Kruşçev ve sonra Brejnev, 1950 ve 1960 yıllarında Azeri Komünist Partisi liderlerini ideolojiden sapma ve milliyetçi çalışmalarından dolayı görevlerinden aldı. AKP lideri Haydar Aliyev; Gorbaçev tarafından Sovyet Politbürosundan 1987 yılında çıkarıldı, giderek artan bir milliyetçi ve anti-empyralist çalışmayla daha geniş kamuoyu desteğı topladı. 1990'da Azerbaycan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyetine seçildi ve 1991 Eylülünde Nahçıvan Yüksek Sovyet Başkanı oldu.

1988 yılı başlarında Dağlık Karabağ Ermenistan'ın bir parçası olmak için müracaat etti. bu müracaat etnik çatışmalar ve göçmen problemlerinde artış yarattı. Ermeniler Sumgait'te halka eziyet etiler. 1990 Ocak ayında Moskova, Bakü'deki isyancıları durdurmak ve çatışmaları kontrol etmek için silahlı güçlerini gönderdi. Ancak bu olaydan sonra Azerbaycan halkı Moskova ve AKP idaresine karşı direnç gösterdi. Zamanın AKP lideri Moskova tarafından görevden alındı ve yerine Ayaz Muttalibov geçirildi. 1990 Mayıs ayında Muttalibov, Azeri Yüksek Sovyetince Başkan seçildi. 1991 Eylül ayında Muttalibov muhalefet partileri tarafından demokratik olmayan bir yolla rakipsiz bir şekilde seçildi. Muttalibov 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğına katılımı imzaladı. Bu hareket birçok Azeri milliyetçileri tarafından Azerbaycan'ın Rusya ve Ermenistan'la birlik içerisinde bulunması nedeniyle eleştirildi.

1991 Aralık ayı referandumunda Dağlık Karabağ halkı, bağımsız bir devlet olmayı onayladı. Yüksek Sovyet'i seçti ve dünyanın tanınması için talepte bulundu. 1992 Şubat ayının son günlerinde Dağlı Karabağda'da Azeri sivillere karşı Hocalı'da bir

katliam yapıldı. Muttalibov Azeri halkını korumaktaki başarısızlığından dolayı uyarıldı ve Azeri Halk Cephesi tarafından istifaya zorlandı. Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan askeri yenilgi, Muttalibov'un 14 Mayıs 1992'de otoritesinin zayıflamasına neden oldu. Karşılıklı pazarlık sonucunda Muttalibov'un Yüksek Sovyet tarafından başkan olarak kalması kararlaştırıldı. Ancak Yüksek Sovyet binasının ve başkanlık sarayının kalabalık tarafından iki gün kuşatılmasından sonra idare el değiştirdi. Ebulfeyiz Elçibey halk seçimiyle 1992 Haziran ayında Azerbaycan Halk Cephesinin resmi bir temsilcisi olarak Cumhurbaşkanı seçildi ve iktidara geçti.

Azerbaycan'da nüfusun 5.8 milyonu (%82.7) Azeri, 392.000 (% 5.6) Rus, 391.000 (% 5.6) Ermeni, 171.000 (% 2.4) Lezgin ve 262.000 (% 3.7) diğerleri bulunmaktadır. Azeriler Türkçe konuşmakta olup çoğunluğu Şii Müslüman'dır. Azerbaycan 23 Eylül 1989'da egemenliğini 30 Ağustos 1991'de de Sovyetler Birliğinden bağımsızlığını ilan etti¹⁰.

2. Özbekistan

Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent olup nüfusu 25,155,064 milyondur. Yüzölçümü ise 447,400 km²'dir. Afganistan'la 137 km, Kazakistan'la 2,203 km, Kırgızistan'la 1,099 km, Tacikistan'la 1,161 km ve Türkmenistan'la 1,621 km sınır birliği vardır. Ülkeye genelinde kurak bir kara iklimi hakimdir. Doğal kaynakları ise petrol, doğalgaz, kömür, altın, bakır, gümüş, wolfram, tungsten. Özbekistan'da kullanılan dil Özbek Türkçe'sidir. Etnik dağılımı Özbek % 80, Ruslar % 5.5, Tacik % 5, Kazak % 3, Karakalpak % 2.5, Tatar % 1.5, diğer % 2.5. Hükümet şekli tek partili, iktidarda İslam Kerimov'un Halk Partisi. Yönetim biçimi, yürütmenin dışında sınırlı bir güç ve etkili otoriter başkanlık yönetimi ve başkanda odaklanan yürütme yapısı. Egemenlik ilan tarihi 20 Haziran 1990. 31 Ağustos 1991'de ise bağımsızlığını ilan ettiler. Özbekistan'da oy verme hakkı 18 yaş olup seçmen sayısı da 50,000'dir. Yasama; Özbekistan Cumhuriyeti Meclisi, bölgesel olarak tespit edilen seçim bölgelerinden 5

¹⁰ İ. Ülkü, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum. Saati Yayınları. Aralık 2002, İstanbul, s. 305-310

yıllık süre için seçilen, 150 milletvekilinden oluşur. 25 yaşını bitiren her Özbekistan vatandaşı milletvekili seçilme hakkına sahiptir.

Özbekistan Yüksek Meclisinin Yetkileri:

1- Özbekistan Cumhuriyeti Anayasasını kabul etmek, ilave ve değişiklikleri yapmak.

2- Özbekistan Cumhuriyeti Kanunlarını kabul etmek, değiştirmek.

3- Özbekistan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesinin görevlerini belirlemek.

4- Özbekistan Cumhuriyetinde kanun teklifi verme yetkisi sadece Cumhurbaşkanıya aittir. Karakalpakistan Cumhuriyeti ile ilgili kanun teklifleri ise, Özbekistan Milletvekilleri, kabine üyeleri, yargı yetkilileri ve Genel Savcı tarafından verilir.

5- Millet Meclisi kendi içinden, kanunlarla belirlenen işlerin yürütülmesini kontrol ve Meclis gündemini oluşturan konuların ön incelemesi için, Komisyonlar ve geçici Komisyonlar kurar veya görevlerine son verir.

6- Milletvekilleri, seçildikleri süre zarfında başka işlerde, menfaat karşılığı çalışamazlar.

7- Milletvekilleri dokunulmazlık haklarına sahiptir. Dokunulmazlık, ancak meclis kararı ile kaldırılabilir.

Özbekistan'ın para birimi Som olup kişi başına düşen Milli geliri 950 dolar olup, Gayri Safi Milli Hasılası 22,900 milyon Amerikan dolarıdır. Ekonomik büyüme oranı ise % 4.1'dir. Dünyanın 3'cü büyük pamuk üreticisi olan Özbekistan'da, toplam tarımsal üretimin % 40'ını oluşturan pamuk, kolektif çiftliklerde ve kamu çiftliklerinde üretilmektedir. Ancak işlenmemiş pamuğun büyük bir kısmı Moskova ile Bağımsız Devletler Topluluğunun Avrupa Kıtasında yer alan diğer sanayi şehirlerine gönderilmektedir. Diğer tarımsal ürünleri ise meyve, sebze, tahıl, badem, pirinç ve ipektir. Madenleri ise, Özbekistan geniş doğal gaz, petrol ve kömür yataklarına sahiptir. Eski SSCB'de doğal gaz endüstrisinin lideri durumunda olan cumhuriyetin 1990 yılı üretimi 41 milyar metreküp olarak gerçekleşmesine rağmen, üretimin büyük bir kısmı nüfus ve sanayisinin büyüklüğüne paralel olarak iç tüketimde kullanılmıştır. Birliğin ikinci büyük altın üreticisi durumunda olan ülkenin, diğer önemli maden kaynakları, gümüş, bakır, demir, çinkodur. Endüstriyel üretim büyük ölçüde tarımsal hammadde

işlenmesine bağlı olup, çok sayıda sebze, meyve, balık ve hayvan ürünleri işleme tesisi vardır. bunun yanı sıra, doğrudan veya dolaylı olarak tarımla ilişkili biçer-döver, tekstil makinaları gibi makine üretimi de sanayide önemli bir yer tutmaktadır. Ham pamuk üretiminin % 12'si, koyun derisi % 20'si ve ipek üretiminin % 60'ı yöresel olarak işlenebilmektedir. Hafif sanayi dalında ise, pamuklu ve ipekli kumaş, makine halısı, sebze, meyve, balık ve havyar üretme ve işleme tesisleri faaliyet göstermektedir. Özbekistan Orta Asya'nın en önemli makine ve ağır donanım üreticisi olup, kimya sanayi tesisleri Navoi, Hokant, Namangan ve Andican'da bulunmaktadır.

Orta Asya bölgesinin liderliğine oynayan ve gerçekte liderlik vasıflarına sahip bir ülke olan Özbekistan, bağımsızlığı kazandığından beri elverişsiz ekonomik yapısını değiştirmeye ve ekonomisini güçlendirmeye çalışmaktadır. Diğer Türk Cumhuriyetleri ile karşılaştırılsa, Özbekistan ne Kazakistan kadar çeşitlendirilmiş ekonomik yapıya, ne de Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan kadar zengin enerji hammaddelerine sahiptir. Diğer taraftan 25 milyonluk nüfusuyla Özbekistan hem bölgenin en kalabalık devleti hem de yeni Türk Cumhuriyetleri içerisinde nüfus açısından en büyüğüdür. Özbekistan, bağımsızlık yıllarında siyasi alanda hızla devlet kurumlarını, milli siyaset ve stratejisini oluşturma yoluna girmiştir. Özbekistan'ın tarihi, jeopolitik konumu, ulus-devlet oluşturma yolundaki hızlı adımları ve bütün bunlara dayanarak izlediği siyaseti Orta Asya'da liderlik iddiasında bulunmayı elverişli kılıyorsa da, Özbekistan'ın nispeten zayıf tarafı ekonomisidir. Bu yüzden Özbekistan yönetiminin amacı güçlü bir ekonomik yapıyı inşa ederek, siyasi gücünü ekonomik gücüyle desteklemektir.

Özbekistan'ın ekonomisi, bağımsızlıktan önce, Sovyet ekonomik sistem içerisinde ve onunla bütünleşmiş bir ekonomik bölgeydi. Sovyet ekonomik sistemin özelliği, parçaların birbirine ve özellikle merkeze, yani Rusya'ya son derece bağımlı olmasıydı. Bu ekonomik bağımlılıktan dolayı, çoğu cumhuriyet veya ekonomik bölge sadece belirli malların üretiminde uzmanlaşmıştı. Bu sistemin içinde Özbekistan'ın uzmanlaşma alanı tarım ürünleri ve yarı mamul malların üretimidir. Özbekistan ekonomisinde ağırlıklı olan tarım sektörü çeşitlendirilmiş bir yapıya sahip değildi. Bu sektör çoğunlukla pamuk yetiştiriciliğinden ibaretti. Sovyetler Birliği'nin pamukta kendi kendine yeterli hale gelme çabalarının sonucunda, Özbekistan bir "pamuk

cumhuriyeti” haline getirilmişti. Bağımsızlığın başında Özbekistan, dünyanın dördüncü en büyük pamuk üreticisi ve en büyük üçüncü pamuk ihracatçısıydı. Pamuk üretiminde uzmanlaşmanın Özbekistan’da tekstil sanayiinin gelişimine hemen hemen hiçbir katkısı olmamıştı. Sovyet döneminde üretilen pamuğun çok az bir kısmı Özbekistan’da işlenip kumaş haline getiriliyordu. Pamukta aşırı uzmanlaşmanın toprağa ve insanlara getirdiği büyük zararlara rağmen bir pamuk cumhuriyeti haline getirilen Özbekistan, 1990 yılında Sovyetler Birliği’nin pamuk ipliği üretiminin % 60’ını sağlarken, kendi tekstil fabrikaları bu hammaddenin sadece % 10’nu kullanabiliyordu. Ülkede işlenmeyen ham pamuğun yaklaşık % 96’sı düşük fiyattan Sovyetler Birliği’nin Avrupa kısmına ve Doğu Avrupa’ya gönderiliyordu. Genel olarak Özbekistan’ın Sovyetler Birliği’nde izlenen tarımdan sanayie kaynak aktarma politikasının bir kurbanı olduğu söylenebilir. Özbekistan’da mamul mal üreten yada çıkarılan hammaddeleri tamamen işleyen bir sanayi neredeyse yoktu; mevcut sanayi ise yarı işlenmiş maddeleri ürettiyordu. Aralarında bazı makine fabrikaları daha II Dünya Savaşı zamanında Sovyetler Birliği’nin içe çekilme hareketi zamanında kalmıştı. Bu yüzden bağımsızlığın başında fabrikaların çoğunun yenilenmesi gerekiyordu. Diğer taraftan Özbekistan’ın, özel bir çaba gösterilmemesine rağmen Sovyetler Birliği’nin en büyük meyve ve sebze üreticisiydi.

Özbekistan’da zengin doğal kaynaklarda mevcuttur. Bu kaynakların önemli bir kısmını enerji kaynakları oluşturduğu halde, Sovyetler Birliği’ndeki uzmanlaşmadan dolayı Özbekistan Sovyetler Birliği zamanında net enerji ihracatçısıydı. Özbekistan, Rusya ve Türkmenistan’dan sonra, Sovyetler Birliği’nin üçüncü doğal gaz üreticisiydi. Diğer taraftan, Özbekistan’ın petrol rezervleri de önemli miktarda olduğu halde, Sovyet zamanında buradaki petrolün çıkarılmasıyla pek uğraşılmamıştır. Dolayısıyla Özbekistan petrol ihtiyaçlarının % 60’ı cumhuriyet dışından getiriliyordu. Özbekistan’ın önemli kömür yatakları da mevcuttu.

Enerji kaynaklarının yanı sıra, Özbekistan’ın diğer doğal kaynakları arasında altın, bakır ve çinko sayılabilir. Bunlardan özellikle altın, bağımsızlığın başından beri yabancı yatırımcıların dikkatini çekmektedir. Bağımsızlığın başında altın üretimi yıllık 65-70 ton civarındaydı. Bakır üretimi 1992 yılında 83.000 tondur.

Diğer Orta Asya cumhuriyetleriyle birlikte Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş kısmını oluşturan Özbekistan'ın, Sovyet ekonomik sistemine en bağımlı olan cumhuriyetlerden birisi olması ve sahip olduğu tek yönlü ekonomik yapısı geçiş dönemi zorluklarını artırmış ve Özbekistan yönetimini ülkenin ekonomik yapısını değiştirme arayışlarına itmiştir¹¹.

3. Türkmenistan

Başkenti Aşkabad olan Türkmenistan'ın yüzölçümü 488,100 km² nüfusu ise 4,518,268'dur. Türkmenistan'ın komşuları Afganistan, İran, Kazakistan, Özbekistan olup sınır birlikleri ise Afganistan'la 744 km, İran'la 992 km, Kazakistan'la 379 km, Özbekistan'la 1,621 kilometredir. Deniz sınırı ise Hazar Denizi ile 1,768 kilometredir. Türkmenistan'ın iklim şartları ise yarı tropik çöl, iklim sert olup, genellikle yazları kuru ve sıcaktır, gece ile gündüz arasında büyük ısı farklılığı görülmektedir. Türkmenistan çok az yağış almakta olup ilkbahardaki yağışlarda kuzeybatı 80 mm, çöle yakın bölgeler 100-150 mm, güneybatıdaki yaylalar 200-300 mm yağış alırlar. Yıllık ortalama sıcaklıklar ülkenin kuzeyinde 11-3 °C, güneyinde 15-8 °C dolayındadır. Yılın en soğuk ayı Ocak'ta sıcaklık ortalama 3-5 °C dolayındadır. En sıcak ayı ise Temmuz ayıdır ve çok yerde 30 °C'nin üstüne çıkmaktadır. Mart ayına kadar don olayları görülmektedir. Don olmayan süre kuzeyde 200-230 gün, güneyde ise 280-310 gün arasında değişmektedir. Arazi şekilleri kum tepeliklerinden ve güneyde dağlardan oluşan kumluk çölü ile şekillenmiştir. En önde gelen doğal kaynakları, doğal gaz ve petroldür. Türkmenistan'ın diğer önemli endüstriyel mineralleri bentonit, kömür, brom, iyot, tuz, sodyum bileşenleri, sülfür, hidrokarbon, potasyum, magnezyum, kireçtaşı, alçıtaşı, kahverengi kömür, çimento ve kromdur. Eski Sovyetler Birliğinin en büyük sodyum sülfat üreticisi olmasına rağmen rezervlerin tükenmesi dolayısıyla sodyum sülfat üretimi durmuştur. En büyük çevre sorunları toprağın ve suyun, tarımsal kimyasallar, böcek zehirleri tarafından kirlenmesi, tuzlanma, kötü sulama yöntemleri dolayısıyla toprağın aşırı sulanması, Hazar Denizi'nin kirlenmesi, Amu-Derya nehrinin sulamada fazla kullanılmasından dolayı Aral Gölünün kuruması ve çölleşmesi gibi

¹¹ Avrasya Dosyası, C: 7, Sayı 3. Sonbahar 2001. Ankara, s. 5-21

sorunlarla karşı karşıya. Türkmenistan'da resmi dil Türkmen Lehçesi'dir. Nüfusun etnik dağılımı Türkmen % 81, Özbek % 9, Rus % 3, Kazak % 2, Tatar % 2, Azeri % 0.9, Ermeni % 0.9, Alman % 0.1, diğer % 2.1'dir. bu rakamlar 1999 yılı sayımına aittir. Türkmenistan'da oy verme hakkı 18 yaştır. Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı aynı zamanda Hükümet Başkanı görevini de üstlenmektedir. Bakanlar Kurulu Devlet Başkanı tarafından atanır. Seçimler ise, başkanlık seçimleri beş yılda bir yapılır ve başkan oy çokluğuyla beş yıl için seçilir. Yasama şekli ise, 1992 Anayasasına göre iki arı parlamento vardır: Halk Maslahatı (bir kısmı halk oyuyla seçilen bir kısmı ise atanan 100'ün üzerinde koltuğa sahiptir.) ve Meclis (üyeleri halkoyuyla beş yıl için seçilen 50 koltuğa sahiptir.). yüksek Mahkemede Yargıçlar Devlet Başkanı tarafından atanır. Türkmenistan'ın Kişi Başına Düşen Milli Gelir 1.800 Amerikan dolarıdır. Ekonominin büyüme oranı ise % 16'dır. Para birimi ise Türkmen Manat'ıdır. Tarımsal üretim dağılımı meyvecilik, hayvancılık, pamuk, tahıl, arıcılıktan oluşuyor. Doğal gaz ve petrol Türkmenistan sanayisinin belkemiğini oluşturur. Türkmenistan imalat sanayi, esas olarak gaz ve petrol çıkarma ve pamuk işleme konularında ihtisaslaşmış olup, tüketici ihtiyaçlarından çok spesifik üretimlere dayanan bir gelişim göstermiştir. Diğer temel endüstriyel sektörler; elektrik, rafine ürünleri, giyim ve tekstil, kimyasallar ve petrokimyasallardır. Gaz, elektrik üretiminde kullanılmakta; petrol, rafine edilmekte; tuz ve diğer mineraller, gübre, sülfürik asit, amonyak, deterjan ve iyot yapımında kullanılmaktadır. Toplam sanayi üretiminin 1/3'ü tekstil sektöründen gelmektedir.

Bağımsız Devletler Topluluğunun ilk yıllarında Türkmenistan, ekonomik ve istatistik verilerinin bulunmadığı tek ülke olmuştu. Türkmenistan bağımsızlıkla birlikte, ekonomik yapısı nedeniyle büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ülke ekonomisi özelliği, daha Sovyetler Birliği zamanında takas ticaretine bağlı olarak işliyordu. Bu durumda yapılan küçük değişiklikler bile ekonomiyi ciddi bir şekilde etkiliyordu. IMF ve Dünya Bankası, ülkenin ekonomik krizden çıkması için katı antienflasyonist politikalar uygulanması, yabancı paraların dolaşımının serbestleştirilmesi ve özelleştirme gibi çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Fakat Türkmenistan, Rusya, Ukrayna, Kırgızistan ve diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak, kendi belirlediği yolda devam etmeyi tercih ederek, IMF reçetelerini uygulamakta acele etmemektedir. Türkmenistan'ın IMF ve Dünya Bankası'yla çalışmak istememesinin iki nedeni vardır.

Birincisi, IMF ve Dünya Bankası çerçevesinde gerçekleştirilen projelerin çoğu vatandaşların büyük bir kısmına ek ekonomik hak ve özgürlüklerin tanınması koşulunu getirmektedir. IMF ve Dünya Bankası'ndan gelen bu tehlikeyi fark eden Türkmenistan yetkilileri, hemen işbirliği sürecini askıya almışlardır.

Türkmenistan basınında zaman zaman bu kurumlarla olan işbirliği konusunda çıkan haberler ise propaganda amacını taşımaktadır. İkinci önemli neden ise, Türkmenistan'ın IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği içerisine girmesi durumunda, her iki kuruma da dış ticaret ile ödemeler dengesi ve ülke bütçesinin gelir ve giderleriyle ilgili ayrıntılı ve gerçek bilgileri vermek zorunda kalacak olmasıdır. Katı sansür uygulayan Türkmenistan hükümeti için dış ticaret ve bütçe oluşumu ile ödemeler dengesinin ayrıntılarının açıklanması ise kabul edilemez bir durumdur.

Zira, ülkede ekonomik program ve reformlar Saparmurat Niyazov tarafından belirlenmektedir. Türkmenistan'ın Komünist Partisi Birinci Sekreteri daha sonra ise Türkmenistan'ın ilk Devlet Başkanı olan Niyazov, "Türkmenbaşı"- yani tüm Türkmenlerin lideri unvanını benimsemiştir. Milli para birimi ve heykellerden başlayarak Fransa'da üretilmiş erkek parfümlerine kadar, Türkmenbaşı'nın resimlerine rastlamak mümkündür. Ülkede yüzlerce şirket onun adını taşımakta, doğum günü ise Türkmenistan'ın Milli Bayrak günü olarak kutlanmaktadır. Bununla birlikte Türkmenbaşı ile haberler çıktığı zaman mutlaka ortalama 20 dolar olan maaşlara da değinilmektedir. Türkmen liderinin, ülkede herkesin ayrı bir evi olacağı, çok yakında refah ve istikrarın sağlanacağı ve Türkmenistan'ın "ikinci Kuveyt" olacağı ile ilgili vaatler sıkça alaylı bir şekilde hatırlanmaktadır.

Dünyada doğal gaz fiyatlarının artması nedeniyle ülkenin dış ticareti 1992 ve 1993 yıllarında iyileşme göstermiş, fakat eski Sovyetler Birliği devletlerinin borçlarını ödememesi doğal gaz ihracatının azalmasına ve dolayısıyla ülkeye giren dövizin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Türkmenistan en büyük müşterisi olan Ukrayna ve Gürcistan'a gaz sevkıyatını düşürmüş ve hatta 1997'de tamamıyla durdurmuştur. Bunların sonucunda, ülkede GSYİH oranı 1993-1995 yıllarında % 30, 1996'da % 3, 1997'de ise % 26 azalmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkmenistan'da daha çok otellerin ve tekstil şirketlerinin inşa edilmesine önem veriyordu. Ülke, pamuk işlemeye yönelik tekstil

sanayiine sahip değildi. 1990'da yetiştirilen pamuğun yaklaşık olarak sadece % 4'ü ülkede işleniyordu. Fakat, ülkenin nerdeyse tüm bölgelerinde son teknoloji ile donatılan tekstil fabrikalarının inşa edilmesiyle pamuğun yarısına yakın bir bölümü ülkede işlenir hale gelmiştir.

Yerel şirketler rekabet edebilecek düzeyde ve kalitede mallar üretmektedir. Üretilen ürünlerin üçte ikisi Almanya, Türkiye, İsviçre ve ABD gibi ülkelere ihraç edilmektedir. 2000 senesinde Aşkabat'ta teknoloji açısından Orta Asya bölgesinde en gelişmiş tekstil kompleksi devreye girmiştir. Yeniden yapılanma faaliyetlerinin önemli parçalarından birisi olan inşaat sektöründeki gelişmeler ümit verici olmuştur. Başta Türk firmaları olmak üzere yabancı firmaların kısa zamanda tamamladığı 30'a yakın proje planı işlerliğini kuvvetlendirmiştir.

Bununla birlikte hükümet, serbest piyasa ekonomisine geçiş için önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar son yıllarda daha da hızlanmıştır. Bazı mallar üzerindeki fiyat kontrolü kaldırılmış, özel çiftliklerin artmasına izin verilmiştir. Mali sistemin yeniden yapılandırılması ve KDV sistemine geçiş çalışmaları başlatılmıştır. Bir yandan vergi gelirlerinin artırılması yönünde çalışmalar yürütülürken diğer yandan da bütçe açığını en aza indirebilmek için hükümet harcamalarında tasarruf tedbirine gidilmiştir. Yabancı sermaye, para politikası ve özelleştirme ile ilgili kanun tasarıları hazırlanmıştır. Hükümet, kalkınmayı 10 yıllık bir vadeye yayarak, 10 yıllık üretim ve yatırım planı hazırlamıştır. Plan, ülkede yabancı sermaye ile yabancı ortaklığa açılımını ve Pazar ekonomisi düşüncesinin yasal zemine oturtularak idari alanlarda hakim kılınmasını amaçlamaktadır.

Ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde Türkmenistan, diğer BDT ülkelerine göre biraz geride kalmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kaynak sıkıntısıdır. Başta Rusya ve Ukrayna olmak üzere doğal gaz ihraç ettiği ülkelerin milyarlarca dolar tutarındaki borçlarını ödememesi, Türkmenistan'ı zor durumda bırakmış ve bırakmaya da devam etmektedir. Geniş kapsamlı reformların uygulanmasında, devlet işletmelerinin özelleştirilmesinde ve tam fiyat serbestleştirilmesi sağlanması zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkmenistan dış ticareti daha çok karşılıklı mal takası temeline dayandırılmış olup, yoğun olarak BDT ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. 1994-1995 yıllarında pamuk üretiminin yarısına yakını takas

yoluyla ihraç edilirken. 1 Mayıs 1996 tarihinde kabul edilen kararla pamuk, kereste, petrol ve ürünlerinin takas yoluyla ihracatı yasaklanmıştır.

Bütün bunlara rağmen, ülkede grev ve benzeri eylemler bugüne kadar olmamış hadiselerdir. Devletin izlediği politikalar zaten bu tür gelişmelere izin vermemektedir. Ülkede yaşanan ekonomik zorluklar istihdamı olumsuz yönde etkilemiş ve işsizlik oranı % 30'a çıkmıştır¹².

4. Kırgızistan

Kırgızistan Cumhuriyeti başkenti Bişkek olup Asya'nın ortasında yerleşen dağlık bir ülkedir. Doğuda Çin'le, kuzeydoğuda Kazakistan'la, batıda ise Özbekistan'la, güneybatıda ise Türkmenistan'la sınırı birliği vardır. Ülkenin ¾'ünü dağlık bölgeler oluşturmaktadır. Dağlık bir bölgede yerleşen Kırgızistan'ın iklimi tipik karasal özellikler taşımaktadır. Dağların bulutları toplama ve bazı dar vadilerde güneş ışığının önüne geçerek güneş ışığını günde üç dört saatle sınırlamasına rağmen, ülke genel olarak güneşli sayılır. Ülkenin arazileri Tyan-Şan dağları, birbirine geçen vadi ve havzalarla çevrelenmiştir. Bol su kaynakları, önemli miktarda altın ve nadir bulunan metal yatakları, ülke içinde kullanabilecek kadar kömür, petrol ve doğal gaz, civa, kurşun ve çinko yatakları Kırgızistan'ın doğal kaynaklarını oluşturuyor. Çevre sorunları ise ilk olarak su kirliliği oluşturuyor. nüfusun çoğu su ihtiyacını kirli akarsu ve kuyulardan gidermektedir. Bunun sonucu olarak sudan kaynaklanan hastalıklar yaygınlaşmıştır. Bunun yanında hatalı sulama sonucu topraklarda tuzlanma artmaktadır. Nüfusun etnik dağılımı Kırgız % 52,4, Rus % 18, Özbek % 12,9, Ukraynalı % 2,5, Alman % 2,4, diğer % 11,8'dir. Kırgızistan'da resmi dil hem Kırgızca hem de Rus'çadır. Kırgızistan'da oy verme hakkı 18 yaş olup seçmen sayısı 2.663.610'dur. yasama organı ise Jogorku Keneş (Kırgız Parlamentosu) ikikanatlı olup, Halk Temsilcileri Meclisi ve Yasama Meclisinden oluşur. Halk Temsilcileri Meclisi beş yılda bir seçilen 70 milletvekilinden oluşmaktadır. Yasama Meclisi yine beş yılda seçilen 35 milletvekilinden oluşmaktadır. Yargı sisteminde ise güçler ön planda tutulmuştur. Anayasa ve 15 Aralık 1990 tarihli Egemenlik Deklarasyonu ve 31 Ağustos 1991 tarihli

¹² Avrasya Dosyası. Sayı 2, C: 7, Yaz 2001, Ankara, s. 5-22

Bağımsızlık Deklarasyonunda, Kırgız Mahkemelerinin bağımsız yargı organları olarak faaliyet göstereceği hükmü getirilmiştir. Yargı sistemi medeni kanun sistemine göre işler. 1993 yılında kurulan Anayasa Mahkemesi hala işlerliğini sürdürüyor. Bunun yanında Yüksek Mahkeme, Yargıtay ve diğer mahkemeler bulunmaktadır. Tarımsal üretim dağılımı GSYİH'nin %30'unu oluşturuyor. Toplam işgücünün % 36'sı tarım sektöründe çalışıyor. Başlıca tarımsal üretim ürünleri tütün, yün, pamuk, deri, ipek, et, tahıl, meyve ve sebze oluşturuyor. Hayvancılık tarım üretiminin % 60'ını oluşturuyor.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonucu bağımsızlığa geçiş güçlü sarsıntılarla başlamıştır. Stratejik öneme haiz doğal kaynakların ve ülkeyi dış dünyayla bağlayan etkin ulaşım ağının olmaması gibi objektif nedenlerle birlikte zayıf devlet yönetimi ile nüfusun büyük çoğunluğunun Pazar ekonomisi şartlarına adapte olamaması gibi subjektif etkenler de ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminde etkili olmuştur. 1992 yılı Ocak ayında start alan ekonomik reformların başlangıç evresinde şok terapisi ile ifade edilen çok sıkı para politikaları uygulanmıştır. Bunun sonucunda ülkede üretim kitlesi işsizliğe yol açacak biçimde düşmüştür. Sovyet döneminde ulaşılan yeterli ölçüde yüksek yaşam düzeyi sayesinde halk yeniden yapılanmakta olan ekonominin zorluklarına katlanabilmiştir. Akis halde ekonominin çöküşü, bazı gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ağır sosyal sonuçlar getirebilirdi.

Gerçekten de, şok terapisi esnasında, 1994 yılında Kırgızistan'ın GSYİH hacmi 1990 yılına kıyasla iki misli azalmıştır. Yüzlerce üretim tesisi ve fabrika üretimi durdurmuş, sanayi gerileme sürecine girmiştir. Sanayiinin GSYİH'na oranı 1995-1996 yıllarında % 11-12 düşmüş, Sovyet döneminde başlatılan inşaatlar durdurulmuştur. Sanayi üretimi 1995 yılında üç misli daralmış ve 1990 yılının % 32.5'ini oluşturmuş, tarım üretimi ise % 37 oranında düşüş göstermiştir. Bu şekilde 1990'ların ortalarına doğru ülke ekonomisi şok sarsıntılarla önemli ölçüde kendi üretim bazını daraltarak stagnasyon (durgunluk) safhasına ayak basmıştır ve ekonominin diğer dallarındaki önemli olmayan büyümeyi sağlamakla zorlanmıştır.

Ne yazık ki, şok terapisinin yönlendirildiği makroekonomik istikrar önlemleri de istenilen sonuçlar vermemiştir. 1993'te tedavüle girdiğinden beri milli para birimi "Som"u desteklemek için döviz piyasasından sağlanan yüzlerce milyon dolara rağmen beş kez değer kaybetmiştir. 1992-1993 yıllarında % 1300'lere kadar aniden yükselen

enflasyon, yıllık % 9-10'a kadar indirilebilmiştir. Fakat devam eden düşük enflasyon, toplam talebin aşırı daralmasıyla birlikte ekonomide devam eden durgunluk ve ticari aktivitelerin yok denecek kadar düşük olmasının göstergesidir.

Günümüzde Kırgızistan kişi başına düşen yabancı kredi konusunda BDT ülkeleri içinde rekoru elinde bulundurmaktadır. Bu rakam Kırgızistan için 1999 yılı verilerine göre 54 dolar, Özbekistan için 6.2 dolar, Kazakistan için 8.0 dolar, Tacikistan için 18.5 dolardır. Orta Asya'nın "demokrasi adasında" (artık Kırgızistan böyle adlandırılmaktadır) demokratik oluşumlara ve piyasa ekonomisine geçiş için yaklaşık 2 milyar dolar akıtılmıştır. 1999 yılı verilerine göre kişi başına GSYİH'sı 300 dolar olan Kırgızistan, uzun süre iç savaşın zorluklarını yaşayan Tacikistan ile aynı düzeyde yer almaktadır. Öte yandan, ortalama maaşın 27 dolar olduğu bir ekonomide talebin arz ve ekonomik gelişim üzerinde herhangi bir etkisinin söz konusu olmayacağı da ortadır. Mevcut durum bir ölçüde güçlü dış şokların da etkisi sonucu ortaya çıkmıştır: 1998 Rusya krizi, petrol ürünleri fiyatlarındaki artış vesaire. Fakat, bu gelişmelerin sonuçları, önemli ölçüde, yetersiz ekonomik önlemler, genel rüşvet alma, devlet yönetiminin güçsüzlüğü ve iktidarın kendi ekonomi politikalarını üretmemelerinden dolayı ağırlaşmıştır. Hükümet günümüzde de IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslar arası kuruluşların tavsiyelerini titizlikle izlemektedir. Fakat onlar ülkenin ekonomi politliğini tüm yönleri ile algılayamamış, ağırlıklı olarak makroekonomik göstergelerle sınırlanmış, geçiş süreci zorlukları ile yapısal ve kurumsal reformların uzun süreli olacağını göz önünde bulunduramamışlardır.

Uluslararası finans kuruluşları ve ABD'nin başını çektiği finansör ülkelerin en büyük hatası ise ülkeyi yönetenlerin demokrasi konusundaki söylemlerine gereğinden fazla güvenmeleri ve demokrasi temelinde gerçek reformların hayata geçirilmesi konusunda iktidarların kabiliyet ve hazırlığı konusunda objektif fikir eksiklikleri olmuştur. Otoriter iktidar ekonominin tam anlamıyla liberalleşmesine izin vermemiştir. Sonuçta, Kırgızistan reformlarının temposuna göre BDT'nin önde gelen ülkesiymiş gibi görünmesine karşın, ülkede gerçek liberal ekonominin oluşmaması paradoksal bir durum ortaya koymuştur.

Sonuç olarak Kırgızistan ekonomisi çok zor durumda kalmıştır. Ülkenin bir an önce ödemesi gereken 2 milyar dolarlık bir borcu birikmiştir. Uluslararası finans

kuruluşları artık istemeyerek para vermekte, dış finansman kaynaklarında aşırı azalma görülmektedir. Bunun en önemli üzücü yanı ise, ülke ekonomisinin istikrarlı bir büyüme safhasına girmeden ve üretimin henüz durgunluk safhasında kaldığı bir zamanda yaşanmasıdır. Mevcut durumun değişmesi ise ancak her Kırgızistan vatandaşının inisiyatifli ve işe ciddi yaklaşımı ile mümkün olabilir. Ülke, kalkınması konusunda yalnızca insan kaynaklarına güvenebilir; fakat insan kaynaklarının da kendi güç ve yeteneklerini göstermesi için tam serbesti tanınması gerekir¹³.

B. TACIS Programı Çerçevesinde Yapılan Yardımlar

1. Azerbaycan

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra ülke ekonomisi hızlı bir gerileme içine girdi. Ermenistan'la Dağlı Karadağ konusundaki ihtilaf ciddi sonuçlar doğurdu. Hayat standartlarında büyük bir düşüş görüldü ve başta evlerinden olan kişiler olmak üzere birçok insan yaşamlarını sürdürebilmek için kişisel eşyalarını satmak zorunda kaldı. Azerbaycan petrol geliri elde etme potansiyeline sahip. Şu anda ülkenin yoksulları yaşamlarını sürdürme mücadelesi veriyor ve bu gelirlerden yararlanıp yararlanamayacakları, yararlanacaklarsa bunun ne zaman gerçekleşeceği belirsiz. ECHO'nun bu programdaki ortakları Uluslar arası Kızılhaç Federasyonu ile Belçika, Hollanda, Yunanistan, Birleşik Krallık, Fransa, Danimarka ve Almanya'dan gönüllü kuruluşlar. Programların 1996 yılında devam ettirebilmesi için ECHO 1995 yılı sonunda Azerbaycan'a 5,1 milyon ECU tutarında hibe sağladı¹⁴.

Söz konusu yardımlar, ekonomik açıdan yeniden yapılandırmaya yönelik acil yardımlar, resmi ihracat kredileri, özel yatırımlara yönelik destek, gıda yardımı ve diğer başlıklar adı altında verilmiştir. 1996 yılına kadar Avrupa Birliği tarafından Azerbaycan'a sağlanan mali yardımın toplam tutarı 300 milyon EURO olmuştur. Bu

¹³ Avrasya Dosyası, Sayı 4. C: 7. Baskı Yorum Matbaası. Kış 2001-2002, Ankara, s. 21-28,50-55

¹⁴ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. "Güncel Avrupa". Timsad Basım Sanayisi. Sayı 6. Haziran/Temmuz 1996, Ankara. s. 11

tutar içinde ECHO aracılığıyla yapılan gıda ve insani yardım miktarı ise aynı dönem için BDT ülkeleri arasında en yüksek düzeyde yani, 166 milyon ECU'ye ulaşmıştır. 1996 yılından itibaren insani yardımlar durdurulmuş ve bundan sonraki mali yardımların sadece teknik yardım olarak TACIS çerçevesinde yapılacağı kararlaştırılmıştır. TACIS'in Azerbaycan'a yönelik projeleri 1991 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 1998 yılına kadar Program kapsamında yapılan yardım tutarı 75 milyon ECU olmuş, bu çerçevede gerçekleştirilen proje sayısı 170'e ulaşmıştır. Projeler ağırlıklı olarak enerji, ulaştırma, tarım, kamu sektöründe kurumsal reformlar, özel sektörün geliştirilmesi, sosyal politikalar, eğitim, telekomünikasyon alanlarına ilişkindir¹⁵.

Avrupa Komisyonu tarafından Azerbaycan'a 2003-2004 yılları arasında Gıda Güvenliği Programı kapsamında 20,3 milyon EURO yardım sağlanacak. Avrupa Birliği tarafından 1996-2002 yılları arasında söz konusu programla ilgili toplam 72,8 milyon EURO yardım sağlanmıştır. Sağlanan bu yardımdan 56,5 milyon EURO kullanılmış olup kalan kısmı 2003 yılı bütçesine gelir olarak aktarılmıştır¹⁶.

2. Özbekistan

Avrupa Birliği, eski Sovyetler Birliğine dahil bir dizi Bağımsız Devletlerle olduğu gibi Özbekistan'la da bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzaladı. Diğer anlaşmalar gibi Özbekistan'la yapılan anlaşma da askeri konular ve güvenlik konuları hariç hemen hemen bütün alanlardaki ilişkileri kapsıyor. İnsan hakları ile demokratik ilkelere saygı ve piyasa ekonomisinin kurallarının uygulanması konusunda ortak bağlılığa dayanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları da, başka şeylerin yanı sıra siyasi diyalog, mal ticareti, şirketlerin kuruluşu ve faaliyeti, fikri hakların korunması ve yatırım sermayesinin serbest dolaşımı konusunda karşılıklı olarak önemli avantajlar öngörülüyor. Avrupa Birliği, ulaştırma, enerji, telekomünikasyon, mali hizmetler, özelleştirme, bilim ve teknoloji, öğretim ve eğitim ve çevre dahil çeşitli ekonomik konuların yanı sıra demokrasi ve insan hakları alanında Özbekistan'a yardım

¹⁵ Avrasya Dosyası Etütleri. Sayı: 19, İlkbahar-Yaz. 2001 Ankara, s. 73-76

¹⁶ Avrasya Dosyası. Sayı 9. Nisan 2003. Ankara. s. 5

sağlayacak. Ayrıca, Özbekistan'ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine hazırlanmasına yardımcı olacak.

Anlaşma taslağında öngörülen ortak değerler arasında, her iki taraf Özbekistan'ın bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğünün desteklenmesine en büyük önemi veriyorlar. Taraflar, AGİT belgelerinde öngörülen ilkelerin tam olarak uygulanmasını taahhüt ediyorlar ve hukuk devletinin, insan haklarına saygının ve serbest ve demokratik seçimlere dayanan çok partili bir sistemin kurulmasının çok büyük önem taşıdığını vurguluyorlar. Anlaşmanın tam olarak uygulanmasının Özbekistan'ın siyasi, ekonomik ve hukuki reformlar alanındaki çabaların sürmesine bağlı olduğu kabul ediliyor. Özbekistan tarafı Avrupa Birliğiyle ticaret ilişkilerinin daha da yoğunlaştırılmasına özel bir önem atfediyor. Taraflar Özbekistan'ın Dünya Ticaret Örgütüne erken bir dönemde katılmasıyla bunun mümkün olacağı görüşünü taşıyorlar.

Her iki taraf Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının sadece kendi başına kapsamlı bir anlaşma olmadığını, aynı zamanda Özbekistan'ın gelecekteki gelişimi ve uluslar arası topluluktaki yeri ile ilgili olarak ortak bir anlayışı ifade ettiğini vurguladı. Anlaşma, Avrupa Birliği ile Özbekistan arasında gelecekteki on yıl içinde ve daha sonrasında ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için bir şablon niteliği taşıyor. Bu bakımdan anlaşma, Avrupa Birliğinin Orta Asya bölgesinde önemli bir ortak olarak Özbekistan'ın sahip olduğu role verdiği önemi gösteriyor¹⁷.

3. Türkmenistan

Avrupa Birliği Komisyonu Türkmenistan'a yönelik projelerini yoğunlaştırma kararı alarak bunların arasında 10 TACIS projesi ve diğer özel programlara ait 2 proje yer alıyor. Avrupa Birliği ile Türkmenistan işbirliği projelerinde ülkenin ekonomik reformlarındaki öncelikli yönlerin belirlenmesine önem veriliyor. Tarım, enerji, vergi politikalarının geliştirilmesi, özelleştirme ve özel sektörün geliştirilmesi önem verilen başlıca alanlar. Tarım sektöründe büyükbaş hayvan besiciliği ve çiftliklerin yeniden yapılanması bulunuyor. Sanayi sektöründe, bu sektörde çalışanlar için bir eğitim merkezi kurulması planlandı. Bazı projeler için taslak fizibilite raporları düzenlemesi ve

¹⁷ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, a. g. e, s. 10

Hazar Denizi'nin yatağındaki hidrokarbon rezervlerinin işletilmesi konusunda gerekli teknik yardımın sağlanması diğer önemli yardım konusunu oluşturuyor¹⁸.

4. Kırgızistan

Avrupa Birliği TACİS Programı çerçevesinde, Kırgızistan'a 10 milyon EURO ayırdığı bildiriliyor. TACİS (Bağımsız Devletler Topluluğu İçin Teknik Yardım) 'in amacının Kırgızistan yolcu taşımacılığını geliştirmek ve ziraat sektöründeki reformları geliştirmek olduğu ifade ediliyor.

Avrupa Birliğinin Orta Asya ülkelerindeki misyon temsilciliğinde yapılan açıklamaya göre, Avrupa Birliğinin fabrikalardaki zirai mamullerin işlenmesi ve çiftçiler için bir banka ve kredi merkezi oluşturulması için söz konusu fonu sağlayacağını belirtiyor¹⁹.

Kırgızistan, Tacikistan'dan sonra eski Sovyetler Birliği'nin en yoksul ikinci ülkesi. Tecrit edilmiş bu uzak ülkede yaşayan 4,5 milyon kişi, sosyal güvenlik ağının kalmadığı bir gelecekle karşı karşıya. Eskiden ülkenin Moskova tarafından finanse edilen bütçesinin yarısı sosyal yardım programlarına gider, nüfusun yarısı devlet yardımıyla yaşırdı. Sağlık hizmetleri, eğitim ve emeklilik ödemeleri tümüyle olumsuz etkilerle karşı karşıya. Ülke, tıbbi malzeme bakımından tamamen dış yardıma bağlı durumda ve tarım üretimi her geçen yıl daha da azaldığı için gıda ihtiyaçları çok büyük ölçüde ithalatla karşılanıyor. Uzmanlar en kötü koşulların artık aşılmış olabileceğini tahmin ediliyorsa da ekonomideki düzelme belirtileri henüz insanların çoğunun durumunda önemli bir iyileşme sağlanmış değil.

Buğday, yağ ve şeker dahil temel gıda maddelerinin alımı ve dağıtımı Alman Tarım Eylemi ve Finance Liberte kuruluşları tarafından üstlenecek. Kızılhaç'ın Hollanda ve Almanya şubeleri, programın tıbbi yardım boyutu üzerinde yoğunlaşacaklar. Geçen yıl ECHO (Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu)'nun Kırgızistan'a sağladığı hibeler toplam 8 milyon ECU'ye ulaşmıştı²⁰.

¹⁸ Avrasya Dosyası, sayı: 70. Aralık 1996. Ankara, s.7

¹⁹ Avrasya Dosyası, Sayı 141. Nisan 2001, s. 9

²⁰ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Sayı: 6, Temmuz 1996. Ankara, s. 11

Avrupa Birliği'nden Kırgızistan'ın Osh bölgesi Sydykov şehrinde pastörize süt ve peynir üretimi yapacak bir fabrika için fizibilite çalışmalarını başlatarak Avrupa Birliği tesis için gerekli donanımın alınabilmesi için 250 bin dolar tahsis etti²¹.

Avrupa birliği, Kırgızistan'a bağımsızlığını kazanmasından sonra teknik ve insani yardım aracılığıyla 420 milyon EURO tutarında destek sağlamıştır²².

²¹ Avrasya Dosyası. Sayı: 57, Mayıs 1996. Ankara. s. 3

²² Avrasya Dosyası. sayı 122, Temmuz 1999, Ankara, s 4

III BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ EKSENİNDEN KAZAKİSTAN'IN DIŞA AÇILMA SÜRECİ

I. KAZAKİSTAN'IN DIŞA AÇILMA SÜRECİ VE DIŞ DÜNYAYLA İLİŞKİLERİ

A. Üye Olunan Uluslararası Kuruluşlar

Kazakistan, Birleşmiş Milletler Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Kalkınma Bankası, Kuzey Atlantik Koordinasyon Konseyi ve Ekonomik İşbirliği Organizasyonu gibi çeşitli örgütlere üyedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e göre, Kazakistan gerek coğrafi konumu, gerekse etnik nüfus yapısı dolayısı ile Batı ile Doğu arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Nazarbayev ayrıca Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansından Kazakistan ile ilgili olan projelerinin bir an önce başlatılması gerektiğini belirtmektedir. Nazarbayev Aralık 1992'de ABD, Türkiye, Çin, Rusya ve Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin hem ekonomik, hem de diplomatik alanda geliştirilmesinin öneminden bahseder¹.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin dış politika faaliyeti, ilk etapta dünya toplumuna ve bu toplumdaki yerini belirlemek için egemen devlet olarak kendine yaklaşan, layık bir başlangıç yapmak için uygun şartlara yönelmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin dış politik doktrinini jeopolitik olarak: toprağın büyük olması, etnik olarak nüfusun çok uluslu olması, açık denize kapalı olması, Rusya ve Çin gibi büyük güce sahip ülkelerle komşu olması, İslam dünyası ve Avrasya kıtasının merkezinde olması gibi esaslar oluşturmaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti ilk etapta, dış politikaya ilişkin şu istikameti benimsemektedir:

- Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile genel ekonomik ve sosyo-kültürel alanı korumak;

- Birleşmiş Milletler, (OBSE) ve başka uluslararası kuruluşlar yardımıyla, çağdaş uluslararası ilişkiler ve süreçlere girmek, dünya uygarlığının politik, ekonomik,

¹ İ. Ülkü, a. g. e, s. 288

planlı yönetimden, serbest pazar ekonomisine geçiş sürecindeki problemlere bağlamak ve zaruri yardım ve desteğini almak;

- Kazakistan, nükleer statünün reddi bağlamında ABD, Rusya, İngiltere, Çin gibi Nükleer devletler tarafından güvenliğin garantisi ve toprak bütünlüğü ve sınırın bölünmezliğinin sağlanması;

- Milli ekonominin reformu için, mali araçları çekmek amacıyla, başlıca Maliye Teşkilatını oluşturan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Avrupa Yeniden Yapılanma ve Geliştirme Bankası'na üye olma;

- Komşu ülkelerle iki taraflı işbirliği kurmak; Bunun için Rusya, Çin, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile ilk olarak işbirliği geliştirmek ve organize etmek;

- Kazakistan Cumhuriyeti'nin dış politika bakımından önemli işbirliği yaptığı kuruluşlar olarak, ilk sırada Birleşmiş Milletler (UN), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Kurumu ve Kuzey Atlantik Paktı (NATO) gibi uluslararası kuruluşlar gelmektedir;

5 Mart 1992 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Birleşmiş Milletlere üye oldu. Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Asamblesi 47 oturumunda, Kazakistan Devlet Başkanı tarafından Asya'da işbirliği ve güven ölçüsü konusunda toplantıya çağırma inisiyatifinde bulundu.

Kazakistan 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Kurumuna katıldı ve böylece, insanlık değeri üzerinde kurulmuş olan, bünyesinde 55 devleti bütünleştiren bu kurumun üyeleri arasında yer aldı.

1992 yılında ise Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine (NATO) girdi 1997 yılından beri ise Avrupa ve Atlantik Ortaklığı Konseyindedir. Bu, eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkileri yoluna koymak için kurulmuş özel kuruluştur.

1994 yılında Kazakistan NATO ve Ortakları arasında, güvenlik alanında yenilikleri oluşturmak için kurulmuş olan "Dünya Adına Ortaklık" programına üye olmuştur.

Kazakistan dış politikasının en önemli yönü, uluslar arası sosyo-kültürel kurumlarla yapmış olduğu ilişkilerdir. İlk sırada NATO'nun alt birlikleri ile olan ilişkisi bulunuyor. UNISEF (Çocuklara Yardım Kuruluşu), PROON (Geliştirme Programı),

UNFPA (Nüfus Sorunları Fonu), UNESCO (Eğitim ve Kültür Problemleri Kurumu), UNDKP, UVKB (NATO Yüksek Kurulunun Kaçaklarla ilgili).

Kazakistan dünya toplumu tarafından tanınması ve saygı görmesi yolunda ilk olarak Nükleer silahlardan arınma statüsüne ve CNV-1 antlaşmasına, nükleer silah yaymaması ve her türlü nükleer denemeleri yasaklaması antlaşmasına imza attı.

26 Mayıs 1995’de Kazakistan toprağından son nükleer silah çıkarıldı. Fakat ondan önce Aralık 1994 yılında Budapeşte’de Nükleer Silah Yaymama Antlaşmasına Katılmasıyla birlikte Kazakistan’ın güvenliğinin garantisi ile ilgili muhtıraya imza atıldı. Bu belgeye uygun olarak, İngiltere, Rusya, ABD “Kazakistan Cumhuriyeti’ne karşı, güç tehdidinde bulunmaktan veya Kazakistan toprak bütünlüğüne ve politik bağımsızlığına karşı kendilerini tutmakta, görevli olduğunu ve hiçbir askeri gücün, hiçbir zaman Kazakistan Cumhuriyeti’ne karşı kullanılmayacağını, sadece meşru müdafaa halinde kullanacağına” teyit ettiler².

B. Bağımsız Devletler Topluluğı İle İlişkiler

Kazakistan ve diğer Orta Asya Devletleri 21 Aralık 1991 yılında kurucu olarak BDT’ye kabul edilmişlerdir. Kazakistan bu politik işbirliğini daima savunmuş, ancak BDT dışındaki ülkelerle de yeni ilişkilere de girmiştir. Ekim 1992 yılında yapılan Bişkek zirvesinde BDT ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin oluşmasının önemi vurgulanmıştır. Bunun yanında, işbirliği süreci tam olarak oluşana kadar bölgesel ekonomik çalışmaların hızlandırılması fikri savunulmuştur. Taşkent’te 1993 yılının Ocak ayında yapılan toplantıda, detayları bir sonraki zirvede görüşülmek üzere Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında ortak Pazar oluşturulması kararlaştırıldı. Ocak 1993’te yapılan Minsk zirvesinde, Nazarbayev’in teklif ettiği devletlerarası Bankanın kurulması kabul edildi. Nazarbayev ayrıca BDT temel hükümlerine imza attı ve beş ülkeden oluşan BDT barışı sürdürme gücüne katılmayı kabul etti. Bu güç Tacikistan’daki güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmayı amaçlıyordu. Nazarbayev Eylül 1992’de Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes yapılmasında arabuluculuk yapmaya çalıştı ancak başarılı olamadı.

² B. K. Sultanov, *Politika i Interesi Mirovıh Derjav v Kazahstane*, Almatı 2002. s 15- 17

Kazak hükümeti, Kuzey Kazakistan'daki topraklar üzerinde muhtemel bir Rus tehlikesini gözden uzak tutmamaktadır. Nazarbayev'in Ruslarla ekonomik ve güvenlik konularında anlaşmalar yapmış olmasının Kazak hükümetini tam anlamıyla rahatlattığını söylemek yanlış olur. 25 Mayıs 1992'de Kazakistan'la Rusya arasında karşılıklı dostluk, işbirliği ve yardım anlaşması imzalandı. Bu Rusya'nın eski Sovyetler Birliği devletleriyle yaptığı ilk anlaşma olmuştur. Bu anlaşma, bugünkü sınırları kabul ettiği gibi, ortak askeri ve stratejik bölge oluşturulmasına ve askeri üslerle test sahalarının ortak olarak kullanılmasına imkan tanımaktadır. Nazarbayev Kazakistan'ı "Rusya'nın Nükleer Şemsiyesi" olarak tanımlamıştır³.

Rusya ayrıca Kazakistan ile politik alanda da karşılıklı ilişkilerle ilgilenmektedir. Bu durum özellikle iki ülke arasındaki 7200 kilometrelik sınırın paylaşımında kendisini hissettiriyor. 2002 yılının başlarında Kazakistan ile Rusya arasındaki sınırın hemen hemen yarısı belirlenmiş: Bu Rusya Federasyonu tarafından Orenburg, Çelyebinsk, Volgograd, Astrahan bölgeleri ve Kazakistan Cumhuriyeti tarafından ise Aktöbe, Kostanay, Batı Kazakistan ve Atırâu bölgeleri şeklindedir. Bu paylaşım esnasında belirtilmesi gereken durum, iki ülke arasında sınırın paylaşımı sırasında hiçbir ciddi bir sorunla karşılaşılmamıştır.

Kazakistan ve Rusya'nın jeopolitik konumu, iki ülkeyi bağlayan ortak sınırı, mevcut ulaştırma ve bağlantı yolları, hammadde kaynaklarının zenginliği iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğin gelişmesinde olumlu imkanlar sağlamaktadır.

Bunu birkaç temel alana ayırmak mümkün;

- Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının benimsenmesi.
- Ulaştırma ve bağlantı yollarında işbirliği.
- Karşılıklı ticaretin geliştirilmesi.
- Yatırımları çekme.
- Askeri ve ekonomik işbirliği genişletmek.

Hazar Denizi'nin enerji kaynakları, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinde önemli bir noktayı oluşturuyor. Hazar Denizi'nin önemi doğrudan doğruya hem jeopolitik ve jeostratejik (bölgenin durumu, XXI asırda medeniyeti ve potansiyel güç merkezini birleştiriyor) hem de ekonomik faktörleri (zengin hidrokarbon alanları,

³ I.Ülkü, a. g. e, s. 287-288

geleceği oluşturan ulaştırma ve haberleşme bağlantı alanları, sürüm pazarı ve iş kaynakları, yatırımları çekme gibi başka faktörler) oluşturuyor.

Son zamanlarda çoğu araştırmacıya göre, Rusya Federasyonu tehlikenin eşiğine gelmiştir. Sadece enerji taşımacılığının ve ihracat sorumluluğunun aksamaması değil, aynı zamanda milli ekonomiye enerjinin sağlanması, enerjik bağımsızlığa ve ülkenin güvenliğine tehdit etmektedir.

Bunun yanı sıra, Rusya ekonomisinin global sorunlarından birini, petrol ve gaz bölgelerinin, sanayi ve dış piyasalardan uzakta olması oluşturuyor. Karbonhidrat hammaddesini çıkartan şirketlere yüzlerce ve binlerce kilometreye varan nakliyatlar büyük ölçüde harcamalar yapmalarına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak Hazar Denizi bölgesinde son yıllarda Rusya'nın ticareti aktif olarak artmaktadır. 2000 yılında petrol rezervlerinin benimsenmesinde Hazar Denizi'nin Kuzey bölgesinde, Ruslara ait üç büyük şirketin birleşmesiyle (Lukoil, UKOS, Gazprom) "Hazar Petrol Şirketi" adını almıştı. Bu şirket 5-6 yıl sonra yıllık en az 10 milyon ton yüksek kalitede petrol çıkarmayı planlıyor.

Rus şirketleri aktif olarak komşu ülkelerin ve Kazakistan'ın petrol alanlarına girmeye çalışıyorlar. "Lukoil" şirketi Kazakistan'da üç proje üzerinde çalışıyor, onun içinde Karaçaganak petrol bölgesinde %15 hisseyi elinde bulunduruyor. Ayrıca Rusya Kazakistan gazına da çok büyük bir ilgi göstermektedir. Kazakistan ve Rusya'nın enerji sistemleri anlaşmaları çerçevesinde enerji sistemlerinin işleyiş çalışmaları paralel olarak kuruldu; bu hesap doğrultusunda iki taraf da gözle görülebilir büyük gelir elde etti. Şu anda, Kazakistan ve Rusya'nın taraflarının enerji kaynaklarının birleştirilmesinde konsorsiyumun yapılmasının hazırlıkları sürüyor, kömür üretiminden, işletilmesine ve satılması, elektro enerjinin satılmasına kadar tamamen hesap edilmiş hükümetlerarası alanların oluşturulması da yapılıyor.

Kazakistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında askeri ve ekonomik alandaki ilişkisi çok büyük önem taşımaktadır. Burada en çok iki ülkenin bir birlerinin müşterileri konumunda olması sonucu doğuruyor. İki ülkenin, silahlandırma ve askeri araçların ihracı alanındaki işbirliği, askeri ve teknik işbirliği antlaşmasında öngörülmektedir.

Rusya'nın Kazakistan ile sosyo-kültürel alandaki işbirliği de çok önemli yer tutuyor. En büyük ilgi alanı ise, Kazakistan'daki Rus nüfusunun fazlalığı oluşturuyor. Sovyetler Birliği zamanında Kazakistan'da Rusların sayısı 6 milyonu oluşturuyordu. Bu sayının büyük çoğunluğu ise Rusya federasyonu ile sınır birliği olan Kuzey Kazakistan bölgesinde oturuyordu. Bu bölgedeki nüfusun % 66'sını Ruslar oluşturuyordu. Ama Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Rusların büyük çoğunluğu Rusya'ya göç etmeye başladı. Şu anda kadar Kazakistan'dan 1,2 milyon Rus göç etmiştir⁴.

Kazakistan'ın Özbekistan'la işbirliği Kazakistan'a Orta Asya politikasında üstünlük sağlamaktadır. Bu da Özbekistan'ın ekonomik ve siyasi ağırlığına bağlıdır. İç istikrarı korumaya çaba gösteren ve Orta Asya devletlerinden biri olan Özbekistan, yakın gelecekte Kazakistan diplomasisinde yer alacaktır. Kazakistan'la dostluk, iyi bir komşu ve işbirliğini geliştirmek Taşkent'in temel ihtiyaçlarından biridir. Asıl önemlisi Kazakistan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasındaki ilişki Orta Asya'daki istikrarın en önemli faktörüdür. İki ülke arasındaki ilişkilerde temel olarak alınan prensipler Kazakistan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasındaki dostluk ve beraberlik, yardımlaşma konusundaki antlaşmada belirtilmiştir. Bu antlaşma 24 Haziran 1994 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşmada iki taraflı ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi özellikle vurgulanmıştır. Bu amaçlarda taraflar ticaret alanlarında birbirlerine daha çok kolaylık sağlamaya ve bununla birlikte anlaşma seviyelerinde ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeye, direk yatırımları çekme konularında kolaylık sağlamaya, birleşik şirketler kurmaktan sorumludurlar. Antlaşmada bununla birlikte önemli siyasi şartlarda yer almıştır. Örneğin; taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıyacaklar ve şu anki sınırların değişmezliğini belirtip, saydı göstereceklerdir. Uluslar arası sınır rejimini gerçekleştirmek ve değiştirmek kendi aralarındaki anlaşma gereği gerçekleştirilecektir şeklinde belgede hüküm vardır.

Antlaşmada ekonomi güvenliği sağlama konusuna da yer verilmiştir. Taraflar Aral gölü ve Aral bölgesindeki ekolojik felaketleri dikkate alarak, çevre sorunlarını yaratmamak için gerekli çabaları göstermeye ve bununla birlikte Aral Gölü'nün ekolojisini eski haline getirme konusunda güç sarf edilmesinde çaba gösterecekler.

⁴ Sultanov, a. g. e, s. 46-70

Coğrafik bakımdan komşu olması ve tarih bakımdan aynı soydan gelmesi, dil, edebiyat, örf ve adet bakımından da yakın olması gibi faktörler Kazakistan Cumhuriyeti'nin Kırgızistan Cumhuriyeti ile yeni işbirliğinde temel araçlar olarak gösterilmektedir. İki taraflı ilişkiler 1993 yılında yapılmış olan dostluk ve yardımlaşma ile ilgili anlaşmaya göre yer almıştır. Anlaşmada tarafların her biri kendi topraklarında yaşamakta olan hem Kazak hem de Kırgız vatandaşlarına insan hakları, ekonomik ve sosyal, kültürel haklar ve ayrıcalıkları konusunda kefil olmaktadır. Belgede ticari, ekonomik, kültürel, teknolojik ve diğer ilişki alanlarını geliştirmeye, ekolojik güvenliğini sağlamaya önem verilmektedir. Taraflar sismoloji konusunda işbirliği yapma bağlamında kendi topraklarındaki ekolojik felaketleri yok etmeleri konusundaki yardımlaşmaları, bununla birlikte insan hayatına zarar verecek doğal ve teknik faktörlere bağlı acil durumlar konusunda yardım etmeyi kendi aralarında varılan anlaşmayla belirlemişlerdir. Bu konuda iki taraflı anlaşma çerçevesinde 90'a yakın belgeye imza atıldı. Bu belgenin içinde ticari ve ekonomik işbirliği prensipleri serbest ticaret konusunda Kazakistan ve Kırgızistan Hükümetleri ile Milli Bankaları arasındaki hesap alışverişlerinde bulunmaları gibi anlaşmalar çok büyük önem taşıyor. Kırgızistan'ın Kazakistan ve Özbekistan arasındaki ekonomik işbirliği konusundaki anlaşmaya katılması ve bu anlaşmanın üç taraflı olarak belgelenmesi gerçek anlamda Orta Asya Cumhuriyetlerinin işbirliğinde yeni dönemin başladığını gösterir. Bu ülkeler kendi aralarındaki işbirliğin daha da derinleştirilmesi konusunda amaç ve güç birleştirilmesi yönündeki çabalarını açıkça belirtiyorlar.

İki taraflı ilişkileri daha da genişletmek konusundaki 8 Nisan 1997 yılındaki Kırgızistan Cumhuriyeti Başkanı Askar Akayev'in Kazakistan'a yaptığı resmi ziyaret çok büyük öneme sahiptir. İki taraf, ebedi dostluk konusundaki belgeyi imzaladılar. Kazakistan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanları iki ülke arasındaki sınırın resmîleştirilmesi konusundaki önemi belirttiler. Bu doğrultuda Kazakistan ile Kırgızistan sınırları belirlenmeye başlandı.

Kazakistan ile Tacikistan arasındaki işbirliği konusu 19 Ekim 1993 yılında imzalanmış anlaşmayla iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri kapsayan önemli bir belgeden oluşur. 40'tan fazla anlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerde hukuki temeli oluşturuyor.

Problem teşkil eden konuları çözmek için Hükümetler arası komisyon oluşturuldu ve bu komisyonun ilk oturumu 3 Ekim 1998 tarihinde yapıldı.

Tacikistan BDT ülkeleri arasında Kazakistan'ın ticari partneri sıralamasında yedinci sırayı alıyor. İşbirliğinin ağırlık verdiği konular şunlardır; ağır sanayi, renkli madenler endüstrisi, makine endüstrisi, tarım sanayisi, enerji kaynakları, hafif sanayi ve ulaşım yolları. 30 Ocak 1995 tarihinde Almata'da Ticari İşbirliği konusunda Hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov'un Kasım 1995 yılındaki ziyaretinde iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da derinleştirilmesi konusunda ve iki ülkenin ekonomik ve sosyal konulardaki ilişkilerin uygun bir şekilde faydalanması konusunda analaşmaya vardılar.

Kazakistan'ın Türkmenistan ile iki taraflı ilişkisi gün geçtikçe ilerlemektedir. Türkmenistan ile ilişkilerinin hukuki temelini 40'tan fazla anlaşmalar oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki dostluk ilişkileri ve işbirliği anlaşması 19 Mayıs 1993 yılında imzalanmıştır. İşbirliğin ilerletilmesi deklarasyonu ise 29 Şubat 1997 yılında imzalanmıştır. Türkmenistan Kazakistan'ın doğal partneridir, çünkü Hazar Denizi'ni paylaşan kıyı ülkeleri arasında yer almaktadır. Üstelik iki ülkenin 400 kilometrelik sınır birliği var. Taşıt ve haberleşme-iletişim konusunda iki ülkenin işbirliği arasında önemli rezervler yer almaktadır. Söz konusu işbirliği Kazakistan ile Türkmenistan'ı birleştiren demir yol inşaatı ile ilgilidir. Bu demir yolun yapılması durumunda Avrupalıların İran, Türkiye ve Batı Asya ülkeleri ile ulaştırma konusunun iyileştirilmesi mümkün olabilir.

Türkmenistan'da yaşayan Kazak nüfusunun sayısı 90 bindir, bu da Türkmenistan'ın nüfusunun %2'sini oluşturuyor. Ayrıca Türkmen Hükümetinin Kazaklara karşı olumlu bakışını da belirtmemiz gerek. Kazak dilindeki hiçbir okul kapanmamıştır. Aşkabat Kazakistan'a taşınmak isteyen Kazaklara hiçbir sorun çıkarmamaktadır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Aşkabat seferi iki taraflı ilişkiler konusunda en önemli tarihi seferi oluşturduğunu vurguluyor. Kazakistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanlarının iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesi konusunda ne gibi kolaylıklar sağlanabilir şeklindeki konuları ele aldılar. Bu seferin sonucunda iki ülkenin sınırlarının resmi olarak belirtilmesi için yapılan anlaşmalarla beraber birkaç önemli anlaşmalara imza atıldı. Türkmenistan'la işbirliği Kazakistan politikasında önemli role sahiptir. Milli menfaatler alanlarına giren konuları

çözmek için, iki ülkenin eskisinden daha çok yakınlaşması için gerekli olan siyasi ve ekonomik ön koşullar az değildir.

Bağımsızlık sonrası Ukrayna ile Kazakistan arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bu durum Kazakistan dış politikasında da önemli rol almaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti ile Ukrayna arasındaki ilişkilerin temeli Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 1994, 1999, 2000 yıllarındaki Ukrayna gezisi ve Ukrayna Cumhurbaşkanı Kuçma'nın 1995, 1997, 1998 yıllarındaki Kazakistan gezileri sırasında atılmıştır. İki taraflı ilişkilerin temel prensipleri aşağıdaki belgelerle belirtilmiştir. Dostluk ve işbirliği anlaşması, serbest ticaret anlaşması, yatırım alanlarının genişletilmesi ve savunma anlaşması, dış siyasi fikir alışveriş anlaşması, uzay araştırmaları konusundaki anlaşmalar. Genel olarak bakıldığında Kazakistan ve Ukrayna arasındaki işbirliğini çeşitli alanlardaki anlaşmalarla varılan 50'den fazla anlaşma metinleri oluşturuyor.

Petrol ve gaz alanları, tarım sanayisi, hafif sanayi, metalürji ve makine yapımı sanayisindeki iki taraflı işbirliklerinin geleceği ümit vericidir. Ukrayna hidrokarbon hammaddesi ithalatçısı olduğu için Kazakistan petrolünün alımı, aynı zamanda Avrupa'ya transit geçişi konusuna olumlu bakmaktadır. Şu anda Kazakistan Ukrayna pazarına yaklaşık 3,5 milyon ton petrol ihraç etmiştir. Bu, Herson petrol üretim fabrikasının petrol üretimindeki sayının yükseltilmesi ile ihraç edilen petrol daha da artabilir. Vakit geçtikçe iki taraflı ilişkilerde petrolün önemi daha da önemli yer almaktadır.

Kazakistan ve Beyazrusya arasındaki ilişkilerin hukuki temelini 40'tan fazla anlaşmalar oluşturmaktadır. Bunların içinde dostluk ve işbirliği anlaşması, vatandaşlık elde etme hakkında kolaylık sağlama anlaşması, Beyazrusya'da çalışmakta olan Kazakistan vatandaşlarına veya tersi Kazakistan'da çalışmakta olan Beyazrusya vatandaşı sosyal savunma anlaşması, serbest ticaret anlaşması, ayrıca 1999-2008 yıllarını kapsayan uzun vadeli ekonomik işbirliği anlaşması vardır.

Bu iki devlette aynı anda nükleer silah kullanımından vazgeçtiler. İki ülke arasındaki ticari ekonomik ilişkiler Beyazrusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu arasındaki ekonomik ve sosyal alanlardaki işbirliğini geliştirmek konusundaki 29 Mayıs 1996 yılındaki anlaşma gereği oluşturulmuştur. Ancak,

ekonomik işbirliğinin durumu hala iyi bir sonuç göstermemiştir. Buna iki ülkenin uzak olması etkilemektedir. Şimdilik iki tarafın ticari alışverişi çok düşük olup, 2000 yılında 60 milyon dolardı. Ticaretin gelişmesi için, iki tarafın ticari mallarının Rusya Federasyonu üzerinden transit geçişindeki ödemelerin şartları hakkındaki sorunların çözülmesi gerekir.

Kazakistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler olumlu şekilde gelişmektedir. Bu, hem iki taraflı ilişkiler çerçevesinde olsun, hem de çok uluslu forumlar konusunda olsun, (BDT, Türk Cumhuriyetleri Başkanlarının bir araya gelmesi, ekonomik işbirliği örgütü) iki ülkenin üst düzeydeki sürekli ilişkilerinden de anlaşılmaktadır. Azerbaycan Kafkas bölgesinde jeopolitik bakımdan çok büyük role sahiptir. Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesinde, petrolün dünya pazarına taşınması konusunda Kazakistan Azerbaycan'la işbirliğini geliştirmesi gerekmektedir. İki taraflı ilişkileri 60'tan fazla hukuki temel oluşturmaktadır. İki ülke hükümetleri Aktau ve Bakü arasında gemi işletiminin yaygınlaştırılmasında, iki ülkenin Hazar Denizi'ndeki limanların taşımacılıkta kullanımında vergi indirimi konusunda anlaşma sağladılar. Ayrıca, taraflar Azerbaycan'ın Kazakistan'a olan 16,9 milyar dolar civarındaki borcunun ödenmesi konusunda da görüşme yapmışlardır.

Kazakistan'ın Kafkasya'daki dış politikasında Gürcistan'ın rolü ve önemi artmaktadır. Kazakistan ile Gürcistan arasındaki Temmuz 1993 yılında yapılan anlaşma bu konuda temel belgeyi oluşturuyor. Yüksek siyasi dengedeki anlaşmalarda 50'den fazla belgeye imza atılmıştır. Yine, Gürcistan Cumhurbaşkanı'nın Almatı ziyaretinde hidrokarbon hammaddesinin dünya pazarına pazarlaması konusunda bir anlaşmaya imza atılmıştır. Kazakistan Gürcistan'ın üyesi olduğu Kara Deniz İşbirliği Örgütü'ne katılmakta olan ülkelerle işbirliğini büyütmek düşüncesindedir. Bu, tek taraflı iletişim sistemlerinin kurulmasına, petrolün taşınmasına, ticaret rejiminin aynı bağlamda birleşen projelerinin yapımına yol açmaktadır.

Kazakistan'ın Ermenistan'la ilişkisi, Kazakistan ve Ermenistan arasındaki temel ilişkiler hakkındaki 19 Ocak 1993 yılındaki anlaşma ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçoryan'ın 19 Eylül 1999 yılındaki Kazakistan gezisi esnasında imzalanan iki ülke arasındaki dostluk anlaşması gibi önemli belgeyle başlamıştır. Bu gezinin neticesi olarak ekonomik işbirliği konusunda hükümetler arası komisyon kurulmasına ilişkin

anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca ticari, ekonomik ve taşımacılık alanlarında işbirliği ile ilgili 8 belge imzalanmıştır. Ticari ve ekonomik ilişkiler konusunda Kazakistan Ermenistan'ın tarıma dayalı sanayi ürünlerinin satışını artırma, bununla birlikte kimya ve ağır sanayi konusunda da, renkli maden endüstri alanında ve Ermenistan nükleer santralına hammadde sağlanması konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. Sosyal ve kültürel işbirliği konusunda Kazakistan'ın yirmi bilim kuruluşu ile Ermenistan kadim (eski) el yazımları konusundaki anlaşma gereği Türk kabilelerinin (Kıpçak el yazmaları) tarihi kültürel zenginliklerini birlikte araştırma konusunda anlaşmaya varılmıştır⁵.

C. Kazakistan'ın Güney ve Doğu Asya Ülkeleriyle İlişkileri

Çin ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin en önemli sorunlarından biri sınır sorunudur. Çin Halk Cumhuriyeti'nin en fazla önem verdiği konulardan biri sınır sorunudur. Çin'in Kazakistan'ı, Kırgızistan'ı, Tacikistan'ın büyük bölümünü, Özbekistan'ı, Rusya Federasyonu'nun Uzak Doğu Bölgesini kapsayan bölgesel sorunları 20'nci yüzyılda 1960-1970 yıllarında ortaya çıkmıştır. Bunun kaynağı, bazı belirli ideolojik yerleşimlerden ve aynı zamanda sınır çizgilerinin belirsizliğinden kaynaklanıyordu. Genel olarak bakıldığında, yeni Çin sınır sorununa gereksinim görmüyordu yeni bölgesel lidere gereken olumlu ve ılımlı üne ihtiyacı vardı. Çin'in Orta Asya bölgesine ilerlemesi ve Kazakistan'a ve bu bölgedeki bağımsız başka ülkelere itibarını sağlamak için, ilk olarak Çin hükümeti hastalık haline gelen "ihtilafli bölgesel" sınır sorunlarından kurtulmaya çalıştı.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin başbakanı Li Pen'in Nisan 1994 yılındaki Almatı ziyareti sırasında imzalanmış olan hükümetlerarası belgeler arasında Çin Halk Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında Kazakistan-Çin Devlet sınırı anlaşması da vardır. Nursultan Nazarbayev ve Li Pen'in imzaladığı bu belge 26 Nisan 1996 yılında iki ülke arasındaki iki sorun dışında (Talıkorgan eyaletindeki Sarı-Çeldi nehri bölgesi ve Semey eyaletindeki Çagan-Obo yerleşim merkezi) bütün sınırlarda sınır çizgisi belli oldu. Bu, iki ülke topraklarındaki bölgesel sorun, çatışmanın eşiğine getirildi. Kazakistan ve Çin ilişkileri tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Başkanı Jiang

⁵ K. Tokayev. Kazakistan Respublikasının Diplomatyası, Almatı 2002. s 95-116

Zemin'in, Temmuz 1996 yılındaki ilk resmi ziyaretinde Çin Hükümeti Kazakistan'ın güvenliğinin garantisini, ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve egemenliğinin korunması, bölgesel bütünlüğü, politik istikrarı koruması ve milli ekonominin gelişmesinde tüm gayretleriyle çaba ve desteğin verileceğini ifade etti. Çin Hükümeti Başkanının beyannamesinde: Çin'de on beş yıl sonra reformun kuvvetlendiği, değiştiği ve şimdi çağdaş dünyada önemli bir yere sahip olduğu belirtiliyordu. Sınır sorunundaki bir sonraki görüşme süreci, 1997 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ve Çin ile sınırı olan BDT ülkeleriyle karşılıklı olarak sınırda silahlı kuvvetlerin azaltılması anlaşması imzalanması ile devam etti. Bu anlaşmada karşılıklı olarak silahlı kuvvetlerin azaltılması ve sınır bölgesinde kuvvetlerin arttırılmasına imkan vermeme öngörüldü. Kazakistan ve Çin devlet sınırı anlaşmasına ilave olarak, 1998 yılı yazında imzalandı. Bu ilavede sadece sınırın delimitasyon süreci değil, aynı zamanda iki taraflı ilişkilerin, müteakip ve ileriye doğru gelişmesinde gerekli hukuki şartların, sınır bölgesi problemindeki müzakerede yaşanabilir münakaşaların müzakereden çıkartılması sağlandı. Şu anda problemin kesin olarak çözülmesinde iki tarafında ilgili olduğunu söyleyemeyiz, "sorunlu bölgeler" iki tarafın gelişmesine engel olmuştur.

Gelişmekte olan Çin Halk Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti 1990 yılı başlarında güvenlik ve işbirliği alanında genel bazı sorunlarla karşılaştılar. 20'nci asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bu sorunlara sebep olan şartlar ise, daha önce mevcut olan bölgesel güvenliğin dağılması ve yeni jeopolitik koşulların oluşmasıdır. Bunların hepsi tam anlamıyla 1992 yılında belirlenmeye başladı. Kazakistan Cumhuriyeti Başkanı'nın Eylül 1995 yılındaki Pekin ziyaretinde başka belgelerle beraber iki ülke savunma bakanlıklarının arasında işbirliği muhtırasına da imza atıldı. Yeni bölgesel güvenlik sistemi yaratma sürecinde "Şanhay beşlisi" ortaya çıktı, ardından ise bu "Şanhay İşbirliği Örgütü" adını aldı. Beş yıl müteakip anlaşma seyrinde prensip bakımından belirlenen planların hepsi yerine getirildi: iki ülkenin savunma bakanlıkları arasında düzenli bağlantılar yapıldı, büyükelçilik nezdinde askeri ataşe akredite edildi. Çin Kazakistan'a askeri-teknik yardım yapmakta, Kazakistan ise Çin'e silah satmaktadır.

Askeri işbirliği ayrıca askeri eğitim alanında da gerçekleştirildi. Çin ve Kazakistan arasındaki ilişkilerde ilk etapta askeri teknik işbirliği çerçevesinde nükleer

silahların denenmemesi ve onun azaltılması meseleleri öne çıktı. Kazakistan'ın nükleer silahlardan arınmasıyla birlikte bölgedeki durum değişti. Böyle bir karar almanın sonucunda, Kazakistan politikasında, sadece büyük bir problemten kurtulması değil, aynı zamanda Kazakistan'ın Çin gibi dikkatli bir ortağı kazandığını söyleyebiliriz.

1994 ve 1996 yılları arasında Çin tarafından Lobnor poligonunda 45 deney gerçekleştirildiği bilinmektedir. Haziran 1996 yılında Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı tarafından komşu Çin Cumhuriyeti'nin nükleer denemelerinden ciddi bir rahatsızlık duyduğunun bildirilmesinin ardından, Çin 30 Temmuz 1996 yılından sonra geçici olarak nükleer denemeleri durdurduğunu açıkladı. Ardından da Çin ilk olarak nükleer silahları kullanmayacağını ve nükleer silahsız devletleri tehdit etmeyeceğini belirten açıklamalarda bulundu.

Kazakistan ve Çin'in jeopolitik ilişkisini öncelikle, 1700 kilometreye varan sınır birliği oluşturmaktadır. Şu anda Çin her bakımdan modernleşmek için çok büyük çaba sarf ediyor. 21'nci asırda, Çin Pazar ekonomisine ve demokratikleşme sürecinde ileri adımlar atmayı planlıyor. Bunun için, Çin'e devamlı barış, istikrarlı uluslar arası ortam yaratılması gerekmektedir. Aynı durum Kazakistan için de önemlidir. Bu açıdan Kazakistan'a karşı duyulan önemli ilgiyi, Hazar Denizi'ndeki enerji rezervleri oluşturuyor. Çin ülkesinde zamanla artacak olan petrol yetersizliklerini göz önüne alarak, Kazakistan'a karşı duyulan ilgisi daha da artacaktır.

Japonya çağdaş dünyada ekonomik büyüklüğü bakımından ikinci sırada yer alıyor. Japonya'da 1996 yılında Gayri Safi Milli Hasıla 506,6 trilyon Yen'e (aşağı yukarı 4 trilyon Amerikan doları) ulaştı. Japonya'nın Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerle ekonomik ilişkisi üç yönden oluşuyor; ekonomik yardım, ticaret ve yatırım. Japonya'nın eski SSCB ülkeleri arasında, Rusya'dan sonra politik ve ticari-ekonomik bağlamda ortağı Kazakistan'dır. Kazakistan'ın ve Japonya'nın yöneticileri uluslararası düzeyde stratejik ortaklığı bildirdiler, ardından Nursultan Nazarbayev'in Aralık 1999 yılındaki Tokyo ziyaretinde bu bildiri resmi olarak teyit edildi.

Japonya hükümeti uluslararası yardım programı çerçevesinde Aral bölgesine 1994 ve 1995 mali yıllarında sulama ve toprağın içme suyu temin etmesini gerçekleştirmesi için 70 ile 100 milyon dolar arasında yardımda bulundu. Japonya tarafı yöresel kirlenmiş toprakları, aynı zamanda Aral havzasındaki alanları halk ekonomisine

kazandırma programının geliştirilmesi faaliyetinde bulundu ve bu bölgeye teknik yardımda bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Japonya daha önce nükleer silahtan zarar görmüş ülke olarak, Kazakistan'a Semey poligonunda yıllarca süren nükleer denemelerin sonuçlarının yok edilmesine devamlı yardımda bulunuluyor. Japonya hükümeti Semey bölgesindeki rehabilitasyon çalışmaları için 1 milyon dolar ayırmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerde önemli yeri, ticari ve ekonomik işbirliği alıyor. Kazakistan, Japonya'ya renkli maden ve demirçelik madenlerini, aynı zamanda sırasıyla teçhizat, otomobil, elektrik aletlerini ihraç ediyor. 2000 yılında Kazakistan ve Japonya arasındaki ticari ilişkinin boyutu yaklaşık 90 milyon dolara ulaşmıştır. Bununla beraber, Japonya Kazakistan'ın dış ekonomik ilişkilerin ticari ortağı olarak ancak 14'ncü sırada yer alıyor⁶.

Diplomatik ilişkilerin başladığı andan itibaren Kazakistan ile Hindistan ilişkileri en yüksek derecelerde başladı. Bu durumda, iki ülke halkları arasındaki geleneksel dostluk ilişkilerin rolü büyüktür. Kazakistan ve Hindistan'ın tarihi ve kültürel bağları iç içe olup tarihin derinliğinden başlamaktadır. Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Şubat 1992 Delhi'ye ilk resmi gezisinde Kazakistan ve Hindistan ilişkileri prensipleri ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada uluslar arası hukuku, bölgesel bütünlüğü korumaya ve birbirine iç politikalarına karışmama temelinde iki taraflı anlaşma imzalanmıştır. Aynı şekilde Hindistan başbakanı Narisimha Reuo'nun 25-26 Mayıs Kazakistan gezisi sırasında uluslar arası problemleri hakkında diyalogu geliştirmeye ve ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma sonucunda ilim ve teknoloji alanında işbirliği yapmaya, Almatı ve Delhi arasında havayolu seferleri açmak için anlaşmalar imzalanmıştır. Bu tür yüksek dereceli ilişkiler Nazarbayev'in Haziran 1993, Aralık 1996 yılları Hindistan gezileri, Hindistan Başbakanı Narayanan'ın Eylül 1996 yılları Kazakistan gezileri sırasında da devam etti. Ticari ve ekonomik işbirliği belli bir hızla gelişmektedir. Kazakistan ve Hindistan ekonomisinde 1995-97 yılları arasında iki ülke arasındaki mal sürümü 14,6 milyon dolardan 53,2 milyon dolara kadar yükseldi. İki ülke arasındaki mal sürümü 2000 yılında 68 milyon dolara kadar ulaştı.

⁶ Sultanov, a. g. e, s. 124-184

Güney Asya ve Orta Doğu'da önemli role sahip olan İran İslam Cumhuriyeti Kazakistan'ın Orta Doğu bölgesindeki önemli işbirliği yapan ülkedir. Ocak 1992 yılındaki iki ülke arasında büyükelçilik ilişkilerinin geliştirilmesinden sonraki dönemlerde ilişkiler büyük hızla ilerledi. İki ülke arasındaki ilişkiler eski İran İslam Cumhuriyeti başkanı A. Haşemi Rafsancani döneminde inişli çıkışlı olarak devam etti. İran'da Hükümet başına M. Hatemi geldiğinden beri bu ülkede sert dini ideoloji fikrinden vazgeçilerek reformlara başvurduğunu görüyoruz.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 28 Ekim-3 Kasım 1992 tarihlerindeki ~~Tokayev gezisi ve bu gezeye cevap olarak~~ İran Cumhurbaşkanı A. Haşemi Rafsancani'nin 24-26 Ekim 1993 tarihindeki Kazakistan gezileri sırasında iki ülke arasındaki ilişkilerin temeli atılmıştır. Taraflar ilişkilerini dostluk, eşitlik, bağımsızlığa saygı ve ortaya çıkan problemleri barışçıl yolla çözme kaidelerine öncelikle ele alınacağına dair anlaşmada belirtmişler. İki ülke arasındaki ilişkiler son dönemleri çok inişli çıkışlı olmuştur. Mayıs 1998 tarihinde Ekonomik İşbirliği Konseyi Sammiti çerçevesinde Kazakistan Devlet başkanı İran'ın yeni Cumhurbaşkanı M. Hatemi'yi kabul etmiştir. İki ülke başkanlarının bu görüşme sonucunda iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. O günden beri ekonomik işbirliği önemli bir şekilde ilerlemiştir. 2000 yılında iki ülke arasındaki mal sürümü 4000 milyon dolara ulaştı. Taraflar taşımacılık sektörünü geliştirmeye, petrol üretmeye, sanayi, ticaret, inşaat, banka hizmetleri, tarımcılık gibi alanlarda önemli bir işbirliği içindedir. Kazakistan ve İran Cumhuriyetleri aralarındaki ilişkileri geliştirme bazında 50'den fazla belgeye imza attılar. Mayıs 1996 tarihindeki Tedjen-Seraks-Meşhed arasındaki demiryolunun açılışı iki ülke arasındaki işbirliğin gelişmesinde önemli bir rol almıştır. Bu demir yol hattının açılması Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerini Basra körfezi üzerinden dünya pazarına açılmasını sağlamıştır. İran'ı ticari ve ekonomik partner olarak gören Kazakistan aynı zamanda bölgedeki siyasi problemler konusunda da önemli partner olarak görüyor. Bundan dolayı Kazakistan İran'la siyasi görüşleri canlandırmaya hazırdır⁷.

⁷ Tokayev, a. g. e, s. 141-186

D. Türkiye ve ABD ile İlişkileri

Türk özel sektörünün Kazakistan'a verdiği önem Kazakistan ile Türkiye arasındaki 1991 yılındaki imzalanan anlaşma ve protokollerle belirginleşmiştir. Tarafların karşılıklı işbirliği konusunda Mart 1991 yılında imzaladıkları ilk protokol tıp ve sağlık alanındaki protokoldür. Türk özel sektörü açısından büyük önem taşıyan bir anlaşmada Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 15 Mart 1991 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Almatı'da imzaladığı belgelerdir. Bu anlaşmada Türkiye ile Kazakistan arasındaki mevcut tarih, kültür, dil ve gelenek yakınlığı vurgulanmaktadır⁸. Kazakistan ile Türkiye arasındaki dostluğu diplomatik ilişkilerin ilk gününden başlayarak ilerlemektedir. Olumlu işbirlikleri yüksek dengede, bunun içinde Türk Cumhuriyetleri Sammitleri alanında da ilerlemektedir. Kazakistan kendi diplomasisinde , Rusya ve veya başkada ülkelerle işbirliğini aksatmadan Türkiye ile siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarında ilerletmek istediğini vurgulamıştır. Ancak iki tarafın ilişkilerinde büyük problemler olmasa da Türkiye'nin Kazakistan dış politikasında önemli bir yer almasına karşın bu alanda ağırlığını kazanamadığını söylemek doğru olur. Türkiye Kazakistan'ın Bağımsızlığını tanıyan ilk ülkedir. İki ülkenin arasındaki dostluğun oluşmasına ve gelişmesine Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in büyük emeği oldu. İki taraflı ekonomik ilişkiler git gide büyümekte ve genişlemektedir. Türkiye'nin BDT ülkeleri dış ticaret ilişkilerindeki mal sürümünde Kazakistan, Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü sıradadır. Kazakistan'a yapılan Türk yatırımlarının miktarı 500 milyon doları geçti. Türk firmalarının Kazakistan'da önemli işler yaptığını söyleyebiliriz. 2000 yılının ilk aylarında 200'den fazla Türk firmaları genel miktarı 2 milyar dolar olan onlarca projelere hazırlık yapmaktadır veya bu projelerin bazılarını gerçekleştirmektedir. Ancak Kazakistan'da Türk firmalarının çok olmasına karşın yatırım yaptıkları alan sadece inşaat ve ticaretle sınırlı kalmıştır.

Kazakistan Türkiye işbirliği sosyal ve madeni alanlarda da ilerlemektedir. Türkistan şehrindeki Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesinin açılması bu alandaki projelerin içinde yer almıştır. Bu projenin yapılmasında Türkiye Hükümeti 60 milyon dolar dolayında para ayırmıştır. Ayrıca Kazakistan'da 26 Kazak-Türk Liseleri mevcut

⁸ Sabah Gazetesi. Türk Cumhuriyetleri Dizisi, Kazakistan, s. 24

bulunmaktadır. Şu anda 700 civarında Türk öğrencileri Kazakistan'da tahsillerini yapmaktadır. Medeni alanda da işbirliği çok büyük oranda ilerlemektedir. Kazakistan'ın televizyonculuk alanında Türkiye'de personel ve elemanları hazırlamak, Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi türbesinin restorasyonunu yapmak gibi işbirlikler normal seyir halini aldı⁹.

Kazakistan ABD ilişkileri Amerikan yönetiminin Kazakistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımasıyla başlamıştır. Kazakistan ABD tarafından tanınan ilk Orta Asya devleti olmuştur. Kazakistan ile devam eden ilişkilerin köşe taşı 1992 Kasım'ında kabul edilen "Rusya ve Yeni Ortaya Çıkan Avrasya Demokrasileri ile Serbest Pazarların Özgürlüğünün (FREEDOM) Desteklenmesi" kanunudur. Bu kanun doğrudan askeri, siyasi ve ekonomik dönüşüme yönelik içeriğe sahiptir. Washington gönderdiği yardımlarla bu ülkenin serbest pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Washington'a ilk resmi ziyaretini 18-20 Mayıs 1992 arası gerçekleştirmiştir. 1994 Ekimi'nde Dışişleri Bakanı Christopher'in Almatı'yı ziyareti, Başkan yardımcısı Gore'nin Eylül 1993'teki ziyaretini izlemiştir. Nazarbayev, Şubat 1994'teki ikinci ABD ziyareti sırasında Başkan Clinton ile demokratik değerler, insan hakları ve hukukunun geçerliliğine vurgu yapan "Demokratik İşbirliği Anlaşması"nı imzalamıştır. Nazarbayev'in ziyaretinden sonraki üst düzey temas ABD Savunma Bakanı William Perry'nin 1995 Nisan'ında Kazakistan'ı ziyareti ile gerçekleşmiştir.

Amerikan yönetimi, üst düzey ziyaretlerinin yanı sıra, Kazakistan'da demokrasiye geçişe yardım edebilmek amacıyla çeşitli konularda eğitim programlarının başlatılmasına öncülük etmiştir. Bu programlar siyasal parti ve seçmen eğitimi, seçim düzenlemeleri, kamu yönetimi, sivil eğitim, hukuk ve siyasal reform, kanun tasarılarının hazırlanması, insan hakları, hoşgörü ve çoğulculuk, bağımsız medya, dış politika, diplomasi, üniversite idaresi ve İngilizce eğitimi gibi farklı konuları içermektedir. Öte yandan makale ve kitapların çevrilmesi gibi hizmetler de ihmal edilmemiştir.

Amerikan yönetimi Kazakistan ile Şubat 1993'te karşılıklı olarak en fazla gözetilen devlet statüsü kazandıran bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma gereğince her iki taraf karşılıklı ticari temsilcilikler açmış ve ikili ekonomi ilişkileri geliştirme yönünde

⁹ Tokayev, a. g. e, s. 176-179

faaliyetler başlatmışlardır. 1992 Mayıs'ında imzalanan ve Amerikalı müteşebbislere özel haklar sağlayan anlaşma, 1993 Ekim'inde çifte vergilendirmeyi kaldıran protokolün imzalanması ile güçlendirilmiştir. Öte yandan Deniz Aşırı Yatırım Kuruluşu (OPIC), imzalanan anlaşma çerçevesinde Kazakistan'da petrol ve keşif araştırmaları yapan iki şirkete 80 milyon dolar finansman sağlamıştır. Dünyanın en büyük petrol anlaşması Amerikan petrol şirketi Chevron ile Kazakistan arasında, Kazakistan'ın Tengiz ve Korolev bölgeleri rezervlerini çıkarma amacıyla imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma 40 yıllık bir dönemi kapsamakta ve 20 milyar dolarlık bir yatırımı öngörmektedir¹⁰.

¹⁰ Tika. Avrasya Etütleri, Tika Yayın Birimi. Sayı 3. Sonbahar 1996, Ankara. C: 3. s. 59-67

II. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN DİNAMİKLERİ

Avrupa Birliği dünya siyasetinde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde Avrupa Birliği gibi hem ticari- ekonomik, hem de siyasi olarak birleşen bir birlik bulunmamaktadır. 370 milyon nüfusa sahip Avrupa Birliği iç piyasasındaki durumu, ABD'nin durumuna denk gelmektedir. Avrupa Birliği dünya pazarının yüzde 40'ını elinde bulunduruyor. Ayrıca hizmet gösteren teknik ve finansın yüzde 30'una da sahip olup, ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bölgesel birliği geliştirmek, sorunları çözmek, Avrupa kıtasındaki birliğin güçlendirme meselelerindeki rolün geliştirilmesindeki başarılı adımları Kazakistan'ın dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki resmi diplomatik ilişkiler 2 Nisan 1993 yılında başlamıştır. 1993 yılında Brüksel'deki Avrupa Birliği Bürosunda Kazakistan temsilciliği, Kasım 1994'te ise Almatı'da Avrupa Komisyonu temsilciliği açıldı. Avrupa Birliği Kazakistan'ın en büyük ticari ortağı olup, 1999 yılında ticari malların dönüşümü 2,2 milyar doları oluşturmuştur¹¹.

A. Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkilerini Biçimlendiren Siyasi Faktörler

Kazakistan yönetimi Avrupa Birliğini siyasi ve ekonomik reformlara destek konusunda en önemli ortak olarak kabul etmektedir¹².

Avrupa Birliğinin, Kazakistan Cumhuriyeti ile ilişkilerindeki en önemli amaçlardan biri diplomatik ilişkiler kurmak ve bu ilişkiler içinde totaliter politik sistemden demokratik sisteme geçişinde, açık topluluk ve bölgedeki istikrarın muhafazasına yardımcı bulunmaktır. Siyasi diyaloglar Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki bağları kuvvetlendirmektedir. İki tarafın üst düzey yetkilileri ortaya çıkan uluslararası sorunların çözümünde karşılıklı olarak tutumlarını yakınlaştırıyor. Ayrıca güvenlik ve istikrar konusunda da işbirlikleri bu tutumları sağlamlaştırmaktadır. Avrupa

¹¹ Tokayev, **Kazakistan Respublikasının Diplomatyası**. Almatı, 2002. s. 264-265

¹² Y. Razumov, "Vo Vneshney Torgovle", Panorama, No 36. 18.09.1998, s.2

Birliğin Kazakistan'daki siyasi değişikliklere karşı önerdikleri formların geliştirilmesiyle bu siyasi ilişkiler iki taraf için de yararlı olmaktadır¹³.

Kazakistan Avrupa ülkeleriyle egemenlik ve bölgesel bütünlüğü korumak, güç kullanmamak ve güç kullanma olasılığına izin vermemek, iç işlerine karışmamak prensiplerini öngören anlaşmaya varmıştır. Siyasi diyalogu canlandırmak ve ekonomik işbirliği geliştirerek Kazakistan'da kendi etkilerini arttırmak için Avrupa Birliği gücünü bu yönde sarf ediyor. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht anlaşmasında, Avrupa Birliğinin dış siyasetinin temel amaçlarından biri demokrasiyi geliştirme ve güçlendirme, hukukun üstünlüğüne, insan hakları ve özgürlüğüne saygı göstermek olarak belirtiliyor. Anlaşma gereği global güvenliği geliştirmek yolunda uluslararası problemleri çözme konusunda siyasi diyalog ve konsültasyon sistemi gerçekleştirilmelidir. Diyalog işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilerek, bu uluslararası meseleler bağlamında barışı sağlama konusunda Avrupa Birliği ile siyasi olarak işbirliği yapma imkanı verecektir¹⁴.

B. . Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkilerini Biçimlendiren İktisadi Faktörler

Avrupa Birliğinin Kazakistan ile iktisadi ilişkileri eski SSCB zamanından beri resmi olarak sürdürülmektedir. 25 Haziran 1988 yılında resmi olarak işbirliği konusunda deklarasyona imza atılmıştır. Bu ilk adımı sırasıyla 18 Aralık 1989 yılında "ticari, ticari ve ekonomik işbirliği" anlaşmasının imzalanması izledi. 11 Temmuz 1990'da Avrupa Birliği Komisyonu aktif olarak eski SSCB ülkeleriyle sanayi ve iktisadi ilişkilerini geliştirmeye başladılar. 1992 yılı dinamik olarak yeterli bir şekilde Avrupa Birliği ve Kazakistan arasında hem politik, hem de iktisadi alanda işbirliği yapıyordu. Avrupa Birliğinin Kazakistan ile işbirliğini daha da derinleştirme konusuna ilgilerini artırarak 9 Ocak 1992 yılında Avrupa Birliği Komisyonu Bağımsız Kazakistan hakkında daha da derin olarak bilgi edinmek istiyordu.

Şu anda Kazakistan'ın ticari mal dönüşümünde Avrupa Birliğinin payı yüzde 22 civarındadır. Kazakistan için Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu'ndan sonra ticari ortak

¹³ J. İbrashhev, E. Ensebayev, *Evropeyski Soyuz Vo Vneshney Politike Kazahstana*, 2001, Almatı, s. 37-61

¹⁴ Tokayev, a. g. e, s. 265-269

olarak ikinci sırada yer alıyor. Kazakistan ise Avrupa Birliği'nin Orta Asya'daki en önemli ticari ortağıdır. Avrupa Birliği ülkelerinin Kazakistan ekonomisine yapılan bütün yatırımlar içindeki payı yüzde 34 olarak gösteriliyor. 2000 yılında Avrupa Birliği ülkeleri içinde yatırım yapan ülkeler sırasıyla İngiltere yüzde 16,9, İtalya yüzde 12,8, Hollanda yüzde 4,0, Almanya yüzde 2,5, Fransa yüzde 1,2¹⁵.

Kazakistan ile Avrupa Birliğinin en önemli iktisadi ilişkilerinden biri Avrupa Birliğinin ülkeye TACİS programı çerçevesinde teknik yardım yapmasıdır. 1992-2000 yılları arasında Kazakistan'a 120 milyon Euro yardım yapılmıştır. Bu yardımın yüzde 50 civarındaki bölümü pazar ekonomisine geçişte kullanılmaktadır. Bankacılık alanında yardım, küçük ve büyük işletmelerin geliştirilmesi ve karşılıklı olarak bakanlıklar arasında yardımlarda kullanılmaktadır. Bu yardımın yüzde 25'i ise küçük projeler programlarında kullanılmaktadır¹⁶.

C. . Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkilerini Biçimlendiren Kültürel Faktörler

Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin biri de kültürel alandan oluşmaktadır. Kültürel ilişkiler Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmasının VII bölümünde yer almaktadır. En önemli fikri ise; tarafların karşılıklı olarak işbirliği yapma, geliştirme ve kolaylık sağlamaya yükümlü olmalarıdır. Bu programdan başka, ülkeler arasında karşılıklı ilgileri çekecek faaliyetlerde de bulunmaktadırlar. Bu faaliyetler Avrupa Birliği Komisyonu tarafından her sene Kazakistan'da yapılan ve her Avrupalı için önemli olan "Avrupa Günü" programı çerçevesinde "Avrupa Haftası" programı yer alıyor. Bu programda Avrupa filmleri, tiyatrolar, küçük çocukların resim sergileri, Avrupalı bilim adamları ve profesörlerin davetleri gibi alanlarda faaliyetlerde bulunuyorlar. "Avrupa Haftası" süresi içinde "Ekonomi Günü", "TACİS Günü", "Eğitim Günü", "Spor Günü" gibi kültürel faaliyetler yer alıyor. Kültürel program çerçevesinde Avrupa Birliği TEMPUS (Transevropa eğitim alanında işbirliği) programı oluşturulmuştur. TEMPUS Programı Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 7 Mayıs 1990 yılında kabul edildi. O tarihten beri bu program iki kere uzatıldı. TEMPUS

¹⁵ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 32-37

¹⁶ B. K. Sultanov, *Politika i İnteresi Mirovih Derjav V Kazakistane*, 2002. Almatı, s. 109

Programı 2006 yılına kadar sürecektir. Bu program Kazakistan'daki yüksek eğitim sisteminin daha da geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, karşılıklı olarak iki ülke öğretmen ve öğrenci gönderiyorlar. TEMPUS Programı Avrupa Birliği'nin Kazakistan'la olan ekonomik ve politik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda ayrı bir bölümü oluşturuyor. Bu program "aşağıdan-yukarı" kapsayan bir programdır ve kesin ihtiyaçlara cevap vermektedir. Kazakistan TEMPUS programına 1994 yılında katıldı. İlişkinin en önemli alanlarından biri yüksek eğitim kurumlarının yönetimini mükemmelleştirmek, öğrenim planlarını ve maddelerini hazırlamak, eğitim araçlarının modernizasyonu gibi, ayrıca iktisat, işletme, turizm, çağdaş Avrupa Dilleri, tıp ve tarım gibi eğitim araçlarının modernizasyonunu da kapsamaktadır. 1994 yılından 1999 yılına kadar TEMPUS Programı 9'u ortak projeler olmak üzere 31 projeye destekte bulundu. Bu yıllar içinde 5,2 milyon ECU harcandı. 2000 yılının başında TEMPUS Programı çerçevesinde yeni projeler yapılmaya başlandı. Bu projelerin değeri ise 1,7 milyon ECU'dür. İki ülke arasında bu gibi kültürel ilişkilerin geliştirilmesi çok büyük önem taşıyor ve iki ülke arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynuyor¹⁷.

III. AVRUPA BİRLİĞİ VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ ORTAKLIK VE İŞBİRLİĞİ ANDLAŞMASI

Türk Cumhuriyetlerinin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin hukuki çerçevesini Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları oluşturmaktadır. Anlaşmanın 1. maddesinde ortaklık ilişkisinin amaçları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.:

- Taraflar arasında politik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacak siyasi diyalog için gerekli çerçevenin oluşturulması;
- Demokrasinin güçlendirilmesi, ekonominin geliştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasında söz konusu ülkelerin çabalarının desteklenmesi;
- Sürekli ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla taraflar arasında ticaretin, sermaye yatırımının ve uyumlu ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi;

¹⁷ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 233-247

- Mevzuat, ekonomi, maliye, vatandaşlık, bilim, teknoloji ve kültür alanlarında işbirliğinin sağlanması.

Anlaşma, ilk olarak 10 yıllık bir süre için geçerli olması, tarafların birbirlerine GATT'ın "¹⁸en çok kayırlan ülke" (MFN) statüsünü uygulamayı öngörmesi ve Türk Cumhuriyetleri lehine bazı asimetrik şartlar içermesi gibi nedenlerle 1988-1991 tarihleri arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle yapılan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmalarına benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu Anlaşmanın Avrupa Topluluklarının yaptığı anlaşma türleri içinde Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları grubuna girdiği söylenebilir. Diğer taraftan, ticari ve ekonomik hükümlerin yanı sıra, Anlaşmanın siyasi diyalog ve kültürel işbirliği gibi bölümlere yer vermesi, kapsam itibarıyla Avrupa Anlaşmalarını anımsatmaktadır. Fakat ortaklık hedefine yer vermediği için Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının yukarıda belirtilen iki anlaşma türü arasında ve ortaklık amaçları doğrultusunda değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Kazakistan'da sürdürülen siyasi ve ekonomik reformlar, demokrasinin kurumsallaştırılması konuları, Avrupa Birliğinin Kazakistan'la Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması görüşmelerini yaparken göz önünde tuttuğu başlıca kriterler olmuştur.

Kazakistan'la Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 23 Ocak 1995 tarihinde yapılmıştır. Anlaşma daha sonra Mayıs 1997 yılında Kazakistan Parlamentosunda onaylanmış, fakat Avrupa Birliği üyesi ülkelerde uzun süren onaylama işlemleri nedeniyle, ancak 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ticari konular ile ilgili hükümlerin Geçici Anlaşma ile düzenlenmesi ve Geçici Anlaşmanın Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasından önce yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. 5 Aralık 1995 yılında imzalanıp 1 Nisan 1997 yılında yürürlüğe giren Geçici Anlaşma kapsamında Kazakistan Avrupa Birliği Ortaklık Komisyonu kurulmuştur¹⁹.

Anlaşmanın ayrıntılarına bakıldığında şu unsurlar dikkat çekiyor. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması metni dokuz bölümden oluşmaktadır ve önsöz ile 100 maddeyi içermektedir. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, Kazakistan Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği ve üst düzey organları arasında oluşturulan işbirliği listesinde; amaç ve

¹⁸ Avrasya Ettütleri, Sayı: 21, Kış 2002. Ankara, s. 68-69

¹⁹ Y. Razumov, "Otnosheniya s Evropeyskom Soyuzom". Panorama, No. 26, 2 Temmuz, 1999, s. 5

sivil ilişkiler alanında; ticaretten mülkiyet hakları ve ortaklık tüzüğüne, ulaştırmadan yüksek öğrenime, tarımdan yasa dışı eylemlere kadar uzamaktadır.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının süresi on senedir. Belirtilen süreden sonra Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması kendiliğinden otomatik olarak devam edecektir. Ama bunlar Anlaşmanın belirtilen süre içinde değişmeyeceğini belirtmiyor. Anlaşmanın amacı, Kazakistan'ın Pazar ekonomisine geçişinde ve ayrıca Batı Avrupa ülkeleri ile daha da yakın ilişkiler içine girmelerini sağlamaktır. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları Uluslararası Toplumun kabul ettiği insan hakları ve demokrasi kaidelerini içinde bulunduruyor. Anlaşma sadece Avrupa Birliği ve Kazakistan arasındaki işbirliği değil, ayrıca Kazakistan'a demokrasi süreci alanına da yardımda bulunmak konusunda olanak sağlıyor. Anlaşmada Kazakistan'ın normatif hukuk esaslarının Avrupa'nın hukuk esaslarına uygun olarak geliştirilmesini ve ayrıca ticaret ve yatırım yapmayı amaçları olarak önüne koyulmuştur. Anlaşma sanayi ve iki ülkenin sınırları arasındaki hizmetler alanında ekonomik işbirliğini genişletiyor. Avrupa Birliği Kazakistan'ın Pazar ekonomisine geçişinde demokratik prensip, bölgesel ve dünya topluluğuna uygun hukuki kaideler, politik ve ekonomik istikrar esasların da desteklemektedir. Bu anlamda Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması iki ülkenin gelecekteki ekonomik ve politik işbirliği çerçevesini hem iki taraflı faaliyet esasında hem de TACİS programı kapsamında Avrupa Birliğinin teknik desteğiyle sağlanmaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasında yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının genel amacı, şu şekilde belirtilebilir;

- Sıkı politik ilişkileri geliştirmek,
- Ticaret, yatırım ve uyumlu ekonomik ilişkileri oluşturmak,
- Her iki tarafın faydasına olan ekonomik, sosyal, finansal, sivil, bilim, teknolojik ve kültürel ilişkilerin temelini yaratmak,
- Kazakistan'ın demokrasisi alanına yönelen sağlamlaştırma faaliyetlerini desteklemek ve Pazar ekonomisine geçişini hızlandırmak.

Avrupa Birliği ve Kazakistan arasındaki bu Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması iki nüshadan, Kazakça ve Danimarka'ca, Hollanda'ca, İngiliz'ce, Fransız'ca, Alman'ca, İtalyan'ca, Yunanca, Portekiz'ce, hazırlanmış olup, metinlerin hepsi aynı derecede aslına uygundur.

Gümrük işlerine ilişkin olarak, kamu kuruluşlarının karşılıklı yardımlaşma protokolü on beş maddeden oluşuyor. Bunun içinde gümrük işbirliği, kullanma alanı gibi, bilgi isteme, haber verme şeklinde, çıkarılma ve taahhüt, bilgi isteminde yardımlaşma, bilgi istemeksizin yardımlaşma gibi alanları kapsıyor. Avrupa Birliği Komisyonu Kazakistan tarafının Anlaşmayı yerine getirme durumunu dikkatlice takip etmektedir. Avrupa Birliği her an Kazakistan tarafını bazı açıklamaları için ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının yerine getirilmesini sağlamak için istişareye çağırabilmektedir. Kazakistan tarafı da Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması hükmünü yerine getirmesi için Avrupa Birliği tarafını takip etmektedir. Avrupa Birliği ve Kazakistan aralarındaki çekişmeleri barışçı yolla çözmeye izin vermektedir.

Böylece, Kazakistan Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması geniş ölçülü belge durumunu almıştır. Bu belge Kazakistan ile Avrupa Birliği ilişkilerinin öngörülen esas yönünü ve işbirliği alanındaki belirlenen amaçların demokratik prensipleri ve insan haklarının çerçevesinde yerine getirilmesini izlemektedir²⁰.

IV. TACIS PROGRAMI

TACIS Programı (Bağımsızlığını Yeni Kazanan Devletlere Yapılan Teknik Yardım Programı) Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler ve Moğolistan ile Avrupa Birliği arasında uyumlu ve kazançlı ekonomik siyasal ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan bir girişimdir. Programın amacı ortak ülkelerde siyasal özgürlük ve ekonomik refah üzerine kurulu bir toplum yolundaki çabaların desteklenmesidir. TACIS bu amacı gerçekleştirmek için Pazar ekonomisine ve demokrasiye geçiş sürecini destekleyecek bilgi ve mali yardım sağlamayı hedeflemektedir. TACIS'in yürürlükte bulunduğu ilk dört yıl içinde, yani 1991 ile 1994 yılları arasında , 2.000'den fazla projenin başlatılması için toplam bir milyar 757 milyon ECU tutarında yardım sağlanmıştır. TACIS'in faaliyetleri fonların nasıl kullanılacağını belirlemek için ortak ülkelerle yakın bir işbirliği içinde yürütülür. Bu sayede TACIS fonlarının her ülkenin kendine özgü reform politikalarına ve önceliklerine uygun olması sağlanır. Daha geniş

²⁰ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 52-70

kapsamlı bir uluslararası çabanın bir parçası olan TACIS diğer yardım kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliği içinde çalışır. TACIS çok sayıda kamu kuruluşu ve özel kuruluştan elde edilen bilgileri sunarak Pazar ekonomilerinin ve demokrasilerin deneyimlerinin yerel bilgi ve niteliklerle birleştirilmesini sağlar. Bu bilgi ve deneyim, politikalarda danışmanlık hizmetleri, danışman ekipleri, araştırma ve eğitim faaliyetleri aracılığıyla hukuki ve düzenleyici çerçevelerin, kurum ve kuruluşların geliştirilmesi ve yeniden yapılandırılması, ortaklıkların, iletişim ağlarının ve pilot projelerin oluşturulması yoluyla sağlanır. TACIS, bunların yanı sıra bir katalizör işlevi de görür, yatırım öncesi ve fizibilite etütlerini gerçekleştirerek belli başlı kredi kuruluşlarından fon sağlanmasına yardımcı olur. TACIS, ortak ülkelerle Avrupa Birliği içindeki muadilleri arasında bağları geliştirerek ve kalıcı ilişkilerin kurulmasını sağlayarak demokrasinin ve pazara yönelik ekonomik ve toplumsal sistemin daha iyi anlaşılmasına ve tanınmasına katkıda bulunur. TACIS'in sağladığı fonlarda başlıca öncelik alanları kamu yönetiminde reform, devlet işletmelerinin yeniden yapılandırılması ve özel sektörün geliştirilmesi, ulaşım ve telekomünikasyon altyapıları, enerji, nükleer güvenlik ve çevrenin korunmasının yanı sıra, gıda üretiminde, işlenmesinde ve dağıtım sisteminde verimliliğin ve üretkenliğin sağlanması, sosyal hizmetler ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesidir. Her ülke bunların arasından kendi ihtiyaçlarına göre öncelikli sektörleri belirler²¹. TACIS Programı çerçevesinde 1991-1998 yılları arasında küçük ve orta ölçekli işletmeleri geliştirmek, özelleştirme ve özelleştirme programını tekrar yapmak, insan kaynaklarına yatırım yapmak projelerini gerçekleştirmek için 130 milyon dolar hibe yapıldı. Bu bile bugüne kadar Kazakistan'a Avrupalılar tarafından yapılan teknik yardımın yarısından fazlasını oluşturuyor. 2000-2002 yıllarında ek olarak 24 milyon ECU tahsis edildi. 1992 yılından beri TACIS programı çerçevesinde Kazakistan'a 120 milyon ECU para yardımı yapıldı²².

Kazakistan'daki TACIS Programı Komisyonu ülkedeki merkezi ekonomik sistemden Pazar ekonomisine geçiş sürecinde yardım etmek niyetinde ve ayrıca karşılıksız olarak işbirliğin gelişmesi için bağlantı ve ağ yapılarının eğitimi, yardımcı bilimlerde alışverişte bulunma ve toplumun her seviyesinde tecrübelerini paylaşma

²¹. "Güncel Avrupa", Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yayınları, S: 2-3, Şubat/Mart 1996, Ankara, s. 17

²² Tokayev, a. g. e, s. 267

yardım öngörmektedir. TACIS Kazakistan Hükümet ve Kazakistan'ın birkaç kuruluşlarıyla, içlerinde özel kuruluşlar, sosyal gruplar ve akademik müesseselerle işbirliği yapmaktadır. TACIS Programının çeşitli yönlü faaliyetleri Avrupa Birliği ve Kazakistan'ın uygun gördüğü planlarla belirtilmektedir. Programlar üç senelik süreçte öngörülmüyor. Birinci program 1993-1995 yılları arasında faaliyet gösterdi. Bu programın sonucu ve deneyimiyle ikinci program 1996-1999 yılları arasında yapıldı. Bu program çerçevesinde Kazakistan'a 57 milyon ECU bütçe ayrıldı. TACIS faaliyetlerinde en fazla bölgesel problemler üzerinde yoğunlaşıyor. Bu problemler içinde ilk sırayı ekolojik problemler alıyor. Aral Gölü'nün ekolojik problemi bugünlerde Orta Asya bölgesinden çıkmış olarak gözüküyor. Bugünlerde yapı bünyesindeki bölgesel müessese müdürlüklerinde Aral Gölü'nün sorunlarının çözümünde ve enformasyon sistemlerinin yönetiminin geliştirilmesinde yoğun çalışmalar yapılmaktadır²³.

A. TACIS Tüzüğü

Avrupa Birliği, SSCB ile imzalamış olduğu 18 Aralık 1989 tarihli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının 1 Haziran 1990 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni bağımsız devletlerin kurulması karşısında bu bölgeyle ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. 1990 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Roma Zirvesi sonucunda Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerde sürdürülen ekonomik reform ve kalkınma sürecine destek olmak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmelerine yardımcı olmak üzere TACIS Programı oluşturulmuştur. 28-29 Haziran 1991 tarihli Lüksemburg, 9-10 Aralık 1991 tarihli Maastricht ve 25-27 Haziran 1992 tarihli Lizbon Zirvelerinden sonra ise eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesine özen gösterilmiştir.²⁴

15 Temmuz 1991 tarihli 2157/91 sayılı Konsey Tüzüğü ile programın ilkeleri belirlenmiş ve Komisyon programının sürdürülmesinden sorumlu kılınmıştır. Avrupa Birliği bütçesinden finanse edilmekte olan TACIS programının sürdürülmesinden 1993-

²³ J. M. Medeubayeva, *Evropeyskaya İntegratsiya i Prava Çeloveka*, Almatı 1998, s. 146-151

²⁴ Avrasya Etütleri, Sayı 21, Kış 2002, Ankara, s. 61-62

1994 yıllar aralığında Komisyonun “Dış Ekonomik İlişkiler” Müdürlüğü sorumlu olmuştur. Bu Tüzükte üç amaca yönelik program hazırlanmıştır. İlk alanda yiyecek maddelerin ayarlanması, yani bu alanda Kazakistan hükümetine, yiyecek maddeleri çıkartan şirketlere organizasyon ve modernleştirilmesi konusunda yardım sağlamak hedeflenmiştir. İkinci alanda kadroların hazırlanması konusunda, yani hükümet organlarının yönetiminde ve sosyal ve eğitim alanlarında yardıma bulunma öngörülmüştür. Son olarak enerji alanında işbirliği, yani enerji tasarrufu konusunda yardım etmek ve elektro enerjinin etkili ve yerinde kullanmasına yardım etmek gibi alanları kapsamaktadır²⁵.

Günümüzde TACIS Programının sürdürülmesinde Komisyonun “Dış İlişkiler” Müdürlüğü (Common Service for External Relations (SCR)) sorumludur. SCR Avrupa Birliği’nin yapmakta olduğu programların uygulanmasını gözetmektedir. Üstelik, Komisyonun SCR birimi yardım programlarının denetlenmesinden sorumludur²⁶.

TACIS konusunda 1991 tarihli tüzük yerine, 1993 yılında 2053/93 sayılı yeni Konsey Tüzüğü kabul edildi. Yeni Tüzükte “Demokrasinin Güçlendirilmesi” gibi siyasi konulara ağırlık verilmiş ve üç yıllık “Belirleyici” programları (indiative) başlatılmıştır. Bu Tüzükte ayrıca ekonomik reformlara ve yeni Bağımsız Devletlerin ekonomilerinin yapılandırılması konusunda yardım sağlanması kararlaştırılmıştır²⁷.

1996 yılında TACIS Programı konusunda 1279/96 sayılı yeni Konsey Tüzüğü kabul edilmişti. Yeni Tüzükte Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının ve demokrasi, insan haklarına saygı gibi konuların önemi vurgulanmıştır. Bu Tüzüğün geçerlilik süresi 31 Aralık 1999 tarihinde sona ermiştir.

2000-2006 yılları arasını kapsayan 99/2000 sayılı yeni Tüzükle gelecek yedi yıllık süre için toplam 3,138 milyon EURO dolayında mali yardım verilmesi öngörülmüştür.

Son TACIS Tüzüğü, Komisyonun kendi içinde ve ilgili taraflarla yapılan danışma ve görüş alış veriş sonucu yapılmıştır. Örneğin, bu amaçla çeşitli hükümetler dış örgütler (NGO), akademisyenler ve ortak devlet temsilcileriyle Almatı, Tibilisi, Moskova ve Kiev’de görüşmeler yapılmıştır. Kısacası, yeni Tüzük önceki dönemlerin

²⁵ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 191-195

²⁶ http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/comm/external_relations/ceeca/tacis/an_report_en.pdf

²⁷ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 42

tecrübesi tahlil edilerek yapılmıştır. Bunun sonucunda birtakım değişiklikler öngörülmüştür. Örneğin, TACIS Programı kapsamında her bir ortak ülkeyi ona özgü bir programın benimsenmesi; Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları amaçlarının yerine getirilmesinin desteklenmesi; özellikle bölgesel düzeyde ve spesifik nitelikli yatırımların yapılmasının teşvik edilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur²⁸.

Bununla birlikte, açık piyasa ekonomilerinin geliştirilmesi ve demokrasinin kurumsallaşması konularında olduğu gibi, bunlar TACIS Programının başlıca hedefleri olarak benimsenmiştir.

Yeni 2000 tarihli TACIS Programı Tüzüğü, program çerçevesinde işbirliği yapılacak konuları şöyle belirlemiştir;

- Kurumsal, hukuki ve idari reformlar;
- Özel sektör ve ekonomik gelişme;
- Altyapı sistemlerinde ve toplumda yaşanan değişimlerin etkileri;
- Çevreyi koruma;
- Kırsal bölgelerde ekonomi;
- Nükleer güvenlik.

Yeni Tüzükte taraflar arasındaki işbirliğinin karşılıklı bir süreç olduğu fikrinden hareket edilmektedir. Bu nedenle, “talep eksenli” (demand-driven) bir programdan “diolog eksenli” (diolog-driven) bir programa geçilmesi istenilmektedir. Ayrıca bölgesel ve sınır aşırı işbirliğinin önemi vurgulanmaktadır²⁹.

B. TACIS Programı Bütçesinin Kaynağı

TACIS Programının fonları Avrupa Birliği’nin genel bütçesi içinde oluşturulmakta ve bu bütçenin kurallarına göre işlemektedir. Bütçe her yıl, Avrupa Birliği Parlamentosu ile Avrupa Birliği Konseyi tarafından belirlenir. Her yıl TACIS’e genel bir ödenek ayrılır ve bu para, nüfus, Gayri Safi Milli Hasıla ve reform sürecini yaratmadaki kararlılık gibi nesnel ölçütlere göre ülkeler arasında bölüştürülür. Bu

²⁸ TACIS Annual Report 1998. Brussels: Commission, s. 8

²⁹ http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/comm/external_relations/ceeca/tacis/an_report_en.pdf

ödenek Avrupa Komisyonu tarafından kararlaştırılır. Avrupa Birliği bugüne dek 1,8 milyar ECU tutarında fon tahsis ederek TACIS aracılığıyla Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletlere verilen toplam “know-how” yardımının yüzde 27’sini sağlamıştır³⁰.

Avrupa Birliği, TACIS Programından ve fonlarından sadece üye ülkeler değil, aynı zamanda eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile tarihi, coğrafi ve ekonomik bağları olan Akdeniz firmalarının da faydalanma olanağı mevcuttur. Avrupa Topluluğunun eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerine teknik yardımlarına ilişkin TACIS Programına üçgen operasyonlar yoluyla Türkiye’nin de katılmasına imkan veren yeni yönetmelik, Avrupa Topluluğu Dışişleri bakanlarının 19-20 Temmuz 1993 tarihinde düzenlenen Konsey Toplantısı’nda kabul edilmiştir. TACIS Programında belirtilen öncelikli projelerden sadece TACIS kapsamı içinde yer alan ülkelere müracaat edenler yararlanabilmektedir. Bütün proje başvurularının bu ülkelerdeki TACIS Koordinasyonu Birimlerine yapılması zorunludur. Projeler Avrupa Birliği tarafından onaylandığı takdirde ihale aşamasına gelmektedir.

Bugüne kadar Türkiye ile TACIS arasında somut olarak yapılan tek işbirliği Bölgesel Banka Eğitim Merkezi (The Regional Bank Training Center-RBTC)’nin kurulması faaliyetidir. Avrupa Birliği, Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası ve Türkiye’nin birlikte finansmanını sağladığı Orta Asya’ya yönelik Bölgesel Banka Eğitim Merkezi TACIS-Türkiye (Türkiye’den Hazine Müsteşarlığı ve Bankalar Birliği iştirak etmektedir) arasındaki tek ortak faaliyettir. Söz konusu faaliyet, taraflara 1,5 milyon ECU’luk bir maliyet getirmektedir. RBTC, Taşkent’te bir vakıf kurmuş ve bu vakıfın Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ı kapsaması kararı alınmıştır. RBTC’nin amacı bölgesel bankacılığın eğitim gereksinimlerini, finanssal olarak kendi kendine yeten bir eğitim merkezi kurarak karşılamaktadır³¹.

C. TACIS Programı Çerçevesinde Öngörülen Programlar

³⁰ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Sayı 2-3. Şubat/Mart 1996, Ankara, s. 17

³¹ Avrasya Dosyası, S:37, Temmuz 1995, Ankara, s. 7

TACIS Programı çerçevesinde iki önemli alt program mevcuttur. Bu iki program TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru) ve INOGATE (Interstate Oil And Gas Transport to Europe-Petrol ve Gazın Avrupa'ya Uluslararası Nakli)'dir. Bu noktada Türk Cumhuriyetlerine yönelik olan bu iki TACIS Programını daha da yakından incelemek gerekir³².

1. TRACECA Programı

Avrasya için önemli olan TRACECA taşımacılık alanının kurulmasına Kazakistan'ın katılması stratejik olarak çok büyük öneme sahiptir. Bu projenin gerçekleşmesi için Orta Asya, Asya ve Kafkasya halklarına çok büyük bir sorumluluk düşüyor. Bu projenin amacı içinde yer alan alanlar demiryolu, karayolu ve Karadeniz ile Hazar Denizi'ndeki limanlardır. Kazakistan'ın TRACECA Projesine katılması demek, Kazakistan'ın Avrupa, Kafkasya ve Yakın Doğu ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerin daha da gelişmesine yardımcı olması demektir. Bununla birlikte, Kazakistan üzerinden yapılacak olan yük nakline taşıt çıkarma alanında ve turistik alanlara yatırımları daha da büyük ölçüde çekebilecektir. Bu projeyi gerçekleştirmek için tarafların çok büyük güç harcamaları lazımdır³³.

TRACECA Projesi, 1993 yılı Mayıs ayında Brüksel'de beş Orta Asya ve üç Kafkasya devletinin ticaret ve ulaştırma bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen konferansta belirlenmiştir. Bu konferansta, Avrupa'dan batı-doğu istikametinde Karadeniz üzerinden, sonra Kafkasya ve Hazar Denizinden Orta Asya'ya kadar varan ulaştırma koridorunun geliştirilmesi için Avrupa Birliği'nin TACIS Programı çerçevesinde uluslararası bir teknik yardım programı oluşturması kararlaştırılmıştır. Söz konusu program, Avrupa Birliği'nin bu devletlere yönelik global stratejisinin bir parçasıdır ve aşağıdaki hedefleri gözetmektedir.

- Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Avrupa ve Dünya pazarlarına alternatif ulaştırma güzergahları aracılığıyla giriş kabiliyetlerini arttırarak, bunların politik ve ekonomik bağımsızlığını desteklemek;

³² Politika i İnteresi Mirovih Derjav v Kazahstane. Almatı 2002. s. 110

³³ K. Tokayev, a. g. e, s. 116

- Cumhuriyetler arasında bölgesel işbirliğinin daha da geliştirilmesini teşvik etmek;

- TACIS Programının TRACECA Programını, uluslararası finans kuruluşlarının ve özel yatırımcıların bu devletlere yatırım yapmasını teşvik etmek için katalizör gibi kullanmak;

- TRACECA güzergahının Trans-Avrupa Şebekeleri ile bağlantısını yapmak.

1998 yılının Mayıs ayına kadar TRACECA Programı, teknik yardım konusunda 22 araştırma (30 milyon ECU) ve altyapının imarına yönelik 5 yatırım projesini (20 milyon ECU) finanse etmiştir.

Program kapsamındaki ülkeler açısından TRACECA Projesi, geleneksel ve çok yoğun olan Moskova güzergahına ek olacak ve Avrupa'ya alternatif ulaştırma koridoru oluşturulması için stratejik önem taşıyacaktır.

Program şu aşamada, rekabet gücü düzeyinde transit harcı ödemelerini desteklemek; ulaşım araçlarının sınırları en kolay şekilde geçmesine olanak sağlamak; katılımcı devletler arasında ticaret prosedürünü basitleştirmek ve gümrük alanında işbirliğini iyileştirmek hakkında mutabakata varan hükümetlerin daha yoğun işbirliğine ve diyaloglarını genişletmelerine neden olmuştur. Diğer taraftan, büyük hacimli yüklerin TRACECA güzergahı üzerinden gönderilmesi yolunda anlaşma sağlanmış ve bu koridorun Asya'dan Avrupa'ya en kısa, hızlı ve ucuz yol olduğu vurgulanmıştır. Program çerçevesinde gerçekleştirilen teknik yardıma IMF, EBRD ve Dünya Bankası tarafından da katkı sağlanmıştır. EBRD bu güzergahta bulunan liman, demiryolu ve karayolları projeleri için 200 milyon dolar, Dünya Bankası ise 50 milyon dolar tutarında mali yardım yapmıştır.

8 Eylül 1998 tarihli Bakü Deklarasyonunda, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaştırma koridorunun Avrupa, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi ve Asya bölgeleri arasında işbirliğini geliştireceği ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olacağı vurgulanmıştır.; Bakü Konferansı sırasında TRACECA'nın geliştirilmesine dair Esas Anlaşmanın imzalanmasının Avrasya entegrasyonuna önemli bir katkı sağlayacağı ve bölge ülkelerinin kalkınmasını olumlu yönde etkileyeceği belirtilmiş; Projenin gerçekleştirilmesi için Hükümetlerarası Komisyonun Sürekli Sekreterliğinin Bakü'de

kurulması ve Avrupa Birliği desteği ile sürdürülen çabaların KEİT ve ECO ile işbirliği halinde devam ettirilmesi gereği ve diğer konular düzenlenmiştir.

Merkezi Asya'dan başlayarak Kafkasya'dan geçen ve Karadeniz'e ulaşan, buradan ise Trans-Avrupa Şebekeleriyle bağlanan TRACECA'ya bir uluslararası ulaşım şebekesi olarak ilgi gittikçe artmaktadır. Avrupa Birliği tarafından bu projeye büyük önem verilmekte ve Avrupa'ya enerji transferini öngören INOGATE Projesiyle birlikte öncelik tanınmaktadır. Özellikle, Azerbaycan'ın TRACECA çerçevesindeki önemli konumu, Bakü-Süpsa ve Bakü-Ceyhan petrol boru hatları anlaşmalarının INOGATE çerçevesinde desteklenmesinden sonra daha da güçlenmektedir. Konunun daha net olarak anlaşılması için INOGATE Projesine bakmak gerekir.

2. INOGATE Projesi

INOGATE Projesi, Avrupa Birliği'nin eski Sovyetler Birliği için öngördüğü teknik yardım çerçevesinde esas bölgesel program olarak gerçekleştirilmektedir. Programın hazırlığı 1995-1997 yılları arasında yapılmış, daha sonra bazı Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. INOGATE Programının esas hedefleri, Yeni Bağımsız Devletlerin aşağıdaki konularda çabalarını desteklemekten ibarettir:

- Bölgesel gaz ulaştırma sisteminin, petrol ve petrol ürünlerinin nakli sistemlerinin yeniden yapılanması, geliştirilmesi ve yeniden modernizasyonu;
- Hazar Denizinden ve Merkez Asya bölgelerinden Avrupa ve Batı pazarlarına karbonhidrat nakli için alternatif yolların belirlenmesi.

Bu hedeflere ulaşılması ve programın tam olarak uygulanması için TACIS çerçevesinde şu alanlarda yardım yapılmaktadır:

- Yenilenme, geliştirilme ve modernizasyon konularında öncelikli projelerin tespiti ile birlikte bunların gerçekleştirilme ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından finanse edilebilme olanaklarının araştırılması;

- Yönetici kadronun çağdaş gaz nakli sistemleri, yönetim ve organizasyon konularında eğitilmesi;

- Uluslararası standartlar ve Avrupa Enerji Şartı ilkeleri çerçevesinde, istikrarlı bölgesel ihracat pazarlarının oluşturulması için hukuki düzenlemelerin hazırlanması;

- Çevrenin korunmasına ilişkin çağdaş teknolojik yöntemlere uygun olarak sınır bölgeleri altyapısına yatırım yapılmasının sağlanması.

Program çerçevesinde, Avrupa Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu, Merkez Doğu Avrupa Ülkeleri ve Türkiye dahil 50'ye yakın ülke işbirliğinde bulunmaktadır. INOGATE'nin önemli bir kısmını da kurumsal konular oluşturmaktadır. Program doğrultusunda yapılan esas hukuki düzenleme, "petrol ve gazın uluslararası nakli sisteminin kurulmasına ilişkin kurumsal temeller hakkında çerçeve anlaşma"dır. Bu Anlaşma, hem Avrupa Enerji Şartı'nın hükümleri, hem de Avrupa Birliği'nin Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile yapmış olduğu Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın ilgili prensipleri uyarınca hazırlanmıştır.

INOGATE çerçevesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarına önemli bir yer ayrılmış ve bu alanda yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlar hem mevzuat, hem de teknoloji konularını kapsamıştır. 1999 yılına kadar Azerbaycan ve Kazakistan'da enerji sektörüne ilişkin hukuki düzenlemeler hatlarının güvenliğine ilişkin hükümleri de içermektedir. Bu düzenlemelerin yapılmasında, Avrupa Enerji Şartı'na uygunluk açısından Avrupa Birliği uzmanlarının önemli katkısı olmuştur.

8 Aralık 1998 tarihinde Brüksel'de INOGATE Programına katılan ülkelerin toplantısı yapılmış ve Azerbaycan'ın hem Bakü-Süpsa, hem de Bakü-Ceyhan petrol boru hatları projelerini destekleyici kararlar alınmıştır. Diğer taraftan, Kazakistan petrolünün Hazar Denizi-Bakü-Batumi (Gürcistan) güzergahıyla nakli öngörülmüştür.

Bakü-Süpsa hattının 1998 yılından beri uygulanmasında ve Bakü-Ceyhan hattına ilişkin 1999 yılı sonunda anlaşma yapılmasında, INOGATE çerçevesinde alınan kararların Avrupa Birliği desteğini yansıtmaları itibarıyla olumlu etkisi olmuştur³⁴. INOGATE Projesinin başlamasıyla birlikte 1997-2001 yılları arasında 50 milyon EURO civarında bir para harcanmıştır. INOGATE Programı Kazakistan için çok büyük önem

³⁴ Avrasya Etütleri, S: 21 Kış, 2002. Ankara, s. 64-68.

taşımaktadır. Çünkü Kazakistan sadece petrol ve doğal gaz üretmekle kalmamaktadır, Kazakistan'ın bölgesi petrol nakli için de kullanılmaktadır³⁵.

V. İLİŞKİLERİN TÜRKİYE EKSENİNDEN ETKİLERİ

Avrasya'nın ortasında yer alması dolayısıyla Türkiye, Asya ve Orta Doğu ile Avrupa arasında bir bağlantı merkezi konumundadır. Türkiye devlet politikası olarak ise Batı Avrupa ile bütünleşmeyi amaçlamış ve bu bağlamda özellikle II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da kurulan siyasi alanda Avrupa Konseyi, savunma alanında NATO ve ekonomik alanda OECD gibi örgütlerin üyesi olmuş, Avrupa Topluluğu ile de nihai hedefi tam üyelik olan bir ortaklık ilişkisi başlatılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin, Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin dünya devletleri topluluğuna entegrasyonu açısından jeopolitik önemi artmıştır. Türkiye bölge ülkeleriyle dil, kültür ve tarihsel bakımdan yakın bağlara sahiptir. Bu bölgeye yönelik bir batı stratejisinin çizilmesi ve uygulanmasında Türkiye gibi laik, demokratik, serbest piyasa ekonomisini benimsemiş, hem bölge, hem de Avrupa ile özel bağları olan bir ülkeye ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, eğer Türkiye Avrupa'dan dışlanırsa, söz konusu ülkelerin dünya ile entegrasyonunda Batı ile işbirliği hususunda daha isteksiz davranacaktır.

Avrupa Birliği'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikasında, Türkiye'den İspanya tecrübesinde olduğu gibi yararlanmak istediği de düşünülebilir. Geçmişte Avrupa Birliği Latin Amerika ilişkileri açısından bu tür bir köprü rolü İspanya için düşünülmüştü. Avrupa Birliği ile Latin Amerika arasındaki ilişkilerde İspanya'nın varlığı iletişimin kolaylıkla sağlanabilmesi açısından bazı avantajları da beraberinde getirmişti. Avrupa ve Latin Amerika firmaları özellikle ticari ve ekonomik amaçlarla bu stratejiyi kullanmışlardı.

Diğer taraftan, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Hazar Denizi havzasından Avrupa'ya enerji transferini öngören INOGATE ve Avrupa-Kafkasya-Asya ulaştırma koridorunu tasarlayan TRACECA Projelerinin gerçekleştirilmesinde Avrupa Birliği için büyük önem kazanmaktadır. Nitekim, 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan

³⁵ İbrashiev. Ensebayev. a. g. e. s. 202

AGIT Zirvesi sırasında Bakü-Ceyhan petrol boru hattı Anlaşmasının imzalanmasında, daha önce INOGATE çerçevesindeki Avrupa Birliği desteğinin de katkısı olmuştur. Bu bağlamda, Doğu-Batı petrol ve doğal gaz şebekelerinin bütünleşmesini hedefleyen INOGATE'ye Türkiye'nin tam katılımını sağlayan Şemsiye Anlaşma, Avrupa Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu üyesi Günter Verheugen'in 8-10 Mart 2000 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanmıştır. Türkiye'nin katılacağı INOGATE Projeleri, bir yandan Türk pazarına petrol ve doğal gaz sunumunun güvenliğini sağlamaya, öte yandan mevcut şebekeler ile Kafkaslar, Orta Asya, İran ve Rusya üzerinden kurulacak yeni şebekeler aracılığıyla, doğal gaz ithalini artırmaya yönelik olacaktır. Ayrıca, Türk Devletlerinin Zirve Toplantılarında TRACECA Projesi konusunda yapılacak işbirliği ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, 8-9 Nisan 2000'de Bakü'de yapılan VI. Zirve toplantısında kabul edilen Ortak Bildiride bölgenin geleceği bakımından TRACECA'nın önemi özel olarak vurgulanmıştır³⁶.

VI. AVRUPA BİRLİĞİ VE KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE EKOLOJİK SORUNLAR

Bazı içsel Avrupa Birliği sorumluluklarının uluslararası içermeleri vardır. Bunlardan en belirgin olanları, hiç kuşkusuz, çevrenin korunması ve sürdürülebilir gelişmedir. Bir büyük öncelik, eski Sovyetler Birliği'ndeki nükleer güvenliğin sağlanmasıdır. Bu konu, 1999 yılında 23 milyon Euro tutarında ödenek ayrılmış olan özel bir TACIS Programı yoluyla ele alınmaktadır. Bu fonlar, çeşitli biçimlerde teknik ve pratik yardım sağlamak için kullanılmaktadır³⁷.

20'nci yüzyılın son otuz yılında insanlar bir sürü ekolojik problemlerle karşı karşıya kaldılar. Ekolojik sorunlar her zaman var olmuştur ve devam etmiştir, ama günümüzdeki ekolojik sorunlar global ve felaket sınırlarına yaklaşmıştır.

Son zamanlardaki bu ekolojik problemler olağan üstü şiddetlendi, ulusal ve bölgesel alanları aşarak tüm insanlara karşı global şekli kazandı. Çünkü doğadaki bu şiddetli değişiklikler insanların sağlığını olumsuz olarak etkilemektedir. İklim ve

³⁶ Avrasya Etütleri, S: 21, Kış 2002, Ankara, s. 73-74

³⁷ <http://www.deltur.cec.eu.int/ab-dunya-dis.html>

coğrafi özellikler ve Orta Asya bölgesindeki ekolojik sorunlar insanların ve toplumun sadece bölgesel değil, dünya çapında da işbirlik yapmaları için tesir edici unsuru oluşturuyor. Esas olarak bu bölgede doğaya zarar veren alanlar tarımcılık ve şu anki gelişmiş üretim teknolojileridir.

Kazakistan'daki mevcut ekoloji durumu şöyle belirtebiliriz, doğanın olumsuz koşulları ülkede iyi bir neticeye bağlamak değil, insanların hayatını da olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkedeki toprağın dörtte biri endüstri ve tarımcılığın askeri poligonların tahrip edici etkileriyle kullanılamaz hale geldi. Çölleşme sonucu aşağı yukarı yarıya yakın otlak yerleri ve sulanan toprağın yüzde 75'i tuzlanmaya maruz kaldı. Kazakistan'ın ayrı bölgelerindeki yaşam süresi gelişmiş ülkelere nazaran 15-20 yıl kısaldı. Kazakistan Sovyetler Birliğinden büyük oranda ekolojik problemleri miras olarak aldı; bunlar tabiatı koruma faaliyetleri için geç kalınan ve sınırlı ölçüde olan kaynakların ve bazı ekolojik problemler ise halktan gizlenen problemlerdir. Bir bütün olarak ekolojik durum hem Orta Asya bölgesinde, hem de Kazakistan'da kritik noktadadır. Bunların en önemli sebepleri sanayi, tarımsal, taşıt araçları ve demografik olarak doğa ortamına yüklenmesidir. Genellikle Kazakistan ve Orta Asya'daki ekolojik problemler birbirine benzemektedir. Bölgedeki en önemli problemleri şöyle belirtebiliriz: en büyük ve iri bölgesel sanayi kompleks alanlarındaki doğayı koruma problemleri; Aral Denizi problemi ve Aral bölgesi alanlarında su rezervlerinin korunması ve akıllı kullanılması; tarım sanayii alanlarındaki ekolojik problemler; tabii suların sanayi atıklar ve madeni gübrelerle kirlenmesi; bitkisel ve hayvan aleminin yeniden üretimindeki güvenlik problemleri; koruluk ve Milli Parkların genişletilmesi gibi problemlerdir. Ama Kazakistan'a özgü ekolojik sorunlar mevcuttur, bunların içinde en ciddi olanı Aral Denizindeki su seviyesinin alçalması ve Semipalatinsk nükleer bölgesindeki radyoaktif kirlenmeler ve hem Hazar Denizinin su seviyesinin yükselmesi hem de bu bölgedeki kirlenmelerdir.

Bu oluşan durumlardan çıkış yolu sadece bütün ülke ve halkların yardımlarıyla birlikte olabilir. Ayrıca, ülkedeki ekolojik duruma sadece ülkenin iç meselesi olarak bakılmaması gerekiyor. Dışarıdan çok büyük yardımlar gerekiyor ve Orta Asya bölgesi ülkelerinin gecikmeden bu problemler karşısında önemli adımlar yapmaları ve gecikmemeleri gerekiyor. Bu sorunlardan en önemlisi toplumsal olarak gelecek nesillere

karşı sorumlulukların bilinmesidir. Bu sorunların olumlu yönü Avrupa Birliği'nin sıkı olarak Kazakistan halkının hareketlerini bilinçli olarak yaptığı desteği ve uzun vadedeki yararlı planlarıyla oluşturuyor. Çevre Avrupa Birliği için en önemli ve en başta gelen problemlerden biridir. Avrupa vatandaşlarının onda sekizi gerekiyorsa ekolojik sorunlarla savaşmada hayat düzenini değiştirebileceğini belirtmektedirler. Ayrıca, Avrupalıların çoğu Avrupa Birliği hukukunun temiz havayı bozanlara karşı daha sert kanunların uygulanması gerektiğini belirtiyorlar. Avrupa Birliği'nin en önemli prensiplerinden biri doğayı koruma alanlarında genel politikası Avrupa Birliği'nin kurulması anlaşmasındaki 130 r-t maddesinde yerleştirilmiştir ve şunlardan oluşmaktadır.

- Çevrenin iyileştirilmesi ve korunması;
- İnsan sağlığının korunması;
- Tabii kaynakların bilinçli ve akıllı kullanılması;
- Hem bölgesel, hem de dünya çapındaki ekolojik sorunların çözümüne karşı faaliyetlerin hazırlanması.

Bu prensipler Kazakistan ve Orta Asya'daki ekoloji ve çevrenin korunması alanında Şubat 1992 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerarası ekolojik komisyonu tarafından kabul edilen politik prensiplere benzemektedir.

Ekolojik sorunları kaldırmaktan ziyade, bu sorunları önceden alınan tedbirlerle ve uyarılarla daha da ucuza mal olunacağı düşünülmektedir. Kazakistan'daki ekolojik sorunlarının çözümü Avrupa Birliği için en önemli ve ilk önce yapılması gereken işlerden biri sayılmaktadır. Kazakistan'ın ekolojik alanlarındaki öncülükleri arasında programların finanse edilmesi ve belirleyici programlarda yer almasıdır.

Kazakistan'ın Ekoloji ve Tabii Kaynakları Bakanlığı uluslararası desteklerin yardımıyla Kazakistan'ın sabit olarak gelişmesi için ekolojik problemlerine karşı Milli proje hazırlandı. Bu proje çerçevesinde ekolojik problemler ve sağlığı ne kadar tehdit ettiğine karşı, çevrenin korunması ve ekonomik gelişmeyi analiz etti. 2000-2003 yılları arasındaki belirleyici programın en önemli amacı Kazakistan'ın ekoloji alanında kabul ettiği Milli projenin gerçekleştirilmesi ve uzun vadeli perspektiflerin belirlenmesidir. Ayrıca TACIS Programı çerçevesinde Aral Denizi sorununun çözümünde ve Semipalatinsk Nükleer denemelerin rehabilitasyonu için teknik ve finans yardımı

almaktadır. Ayrıca, Almatı şehrinin hava kirliliğine karşı bir program uygulanmakta ve BM-350 reaktörünün Aktau şehrine taşınması programları desteklenmektedir. Bu projenin tutarı 2 milyon Euro civarındadır³⁸. Şimdi Aral Denizi ve Semipalatinsk bölgesindeki ekolojik problemleri inceleyelim.

A. Aral Denizi ve Su Krizi

Sovyetler Birliğinin dağılması ve beş Orta Asya Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanmasından sonra benzer çevre sorunlarıyla karşılaşıldı. Sovyetler Birliği döneminde çevresel sorunlara çok az önem verilmişti ve bağımsızlıktan bu yana bu devletlerin yönetim birimleri en çok ekonomik ve siyasi istikrar sorunları ile meşgul olmuştur. Geçtiğimiz yıllar içerisinde yavaş da olsa bölge UNEP, USAID, TACIS, Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi yabancı örgütlerin dikkatini çekmiştir. Bu tür uluslararası kurumların girişimleri yoluyla bölgenin daha detaylı bir çevresel değerlendirilmesinin yapılması mümkün olmuştur.

Bölgeyi etkileyen çevre sorunları devlet sınırları ile kısıtlı olmayan sınırı aşan sorunlar olarak değerlendirilmiştir. Daha önce içsel olarak değerlendirilen konular artık uluslararası hale gelmiştir. Ancak Sovyet hükümeti resmi dokümanları gün ışığına çıktıktan sonra, insanlar Kazakistan'ın Semipalatinsk bölgesindeki nükleer denemelerden Aral Denizinin kurumasından ve Orta Asya'nın çölleşmesinden haberdar oldu. Daha önceki endüstriyel, tarımsal ve nükleer etkinliklerinin sonucunda, SSCB ardında ciddi şekilde zehirlenmiş ve kirlenmiş bir çok bölge bıraktı. Bunların biri de Aral Denizidir. Dünyadaki en büyük dördüncü iç deniz olan Aral Denizi, asıl büyüklüğünün üçte birine inip, iki küçük denize ayrılmıştır. Eğer hiçbir önlem alınmazsa, 2015 yılında tamamen yok olacağı tahmin edilmektedir. Aral Denizinin kuruması Sovyet dönemi sulama politikalarının sonucudur. Özellikle Özbekistan'da pamuk üretimi için Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin sürekli kullanımı sonucu, Aral Denizi sularını yenileme imkanından yoksun kalmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre eski Sovyetler Birliği'ndeki tüm yüzey sularının yüzde 90'ından fazlası Sir Derya ve Amu Derya nehir sistemlerinde toplanmıştır. Bugün Kazakistan'daki tarım ise üçte biri

³⁸ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 217-220

sulamaya dayanmaktadır. Eko-sistemin bozulmasının iklimsel değişikliklere yol açtığı ve tüm bölgede sağlığın bozulmasına yol açtığı düşünöldüğünde, bu bir ciddi güvenliğ tehdididir. Aral Denizi sınırları Özbekistan ve Kazakistan'ı kapsamakta olsa da tüm Orta Asya Cumhuriyetleri Aralın tahribinden etkilenmektedir. Limanlar kıyı çizgisinde artık kilometrelerce uzak olduğundan ve diğer kimyasallar denizi ve canlıları kirlettiğinden, Aral Denizi çevresindeki balıkçılık endüstrisi yok olmaktadır. Ayrıca, buharlaşan denizden etrafa dağılan tuz oranı ile toprağın tuzlanma oranı yüzde 44'e ulaşmıştır. Güçlü rüzgarlar yılda yaklaşık 15-20 ton tuzla karışık toprağı kuru deniz yatağından alıp, doğal ortamı ve halkı tehdit eder şekilde Aral Denizi bölgesine saçmaktadır.

Bu çevresel değişmeler anemi, tüberküloz, hepatit ve akciğer ile yemek borusu kanserlerine maruz kalan yerel halkta sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Bölgenin en fazla zarara maruz kalan yeri Özbekistan'ın kuzeybatısında özerk bir cumhuriyet olan Karakalpakistan'dır. Bölgedeki bebek ölüm oranları her 1000 bebekte 110 ölüm olarak dünyadaki en yüksek oranlardan birine ulaşmıştır. Çevre tahribatı sonucu oluşan tarım ve balıkçılık sektörlerindeki kayıplar yıllık 600 milyon dolar olarak hesap edilmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve yerel halkın yıllık yüzde 3 oranında artışlarıyla katmerleşen ekonomik kaos suç oranlarında artışa, çevre göçüne ve sosyal, etnik gerilimlere yol açmıştır.

Tüm çözümler Orta Asya devletleri arasında işbirliğini gerektirmektedir, ancak bunun güç olduğu görölmektedir. Bağımsızlık sonrası, su konusundan sorumlu bakanlar Sovyet ilkelerine uymayı kararlaştırmış ve Orta Asya'da su dağıtımından sorumlu bir Devletlerarası Su Koordinasyon Komisyonu (ICWC) oluşturmuşlardır. 1992'de Dünya Bankası ve diğer uluslararası örgütlerin katılımıyla, beş cumhuriyet Aral Denizi ve deltalarına suyun taşınması üzerine bir anlaşma imzalamışlar ve aynı zamanda da anlaşmayı uygulayacak olan Aral Denizi havzası sorunları ile ilgili bir Devletlerarası Konsey kurmuşlardır.

1994 yılında bu Devletlerarası Konsey her bir ülkenin GSMH'sının yüzde 1'i oranında katkıda bulunacağı Aral Denizi için uluslararası Fon (IFAS) oluşturmuşlardır. IFAS altında ICWC adıyla kurulan Konsey son haliyle sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (SDC) olarak bilinmektedir. Resmi anlaşmaya rağmen, eylemler ve Aral

Denizinin korunmasına tahsis edilen fonlar sınırlı kalmıştır. Bölgesel işbirliğinin yetersizliğinin yanı sıra, bir başka sorunda çevreye ait mal ve hizmetlerin hiçbir temel hakka sahip olmayan bedava mallar olarak görüldüğü Sovyet döneminde sürdürülen politikanın devam etmesidir. Gizlilik yönündeki eğilim ve su sistemi altyapısının bozulması ile beraber bu faktör bölgede herhangi bir gelişmeyi önleyici nitelikte görülmemektedir. Bununla beraber geçtiğimiz yıllarda uluslararası çabalar aşırı sulama nedeniyle ortaya çıkan ekolojik tahribatın tersine çevrilmesi yönünde olmuştur.

Aral Denizi ile ilişkili sağlık ve çevre sorunlarının çözümü konusunda pek çok konferans düzenlenmiştir. Ancak, Orta Asya devletlerinin işbirliği konusunda etkin olmamasından dolayı konsensüs oluşturma yolundaki çabalar başarısız olmuştur. Özbekistan ve Türkmenistan ekonomileri ağırlıklı olarak pamuk üretimine bağlı kalmaya devam ettikçe bu türlü bir konsensüsün oluşması oldukça güç gözükmektedir. Buna ek olarak, en büyük hatalardan biri de uluslararası örgütlerin yabancı ülkelere kendi deneyimlerini uygulama yönündeki eğilimler olmuştur. Bununla beraber, uygun şekilde eğitilmiş personel yokluğu, kötü idare ve fonların yetersizliği de önemli bir sorun oluşturmaktadır.

B. Nükleer Deneme Sonrası Semipalatinsk

Kazakistan'da Semipalatinsk, komşu devletler Çin, Hindistan ve Pakistan'daki nükleer denemeler, Orta Asya devletlerini tehdit eden bir başka çevre konusudur. Radyoaktif zemindeki değişimler üzerine toplanan belirli veriler, hava koşulları ve diğer çevresel faktörler bölgedeki nükleer denemelerin dramatik etkisini göstermektedir. 1980'lerin sonunda, "Nevada-Semipalatinsk" çevre grubunun oluşturulmasıyla ve bu grubun ABD'deki lobi çalışmaları sonucunda, Semipalatinsk bölgesi üzerine medyanın dikkati çekilmiştir. Uluslararası düzeyde medya ilgisi sınırlı olsa da, Orta Asya devletlerini harekete geçirmeye zorlayacak şekilde bölgesel ve ulusal düzeyde medyanın ilgisi artmaktadır. 1991'deki bağımsızlıktan bu yana Kazak Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Bilim Bakanlığı ve Atom Enerji Ajansı ile işbirliği içinde bir dizi değerlendirme yapmış ve bölgedeki nükleer deneme bölgelerinin ekonomi, çevre ve sağlık ile ilgilerini gözlemlemek amacıyla pek çok çalışma yürütülmüştür. Ancak, şu

anki koşulların bütünsel değerlendirmesi önünde kısıtlayıcı bazı engeller bulunmaktadır. Sovyetler döneminde, her düzeyde nükleer denemelerin genel etkilerinin yer almadığı, her sektörle ilgili istatistiklerin tutulduğu bilgiler toplanmaktaydı. Bu yüzden, yerel nüfus ve yerel çevre üzerinde denemelerin sonuçlarının değerlendirilmesi imkansızdır. Ancak Kazak Hükümeti sonuçları yeniden değerlendirmeye başladığı zaman, uluslararası toplumda bu çevre felaketinin önlenmesine yardıma çağırılmıştır. Ancak uluslararası çaba iki etken yüzünden sınırlı kalmıştır. İlki, Sovyet hükümetinin siyasi işlerinde izlediği gizlilik politikası Orta Asya devletlerince devralınmıştır. İkincisi, güçlü bir toplumun yokluğu vatandaşları idari otoriteler karşısında güçsüz kılmaktadır.

Bu ikinci sınırlayıcı etkenin, bölge STK'ların oluşturulması ve etkinlikleri yolu ile üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Hükümet dışı örgüt (STK-NGO) kavramı Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber gelen yeni siyasi değişimler sonucu ortaya çıksa da, STK'lar uluslararası örgütlerin de yardımı ile bu yıllar boyunca Orta Asya devletleri halklarında bir bilinç oluşmasına katkıda bulunacak şekilde gelişmeye devam etmiştir. Semipalatinsk'de, bölgedeki gözlem faaliyetlerinden ve bilginin kamuya ulaştırılmasından sorumlu az sayıda STK bulunmaktadır. Buna rağmen, Aral Denizi örneğinde olduğu gibi, bölgede yaşam kalitesini tehdit eden konulardan halk haberdar olmayı başarmış ve en önemlisi bu tür çevre konularına çözüm arama konusunda halka bir güç vermişlerdir. STK'ların çabaları ile bağlantılı olarak UNDP gibi kuruluşlar uluslararası düzeyde konuya katkıda bulunmaya devam etmektedir. 1992'de UNDP ve Japon Hükümeti tarafından Semipalatinsk bölgesinin rehabilitasyon ve bölgedeki radyasyon oranlarına ilişkin doğru verilerin toplanmasına ilişkin ortak bir konferans düzenlenmiştir. Ancak, uluslararası toplumun yanı sıra, hükümetleri entegre bir yaklaşım benimsemeleri ve gelecekteki projelere para ayırmaları konusunda etkileyecek olan toplumsal katılıma da ihtiyaç duymaktadır³⁹.

VII. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ

A. Kazakistan Enerji Kaynaklarının Avrupa Birliği İçin Taşıdığı Önem

³⁹ Avrasya Etütleri, S:19, İlkbahar-Yaz 2001, Ankara, S. 19-26

Soğuk Savaşın sona ermesi ile iki kutuplu ideolojik mücadele dönemi yerini temelde ekonomik çıkar rekabetinin egemen olduğu, ilişkilerin ekonomik faktörlerle belirlendiği ve ülkelerin dış politikalarında ekonomik unsurların öne çıktığı bir uluslararası ilişkiler ortamına bırakmıştır. Bu ekonomik unsurlar içerisinde enerji unsuru özellikle öne çıkmaktadır. Buna dayanarak enerji unsurunu çok etkin stratejik araç olarak öne çıkarabiliriz⁴⁰.

Çağdaş dünyada enerji kaynaklarını oluşturan en önemli faktör petroldür. Enerji kullanımında petrolün kullanılması yüzde 40 olarak belirtilmektedir. Petrol ihtiyacı 1999 yılındaki yıllık 75 milyon varilden, 2010 yılında yıllık 120 milyon varil ile dünyada yüzde 2,1 olarak artış gösterse de, 2020 yılına kadar petrol kullanımı aynı derecede yüzde 40'lık durumunu koruyacağı ifade edilmektedir. Şu anda petrole ve petrol ürünlerine ihtiyaç duyan ülkeler sanayi sektörleri gelişmiş olan ülkelerdir. Aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki enerji ihtiyacı gün geçtikçe azalmaktadır. Bu fark sadece yirmi yıl sonra kapanacak ve 2020'de gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeler gibi aynı derecede petrol ve petrol ürünlerini kullanacaktır. Çağdaş dünyada petrol faktörü uluslararası ilişkileri ilgilendiren en önemli etkenlerden biridir. Yöneticiler çeşitli sebeplerle enerjiye stratejik ilgi göstermektedirler: Bunun nedeni, ulusal güvenliğin sağlanması, petrol ihracatına bağımlılığın azalması ve ekonomik gelişmenin teknik etken olarak kullanılması. Dünya siyasetinde büyük güçle enerji kaynakları üzerinde hem açık, hem de kapalı olarak bu kaynakların kontrolünü arttırmak için çalışmaktadır⁴¹.

Hazar kıyılarını paylaşan beş devletten biri olan Kazakistan denizde ve karada zengin petrol rezervlerine sahiptir. Sanayi analizcilerine göre, doğal kaynakları büyük ölçüde 1950'lere kadar keşfedilmemiş bulunan Kazakistan, Hazar'da en geniş petrol ve önemli doğal gaz kaynaklarına sahip bir ülkedir. Sovyetler Birliği döneminde Sibirya'daki kolay bulunur rezervler üzerinde yoğunlaşılması nedeniyle, ülkede çok geniş petrol ve doğal gaz rezervleri dokunulmadan kalmıştır⁴².

⁴⁰ Stratejik Analiz, C:1. S:8, Aralık 2000, Ankara, s. 52

⁴¹ Politika i İnteresı Mirovih Derjav v Kazakistane, s. 199-200

⁴² Kazakistan Ülke Raporu, TİKA, 1998, Ankara, s. 23

Kazakistan'ın Hazar Denizi bölgesindeki keşfedilmiş hidrokarbon kaynakları petrol örneğinde 10,0milyar varil veya 1,34 milyar ton ve 1500 milyar m³ gazdır. 2000 yılı Haziran ayında Doğu Kaşagan bölgesinde bir petrol yatağının açıldığı açıklanmıştır. Bunun miktarı 7 milyar ton olarak belirtildi. Kazakistan hidrokarbon kaynakları bakımından dünyada ilk beş arasındadır ve Hazar Denizi bölgesinde önde gelen üretici ülke unvanına sahiptir. Hazar Denizi petrol rezervi bakımından Körfez ülkelerine geçilmekte, ama Kuzey Denizinin rezervlerini iki kat geçmektedir. Böylece 5-10 yıllık bir süre içinde Kazakistan'ın doksan sekiz petrol üretici ülkeleri içinde ilk ona girebilme şansı yüksektir.

Avrupa Birliği enerji sektörü üzerinde gelecekte petrol boru hatlarının taşınması bakımından ekonomilerini ilgilendirdiği için yatırım yapmaktadır. Şu anda Kazakistan'ın katıldığı Büyük Hazar Denizi'ndeki petrolün taşınmasında üç büyük proje bulunmaktadır.

- İlki, Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu (HBHK)'dır. Bunun yönü Kazakistan'ın Tengiz yatağından Novorosisk'e uzanıyor. Bu hattın uzunluğu 1,500 mildir.

- İkincisi, Kazakistan-Çin (Petrol Batı Kazakistan'dan Çin'in Şinjan bölgesine kadar). Bu hattın uzunluğu 3,700 mildir.

- Üçüncüsü ise, Orta Asya-Türkiye (Gaz Türkmenistan'dan ve muhtemelen olarak Kazakistan ve Özbekistan'dan su altındaki boru hattı ile Azerbaycan'a ulaşacak, oradan da Türkiye'ye ve Türkiye'den de, Güney Doğu Avrupa'ya, buradan da diğer Avrupa ülkelerine kadar. Bu hattın uzunluğu 1,300 mildir.

Avrupa Birliği ve bazı Avrupa ülkeleri, bunlar arasında Almanya, Kuzey Denizi ve yavaş yavaş Rusya petrolerinden Hazar Denizi petrollerine kaymayı ciddi olarak ele almış durumdadır. Şu anki duruma göre gerçek olarak petrol kaynaklarına yatırım yapılması düşünülmektedir. Avrupa Birliği Amerikan ekonomisi için Körfez petrolünün önemini kıyaslayarak, Avrupa Hazar Denizi bölgesini kendi ekonomisi için üs ve arka cephe olarak gerçekleştirme düşüncesine sahiptirler⁴³.

Avrupa Enerji Anlaşması Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk katıldığı uluslararası belgedir. 1995 yılında Kazakistan

⁴³ İbrashev, Esenbayev, a. g. e, s. 138-139

Cumhurbaşkanı kararı ile Enerji Antlaşması onaylanmıştır⁴⁴. Bu anlaşma, Kazakistan için çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü, ilk olarak ülkenin enerji pazarında, petrol ve gaz ve başkade kaynaklar açısından farklı muamelenin yapılmasını kabul edilmemesine garanti vermektedir. En önemli unsuru ise, bu anlaşma ülkenin dünya ekonomi toplumuna entegresine yardımcı olacağını, ülkenin ticari ve ekonomik ilgisinin korunmasını ve Kazakistan'ın bütün ekonomisinin güvenliğinin korunmasını sağlayacağıdır. Anlaşma, Kazakistan'ın enerji sektörüne yabancı yatırımı çekmek için olumlu koşul yaratmakta ve Avrupa Birliği (know-how) yardımını almaktadır. Avrupa Enerji Antlaşması Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilgi duyduğu ve hayati önem taşıyan enerji sektörünün taleplerine yanıt verici niteliktedir.

Son zamanlarda Avrupa Birliği ülkelerinin Hazar Denizi bölgesi ve enerji kaynaklarına ilgisi artmıştır. Bunu, Avrupa Birliği'nin dış politika stratejisinde tek bir Avrupa'nın kurulması ve genel olarak Avrupa enerji stratejisinin oluşturulması, dünya pazarında rekabetin artırılması şeklinde belirtiriz. Bu koşullarda Avrupa Birliği'nin Hazar bölgesine hissedilir bir şekilde ilgisi artmaktadır. Hazar Denizi bölgesinin önemi hem Kazakistan için, hem de Avrupa Birliği ülkeleri için bu bölgenin coğrafik konumu kadar, Hazar Denizi'ndeki karbonhidrat rezervlerinin, bunun içinde petrol ve gaz rezervlerinin büyüklüğünden gelmektedir⁴⁵.

B. Avrupa Birliği Enerji Politikası

Enerji politikasında basit çözümler yoktur. Bütün sorunları çözecek, sınırsız kirlenmeye yol açmayan ve ucuz olacak bir enerji kaynağı henüz bulunmamıştır. Gaz, petrol, kömür ve nükleer enerji ve yenilenebilir enerji gibi kaynakların hepsi güçlü noktalara ve zaafılara sahiptir. Diğer taraftan, ekonomik ve sosyal hayatımızın hemen bütün alanlarında enerji kullanılmaktadır. Enerjinin önemini kabul ederek, Avrupa Birliği'nin altı kurucu atası, enerji kaynaklarını en iyi şekilde yönetmek için bir çerçeve oluşturma ihtiyacını hissettiler. 1951'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu. Böylece bugüne kadar sürmüş olan Avrupa politik bütünleşmesi başlatıldı. Altı

⁴⁴ K. İ. Bayzakov, *Evropevskaya İntegratsiya i Prava Çeloveka*. 1998 Almatı, s. 119

⁴⁵ İbrashev, Ensebayev. a. g. e, s. 137-138

yıl sonra, 1958'de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (AAET) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Antlaşmalar imza edildi. O zamandan beri, enerji politikası ekonomik bütünleşmeye paralel olarak kademeli biçimde gelişmiştir. 1975'teki ilk petrol bunalımından önce, Avrupa Birliği üyesi ülkeler, gelişmiş ülkelerin çoğu gibi enerji tüketimlerinde tutumsuz davranıyorlardı ve ithalata aşırı bağımlıydılar. Petrol bunalımı, enerji arzını dış şoklardan koruyacak bir stratejiye ihtiyaç olduğunu gösterdi. 1980'lerin bir başka ilginç konusu ortaya çıktı: çevre. Çıkarımdan kullanıma kadar, mevcut enerji sisteminin küresel çevreye çok zararlı olduğu genel olarak kabul edildi. Çevreyi tehlikeye atmadan enerji sistemlerimizi nasıl yeniden yönlendireceğimiz konusu önemli bir soru haline geldi ve bugünde böyledir. 1980'lerin sonunda, Avrupa Birliği yeni bir eğilimle karşı karşıya geldi: enerji piyasaları serbestleşme yönünde ilerliyordu. Bu bağlamda, ülkeler arasında parçalanmış mevcut piyasaların bütünleştirilmeleri gerekliydi. Enerji iç pazarı artan rekabetin odağı haline geldi. Bütün bu düşünceler, 1995 yılında kabul edilmiş olan ve Avrupa Birliği enerji iç pazarı için genel ilkeleri ve hedefleri ortaya koyan Avrupa Birliği için bir enerji politikası" başlıklı Beyaz Kitapta yansıtılıyordu. Enerji arzının güvenliği, çevrenin korunması ve genel rekabet gücü, Avrupa Birliği enerji politikasının en önemli hedefleridir. Buna paralel olarak, sosyal ve ekonomik kaynaşma, yaşam kalitesi, istihdam yaratılması ve bölgeler arasında dayanışmanın geliştirilmesi de dikkate alınmıştır⁴⁶.

1. Avrupa Birliği'nin Günümüzdeki Enerji Durumu

IEA (International Energy Agency) , World Energy Outlook 2002 raporunda, OECD Avrupa'sının 2000 yılında 482 milyar m³ (Bcm) olan gaz talebinin, 2010'da 640 Bcm ve 2020'de 799 Bcm olacağı açıklanıyor. Avrupa birliği için 2000 yılı talebi 187 Bcm, 2030 yılı talebi 632 Bcm diye rapor edilmiş, 2003 tarihli son çalışmasında CERA (Cambridge Energy Research Associates), Avrupa'nın elektrik üretiminde kullanacağı gaz talebinin 2003'teki Bcm'den 2005'te 140 Bcm'e çıkacağını, fakat 2000 yılındaki

⁴⁶ <http://www.adana-to.org.tr/dok/enerji.htm>

tahminlerin, 2005 için bunun 147 ile 177 Bcm arasında olduğunu vurgulayarak, talep cephesindeki gelişimin yavaşlığına dikkat çekiliyor⁴⁷.

Avrupa Birliği günümüzde dünyanın en büyük tüketicilerinden biri olmanın yanı sıra, 1990'dan beri sürekli kaydettiği yıllık ortalama yüzde bir büyüme oranı ile en büyük enerji ithalatçısı konumundadır. Hazar bölgesi hidrokarbon rezervlerinin aranması ve işletilmesi, Avrupa'nın arz güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır⁴⁸.

Son yıllardaki enerjinin etkin kullanımı, Avrupa Birliği'nin kaynaklarının geliştirilmesi, dış kaynakların çeşitlendirilmesi, teknolojik gelişme ve yeniliklerin yaygınlaştırılması gibi pek çok alana ilişkin özel tedbirlerle bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Artarak evrensel boyutları kazanan enerji stratejisi kuşkusuz evrensel çözümleri gerektirmektedir. Birlik, enerji kaynakları ihtiyacının, neredeyse yarısı bakımından dış kaynaklara bağlı olduğu süreçte, ulusal ya da Avrupa Birliği boyutlarıyla sınırlandırılmaz⁴⁹.

2. Avrupa Birliği Enerji Politikası Amaçları

Avrupa Birliği enerji politikasının amaçları, rekabet gücü, enerji arzının güvenliği ve çevrenin korunması arasında bir dengeye vararak, toplam enerji tüketiminde kömürün payını korumak, doğal gazın payını arttırmak, nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını arttırmaktır. Beyaz Kitap, üç kurucu anlaşmada ve Avrupa Birliği Antlaşmasında yer alan enerji konusunda Avrupa Birliği'nin bütün mevcut yetkilerini birleştirmektedir. Yetki ikamesi ilkesine göre, ancak ulusal politikalar ticaret önünde engeller yaratabildikleri veya Avrupa Birliği amaçlarına erişilmesini önleyebildikleri durumlarda Avrupa Birliği eylemleri söz konusu olacaktır. Toplam 170 milyon Euro tutarında bir bütçeye mevcut Avrupa Birliği programları ve eylemlerini yeniden gruplandırarak, 1998-2002 dönemine ait Enerji Çerçeve Programı gibi Avrupa Birliği enerji politikasıyla ilgili son gelişmeler bu temel hedeflere uyumludur.

⁴⁷ Dünya Enerji, S: 35, Eylül 2003, İstanbul. s. 4

⁴⁸ Dünya Enerji. S:22, Ağustos 2002. İstanbul, s. 46

⁴⁹ Avrasya Etütleri, C:1, S: 3, Sonbahar 1994. Ankara, s. 89

Piyasaların küreselleşmesi ve giderek şiddetlenen uluslararası rekabet karşısında Enerji İç Pazarının tamamlanması, Avrupa Birliği enerji politikası için bir görevdir. Avrupa Birliği başlangıcından beri, kurucu antlaşmaların uygulanması, kömür ve petrol ürünlerinin serbestçe ve kısıtlamasız dolaşabildikleri bir Tek Pazar kurulmasını mümkün kılmıştır. Yirmi Birinci Yüzyılın başında, Avrupa Birliği enerji politikası, doğal gaz ve elektrik piyasalarının tedricen serbestleşmesi yönünde ilerlemektedir. Malların serbest dolaşımı, hizmet sağlama serbestliği, yerleşme hakkı ve rekabetin bozulmaması ilkeleri bu sektörlerde de uygulanacaktır.

Avrupa Birliği enerji kaynakları bakımından fakir değildir. 1992 yılı Körfez savaşı gibi bazı olaylar, Birliğin enerji sisteminin sağlam olduğunu ve küçük krizler ve dış etkenlere bağlı sorunlar ile başa çıkabildiğini göstermiştir. Bununla beraber, tüketilen enerjinin yarısı üçüncü ülkelerden ithal edilmektedir. Avrupa Birliği enerji politikasının hedeflerinden biri, arzın kesintiye uğramasını önlemektir. Bu yaklaşım, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek yönünde olmuştur. Kullanılan enerji kaynakları ne kadar çeşitli olursa, Avrupa Birliği bu konuda o kadar daha az bağımlı olacaktır. Günümüzde Avrupa Birliği yeni enerji kaynakları geliştirmekte, hidro elektrik enerji, güneş ve rüzgar enerjileri gibi yenilenebilir enerji kaynakların kullanımını teşvik etmektedir. Yine, arz güvenliğini sağlamak amacıyla Birlik, Avrupa Enerji Şartı gibi bazı anlaşmalar yaparak üçüncü ülkeler ile uluslararası enerji işbirliğine yönelmiştir. Dış bağlantılar geliştirilmesi ve sürdürülmesi, sunum güvenliğinde bir başka temel unsurdur. Trans-Avrupa şebekeleri bu amaçla kurulmuştur. Ancak, enerji taleplerini azaltmak halâ önemlidir. Enerji ve çevre arasında uyum, Avrupa Birliği'nin temel amaçlarından biridir. Asit yağmurları veya sera gazları ile ilgili kaygılar, 1992'deki BM Rio de Janeiro Konferansı'nda öne çıkarılan tartışma konularındandır. Ayrıca iklim değişikliği hakkında BM'ler Çevre Sözleşmesine taraf olan devletlerce 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü kapsamında, Avrupa Birliği kendisini yeni bir hedefe odaklamıştır: altı sera gazının emisyonlarının, 1990 yılındaki düzeylerine kıyasla, 2010 yılına kadar yüzde 8 azaltılması, sürdürülebilir kalkınma için, Avrupa Birliği bir ilk adım olarak, enerji kaynaklarını rasyonel ve verimli kullanımını teşvik etmiştir⁵⁰.

⁵⁰ <http://www.adana-to.org.tr/dok/enerji.htm>

VIII. AVRUPA BİRLİĞİ KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİNİN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kazakistan'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinin ilk önce tesis edilmesi, ardından ise bu ilişkinin geliştirilmesi Kazakistan diplomasisinin en önemli amaçlarından biri olmuştur. Kazakistan Dış İlişkilerinin ilk amacı dünya toplumundaki yerini belirlemesi için ilk olarak üç büyük Pazar ekonomisine sahip olan ülkelerle ve birliklerle, yani ABD, Japonya, Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmektir. Kazakistan Avrupa Birliği ile ilişki kurarken, ayrıca uluslararası kuruluşlar ile de işbirliğini geliştirmesini göz önünde bulundurmaktadır.

Avrupa Birliği ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin dinamiğini üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

- Bilgi almak, tanımak (1990 yarısı-1991 yılları).
- İlişkilerin, ilk sırada petrol ve gaz üretimi ve nakliye ve iletişim kısmı (1990 yarısı ve XXI asrın başı).
- Ortaklık (XXI asrın başı).

İlk grupta Avrupa Birliği kendi içindeki problemlerle, özellikle Avrupa için önemli olan eski Yugoslavya problemiyle ilgileniyordu. Bu yüzden de Orta Asya bunun içinde Kazakistan önemli yer tutmuyordu. Fakat, Kazakistan'ın Bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte bir nükleer ülke olarak ortaya çıkması Avrupa'nın dikkatini çekmiştir. Fakat, böyle problemlerin çözümünü Avrupa ülkeleri her zaman olduğu gibi Amerika'ya bırakıyordu.

İkinci etapta 1992 yılında Avrupa Birliği ile Kazakistan arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. 1990'ların ortasında Avrupa Birliği ile Kazakistan arasındaki ilişkiler değişmeye başladı. Özellikle Kazakistan'ın petrol ve gaz kaynaklarının bolluğu bu ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynadı. Ama Avrupa'nın iyi organize olmuş ve tecrübe açısından da kaliteli Kitle İletişim Araçları bu konuda yanlış bilgiler vererek, Kazakistan'daki bu kaynakların yanlış bilgilendirildiğini belirttiler.

Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya yaklaşmasının ikinci büyük problemi ise Afganistan'ın teokratik, fundamentalist bir ülke olduğu ve bu ülkede terörist grupların eğitim yeri bulunduğu ve bu grupların sadece sınır bölgelerinde aşırı dini faaliyet

göstermediği, Rusya üzerinden Avrupa ülkelerinde de faaliyet göstermeleri idi. Ayrıca bu faaliyetlerde, uyuşturucu maddelerinin taşımacılığı (ilk sırada opyum ve geroïn geliyor), yasa dışı insan ve silah kaçakçılığı gibi prosedürler de etkili rol oynadı. Bu konuda en büyük etken, aşırı dincilerin Kırgızistan'ın güney bölgelerindeki terörist saldırıları büyük problemleri ortaya çıkardı. Bu problem ayrıca Avrupa ülkelerinin güvenliği için de çok büyük önem taşıyordu ve Avrupa için çok tehlikeliydi.

Kazakistan ile Avrupa Birliği arasında 1 Temmuz 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Kazakistan ile Avrupa Birliği ilişkilerinin dinamiklerinin üçüncü etabını yada grubunu oluşturmaktadır⁵¹. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması Avrupa Birliği ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde hukuki çerçeve olarak önemini arttırmaktadır. Anlaşmanın çeşitli maddelerinde ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Anlaşma aracılığıyla elde edilen ekonomik yakınlık, tarafları aralarında daha aktif siyasi ilişkilerin kurulmasına götürecektir. Bu çerçevede, Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesi yolunda esas araç olarak, yürütülen TACIS Programının önemli bir katkısı olacağı söylenebilir⁵².

Avrupa Birliği'nin Kazakistan ile diplomatik ilişkilerin kurulmasındaki en önemli amaçlarından biri, totaliter politik sistemden demokratik sisteme, açık toplum ve ayrıca bölgedeki istikrarın korunmasına yönelik geçişlerin gerçekleşmesidir. Ayrıca, kapalı ekonomiden Pazar ekonomisine geçişe yardımcı olmak için ve Kazakistan'ın Batı Avrupa ülkeleri ile politik, ekonomik, sosyal ve hukuki alanda karşılıklı işbirliği yapabilmesini kolaylaştırmak için bu girişimler yapılmıştır⁵³.

⁵¹ Politika İ İnteresi Mirovih Derjav V Kazahstane. Almatı 2002. s. 105-108

⁵² Avrasya Etütleri, S: 21, Kış 2002. Ankara, s. 71

⁵³ İbrashev, Ensebayev. a. g. e. s. 255

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin uluslararası alanda etkin bir siyasi aktör olması gittikçe daha fazla talep edilmektedir. Avrupa Birliği'nin on beş üye devleti için ortak bir dış politika ihtiyacının tek nedeni, uluslararası ticaret ilişkileri değildir. Soğuk Savaşın bitmesi ve Avrupa ile komşu bölgelerde çatışmaların ortaya çıkması, Avrupa Birliği'nin bir dış ve güvenlik politikası kimliği geliştirmesini hayati bir konu haline getirmiştir. Aralık 1995'te yapılan Madrid Zirvesinde kabul edilen Avrupa siyasi gündemi, Avrupa Birliği'nin ileriki yıllarda üstleneceği dış politika görevlerini belirlemektedir. Bu çerçevede, eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle işbirliği politikasının sürdürülmesi ve Avrupa çapında bir güvenlik sisteminin kurulması da önemli bir yer tutmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nin Avrupa'ya entegre olma çabalarını, Avrupa Birliği'nin ise enerji ve ulaştırma alanındaki çıkarlarını dikkate alarak, ayrıca bölgede politik ve ekonomik istikrarın oluşması ile bölgesel bütünleşme hareketlerinin geliştirilmesi amacıyla işbirliğinin geliştirilmesinin taraflar için yararlı olacağı göz önünde bulundurarak, ilişkilerin perspektifi konusunda iyimser değerlendirmeler yapılabilir. Bununla birlikte, ortaklık ilişkisinin daha ileri aşamalara götürülmesi yolunda çeşitli engellerin yanı sıra, Avrupa Birliği'nin ihtiyatlı yaklaşımı da yer almaktadır. İlişkilerin bundan sonraki gelişimi, Anlaşma yükümlülüklerinin yerine getirilmesine ve en önemlisi tarafların gerekli isteği ve kararlılığı göstermesine bağlı olacaktır⁵⁴.

Dünyada çeşitli değişiklikler veya gelişmeler olsa da, Avrupa hep merkezi bir konuma sahip oldu ve dünyanın gelişme merkezi olmaya devam edecektir. Bunun içinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin Avrupa'yla ilişkilerini aktif hale getirmesi ve işbirliklerini geliştirmesi gerekiyor. Avrupa'nın entegrasyon programında uyguladığı prosedürlerin olumlu yönlerini örnek olarak alması gerekmektedir. Bu, Kazakistan'ın ilgili Bakanlıklarının kendi alanlarının ilgisine bağlıdır. Kazakistan halkının Avrupa Birliği hakkındaki düşünceleri zayıftır, özellikle Avrupa entegrasyon süreci hakkında bilgi eksiklikleri vardır. Eğer Orta Asya ülkeleri yöneticileri Orta Asya bölgesinde Avrupa Birliği gibi bir entegrasyon sürecini başlatmak istiyorlarsa, yöneticiler Orta Asya halklarına Avrupa Birliği entegrasyon süreci hakkında geniş bilgi vererek,

⁵⁴ Avrasya Etütleri, S: 21, Kış 2002. Ankara, s. 81

bilgilendirmeleri gerekiyor. Bu amaçlar da Orta Asya'da Avrupa Birliği bilgilendirme merkezi, enstitülerinin kurulması bir başka anlatımla, bilimsel araştırma ve Orta Asya ile Avrupa'nın yakınlaşmasını sağlayan birimlerin oluşturulması gerekiyor.

Avrupa Birliği ile Kazakistan arasında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının tek bir amaç doğrultusunda veya tek yönlü bir anlaşma olarak kalmaması gerekiyor. Yani, Orta Asya bölgesinde yerini alan Kazakistan'ın özelliklerine göre uygulanması gerekiyor Kazakistan yer altı ve yer üstü doğal kaynakları ile zenginliklere sahiptir. Enerji hammadde, petrol ve gaz gibi zenginlikleri de bulunmaktadır.

Günümüzde Kazakistan'da demokrasi ve insan haklarının korunması alanlarında Avrupa'nın inisiyatifi büyüktür. Gelecekte bu alandaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasının bu alanla uyumlu olması gerekiyor. Kazakistan ile Avrupa Birliği arasında yeni yatırım alanı olarak uzay ve Avrupa uzay ajansı arasında yapılabilir. Ayrıca, Avrupa Birliği altında Orta Asya bölgesini etkisi altına alacak yüksek eğitim alanlarında işbirliği yapılması, yeni şartlar altında çalışacak, özellikle entegrasyon ve globalleşme alanlarında kadro yetiştirecek eğitim merkezlerinin kurulması gerekiyor.

Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki görüşmelerin hükümet çerçevesinde değil, bilimsel ve eğitim alanlarındaki fikir alışverişinde, yani bilim adamları ve öğrenciler arasında da yapılması gerekiyor⁵⁵. Kazakistan'ın dünyadaki önde gelen devletlerin ilgisini çeken stratejik konularını dört çerçevede ele alabiliriz:

- İlk olarak, günümüzde dünya ekonomisinde Hazar Denizi enerji kaynakları önemli rol oynamaktadır. Bunun içinde Kazakistan'ın bulundurduğu petrol ve doğal gaz zenginlikleri de çok önemlidir. Dünyadaki ileri gelen devletlerin sadece bu zenginlikleri kullanması değil, aynı zamanda ekonomik kazanç elde edip, bu zenginliklerden de yararlanabilirler ve OPEC'in petrol piyasalarındaki baskıcı konumu durdurulabilir.

- İkincisi, Hazar-Orta Asya bölgesinde dünya devletlerinin liderlik mücadeleleri için Kazakistan'ın durumu çok önemlidir. Çünkü Kazakistan Orta Asya ve Hazar bölgesinde liderlik vasfına sahip bir ülkedir.

- Üçüncüsü, dünya devletlerinin ekonomik ilgi alanı içinde Kazakistan'ın ulaştırma alanındaki potansiyeli büyük önem taşıyor. Ayrıca, Kazakistan Avrupa ve

⁵⁵ İbrashev, Ensebayev. a. g. e. s. 248-249

Asya arasındaki ticaret ve ulaştırma alanında merkezi bir özelliğe sahiptir. Bu alanda eski İpek Yolunu canlandırmak için Avrupa Birliği'nin hayata geçirmek istediği TRACECA Projesi büyük bir öneme sahiptir.

- Dördüncüsü, Kazakistan yeni ve geleceği olan bir pazara ve Amerikan, Avrupa, Japon ve Çin malları için iyi bir sürüm pazarına sahiptir⁵⁶.

TACIS Programı çerçevesinde bugüne kadar bir çok projeler gerçekleştirildi. Gümrük vergilendirme sistemi projesi sonuçlandı. TACIS Programı uzmanlarıyla iş birliği yapılarak medeni kanunu hayata geçirildi. 2000 yılında TACIS Programı çerçevesinde Kazakistan Dış İşleri Bakanlığı altında diplomatik akademi öğrencilerinin iki senelik öğrenimleri sona erdirildi. TEMPUS Programı çerçevesinde Kazakistan'ın eğitim sisteminin reformu desteklenmek için Avrupa Birliği 1999 yılında 1,7 milyon Euro ayırdı. TACIS-TEMPUS proje hazırlama yarışmaları sonucu aynı yıl dört proje seçildi. Kazakistan-Avrupa adı altında hukuk merkezi kurulması anlaşması ve Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı altında TEMPUS Programı enformasyon bürosu anlaşma gereği hayata geçirildi. Bu program altında Almatı'da iş adamları işbirliği merkezi açıldı, bu merkez altında Avrupa Birliği ve Kazakistan'lı iş adamları pratik olarak temaslar yürütmektedir. TACIS Uluslararası Programı çerçevesinde uluslararası ve bölgesel programlar yapılmaktadır. Bunlar, INOGATE ve TRACECA Proje ile Programlarıdır. INOGATE Programının amacı Orta Asya'dan Avrupa'ya hidrokarbon kaynaklarının nakli için yeni tesisler yapma, mevcut petrol ve gaz nakil sistemlerinin modernizasyonu için yardım etmektir. Bu program prensip olarak 1997 yılından başlayarak uygulanmaktadır. Bu programın başlangıcından beri dört sene için 50 milyon Euro harcama yapıldı. INOGATE Programı Kazakistan'ın petrol ve gazının nakli için çok büyük önem taşımaktadır.

TRACECA Projesi ise, Avrupa'dan, Kafkasya'ya, Kafkasya'dan, Orta Asya'ya kara yolu şebekesinin kurulması için ve eski İpek Yolunu canlandırmak için kurulmuştur. Bu proje Kazakistan için politik olarak çok büyük önem teşkil etmektedir. Çünkü, Kazakistan bu projenin tam ortasında yer almaktadır. Bu proje Avrupa, Kafkasya, Orta Asya arasındaki kara yolunun daha çabuk ulaşmasını ve daha da ucuz

⁵⁶ Poitika İ İnteresi Mirovih Derjav V Kazahstane, Almatı, s. 7-8

olacağı hesap edilmektedir. Bu program 1993 yılında hayata geçirildi ve 33 araştırma projesini finanse etti.

Bu bağlamda Kazakistan'daki TACIS Programı hakkında bazı sonuçlara ulaşabiliriz. TACIS Programı çerçevesinde Avrupa Birliği ile ilişkiler özel bir yere sahip olmaktadır. Kazakistan Dış İşlerinin en önemli hareketlerinden biri Kazakistan Avrupa Birliği ilişkilerinin desteklenmesidir. TACIS Programı yabancı yatırımı çekmek ve Kazakistan'ın ekonomik yeniden yönetimi ile modernizasyonu için, ekonomik büyüme ve politik istikrarı, ayrıca ticaretin gelişmesi için her şartı yerine getirmektedir. Kazakistan hükümeti Avrupa'da oluşmakta olan entegrasyon prosedürlerine olumlu yaklaşmakta ve bu örneği TACIS Programı çerçevesinde Avrupa Birliği ile ilişkilerini sağlamlaştırmada kullanmak istemektedir⁵⁷. Sonuç olarak Kazakistan, Avrupa Birliği ile ilişkilerini arttırarak devam etmektedir. Bu Kazakistan için hem siyasi, hem de ekonomik anlamda getiriler sağlayacaktır.

⁵⁷ İbrashev, Ensebayev, a. g. e, s. 200-203

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

BAYZAKOV. K: **Evropeyskaya İntegratsiya i Prava Çeloveka**. Almatı 1998
(Avrupa Entegrasyonu ve İnsan Hakları)

ÇARIKÇI. Emin: **Bağımsızlığından Bugüne Kazakistan'daki Ekonomik Gelişmeler**
Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002

İBRASHEV. Jaras, ENSEBAYEVA. Elmira. **Evropeysky Soyuz Vo Vneshney Politike Kazahstana** Almatı 2001
(Kazakistan İçişlerinde Avrupa Birliği)

KOZIBAYEV. Manas, MAJTOV. Sattar. **Kazakistan Cumhuriyeti**. Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yay., C:17. Ankara 2002

MEDEUBAYEVA. J: **Evropeyskaya İntegratsiya i Prava Çeloveka**. Almatı 1998
(Avrupa Entegrasyonu ve İnsan Hakları)

NAZARBAYEV. Nursultan: **Öktemşildik Me, Elde Demokrasya Mı?**. Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yay., C:17. Ankara 2002

NAZARBAYEV. Nursultan: **Yuzyılların Kavşağında**. Bilgi Yay., Ankara 2000

SÖYLEMEZ. Orhan: **Bağımsızlığın 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti**. Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yay., C:17. Ankara 2002

SULTANOV. Bolat: **Politika i İnteres Mirovih Derjav v Kazahstane**. Almatı 2002
(Dünya Güçlerinin Kazakistan'a Karşı İlgileri ve Politikası)

TOKAYEV. Kasımjomart: **Kazakistan Respublikasının Diplomatyası**. Almatı 2002
(Kazakistan Cumhuriyeti Diplomasisi)

Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Avrupa Birliği ve Türkiye**. Dış Ticaret Müsteşarlığı Yay., Ankara 1999

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. **Kazakistan Ülke Raporu**. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yay., Ankara 1998.

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı. **Kazakistan Ülke Raporu**. TİKA Yay., Ankara 1998

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. Kazakistan. **Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi**. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yay., Ankara 1996.

ÜLKÜ. İrfan: **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**. Kum Saati Yay., İstanbul 2002

MAKALELER

Avrasya Dosyası. S:1. C:7. Ankara 2001

Avrasya Dosyası. S:4. C:7. Ankara 2001-2002

Avrasya Dosyası. S:3. C:7. Ankara 2001

Avrasya Dosyası. S:2. C:7. Ankara 2001

Avrasya Dosyası. S:9. Ankara 2003

Avrasya Dosyası. S:70. Ankara 1996

Avrasya Dosyası. S:141. Ankara 2001

Avrasya Dosyası. S:57. Ankara 1996

Avrasya Dosyası. S:122. Ankara 1999

Avrasya Dosyası. S:37. Ankara 1995

Avrasya Etütleri. S:21. C:7. Ankara 2002

Avrasya Etütleri. S:3. C:1. Ankara 1994

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği. **Güncel Avrupa**. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yay., S:6. Ankara 1996

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği.S: 2-3. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Yay., Ankara 1996

BİLİOURİ. Daphne: **Orta Asya'daki Çevre Sorunları: Retroik ve Eylem Arasındaki Farklılıkları Gidermek** Avrasya Etütleri. S: 19. Ankara. 2001.

Dünya Enerji. S:35. İstanbul 2003

Dünya Enerji. S:22. İstanbul 2002

HÜSEYİNOV. Fuad: **Avrupa Birliği ve Azerbaycan.** Avrasya Etütleri. S:19. Ankara 2001

RAZUMOV. Y: **Vo Vneshney Torgovle.** Panorama, No 36. 18,09,1998
(Dış Ticaret)

RAZUMOV. Y: **Otnosheniye s Evropeyskim Soyuzom.** Panorama, No 26. 02,07,1999
(Avrupa Birliği ile İlişkiler)

SOMUNCUOĞLU. Anar: Avrasya Dosyası. **Geçiş Döneminde. Kazakistan Ekonomisi.** Avrasya Stratejik Araştırmalar Yay., S:4. C:7. Ankara 2001-2002

Stratejik Analiz. S:8. C:1. Ankara.2000

TACIS Anual Report 1998. Brussels: Commission

UMBETALIYEVA: Avrasya Dosyası. **Kazakistan'daki Siyasal Gelişmeler.** Avrasya Stratejik Araştırmaları Yay., S:4. C:17. Ankara 2001-2002

İNTERNET KAYNAKLARI

Avrupa Birliği Enerji Politikası

<http://www.adana-to.org.tr/dok/enerji.htm>

Çernaya Metalurgiya (Madencilik)

<http://www.kazakhstan-gateway.kz/economy/natural/resocerces/fero>

Çevre

<http://www.deltur.cec.eu.int/ab-dunya-dis.html>

Dış İşleri: Küresel Bir Taahhüt

<http://www.deltur.cec.eu.int/abrdunya-dis.html>

Ekonomika

<http://www.kz/rus/kzinfo/econr.html>

Geograficheskoye Polojeniye (Coğrafik Konum)

<http://www.kz/rus/kzinfo/geogr.html>

Jivotnovodstvo (Hayvancılık)

<http://www.kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/agriculture/livestockbr>

Orta Asya ve Hazar Petrolleri Üzerinde Poker Oyunu I-Bölüm

<http://www.turkey.net/mbinay/news/analiz2.htm>

Potensiyal Prirodnih Resursov (Doğal Kaynaklar Potansiyeli)

<http://www.kazakhstan-gateway.kz./russian/economy/natural/resouces/oilan>

Prirodnıye Usloviya i Resursı (Tabii Şartlar ve Kaynaklar)

<http://www.kz/rus/kzinfo/naturr.html>

Parlament Respubliki Kazahstan (Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu)

http://www.president.kz/articales/state/state_container.asp?Ing=ru&art=parlam

Rastenyovodstvo (Tarımcılık)

<http://www.kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/agriculture/plantgrowin>

Selskoye Hozyaystvo (Çiftlikçilik)

<http://www.kazakhstan-gateway.kz/russian/economy/agriculture/index.htm>

Türkiye'nin Orta Asya Politikası

<http://biltav2001.kolayweb.com/tez2.htm>

http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/publication/tacis_leaf_ru.pdf

<http://www.europa.eu.int/eur->

[lex/en/comm/external_relations/ceeca/tacis/an_report_en.pdf](http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/comm/external_relations/ceeca/tacis/an_report_en.pdf)

ÖZGEÇMİŞ

Yedilkhan Akhmetzhan 1976 yılında Kazakistan'da doğdu. 1994 yılında başladığı Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans eğitimine başladı.

ÖZET

Çalışmanın birinci bölümünde Kazakistan Cumhuriyeti hakkında bilgi vererek, Kazakistan'ın ekonomik, siyasal, güvenlik ve sosyal durumlar ele alınmıştır. Ayrıca, bu bölümde Kazakistan'ın dış ticareti ve yabancı ülkelerle yaptığı ilişkilere değinilmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki ekonomik ve siyasal reformları irdelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkelerine yaptığı yardımlar ele alınarak, Türk Cumhuriyetlerine TACIS Programı çerçevesinde yapılan yardımlar tek tek alınmıştır. Ayrıca, bu bölümde Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon kaynaklarının önemi incelenerek stratejik önemi anlatılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, ağırlıklı olarak Avrupa Birliği Kazakistan arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması incelenerek, Avrupa Birliği'nin TACIS Programı altında TRACECA ve INOGATE Programlarının önemi ve amaçları irdelenmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin bugünkü enerji ihtiyacını ele alarak, Kazakistan enerji kaynaklarının Avrupa için taşıdığı önem açıklanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In the first chapter, I intended to give some basic information about economic, politic – including security issues - and social structure of Rep. of Kazakhstan. In this section primary facts about foreign trade and foreign policy of Rep. of Kazakhstan have also been taken into consideration within the aspects of contemporary world politics. Especially the characteristics of economic and political reforms of post-independence period has been studied and briefly interpreted with an academic perspective.

In the second part of the thesis, Central Asia plan of the TACIS Programme - Launched by the EC in 1991 – which provides grant-financed technical assistance to 13 countries of Eastern Europe and Central Asia (Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgystan, Moldova, Mongolia, Russia, Tajikistan, Turkmenistan, Ukraine and Uzbekistan), and mainly aims at enhancing the transition process in these countries; has been analysed in detail. Also in the following section, the strategic importance of Caspian Sea is examined through its hydrocarbon sources.

In the last chapter, the financial assistance through TACIS both through the National Programme and also through the Programme for Regional Cooperation, which mainly finances TRACECA and INOGATE has been studied. Since one of the EU's long-term goals in the region is to access to energy reserves, the energy resources of Kazakhstan became an important is issue for Europe.

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı: AKHMETZHAN
Adı: Yedilkhan

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Avrupa Birliği Kazakistan İlişkileri

Yabancı Dil :

European Union Kazakhstan Relation

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Doçentlik

Tıpta Uzmanlık

**Sanatta
Yeterlilik**

[+]

[]

[]

[]

[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : TOSUN Tanju

Ünvanı : Yard.Doç.Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe	TEZİN SAYFA SAYISI : 118
TEZİN KONUSU (KONULARI) : BAĞIMSIZLIK SONRASI SOSYO-EKONOMİK VE SİYASAL GELİŞMELER AVRUPA BİRLİĞİ ORTA ASYA İLİŞKİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ AVRUPA BİRLİĞİ EKSENİNDE KAZAKİSTAN'IN DIŞA AÇILMA SÜRECİ	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER : 1- Kazakistan'ın Siyasal Gelişmeleri 2- Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi 3- Avrupa Birliği Orta Asya İlişkileri 4- Kazakistan'ın Dışa Açılma Süreci 5- TACIS Programı <u>Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.</u>	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: (Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.) 1- Economic and Political Reforms 2- TACIS Programme 3- Energy Resources 4- European Union and Central Asia 5- TRACECA and INOGATE Programme <u>Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.</u>	
1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum [] 2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir [+] 3-Kaynak göstermek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir [] Yazarın İmzası Tarih : 12. 03. 2004	